

Lőkös Péter

Csabai Mátyás, 16. századi irodalmunk egyik elfeledett költője

Az 1552-es egri ostrom történetét több 16. századi költő és krónikás is feldolgozta. Mindenekelőtt Tinódi Sebestyént kell megemlítenünk, aki két históriás énekben is megénekelte az egri várvédők hőstettét (*Eger vár viadaljáról való ének*, illetve *Egri históriának summája*). Zsámboki János 1553-ban Ferdinánd király parancsára latinra fordította Tinódi hosszabbik énekét. E prózafordítás 1558-ban, majd 1568-ban is megjelent, s ennek köszönhetően az európai közönség is tudomást szerezhetett az eseményről. Önálló latin nyelvű epikus költeményt írt az ostromról az erdélyi szász Christian Schesaeus; Forgách Ferenc, az Itáliából származó Johannes Michael Brutus és Istvánffy Miklós pedig krónikájukban számolnak be részletesen róla. Van azonban rajtuk kívül még egy 16. századi költő, Csabai Mátyás, aki szintén megénekelte az egri ostromot, ám neve a mai olvasók előtt alig ismert. Tanulmányomban vele és két költeményével szeretnék behatóbban foglalkozni.¹

Csabai életéről viszonylag keveset tudunk, születésének dátuma nem ismert. Szinnyei József említi írói lexikonában, hogy a költő a Zemplén vármegyei Laskból (Laškovce) származott.² Tanulmányait a Dobó család támogatásával folytatta először a szepességi német irodalom és művelődéstörténet jeles alakjának, Leonard Stöckelnek bártfai iskolájában, 1555. április 13-tól pedig a wittenbergi egyetemen.³ Innen hazatérve Kassán lett tanár, majd protestáns lekipásztor.⁴ Költőnket 1560-ban a város polgárai közé is felvették, a következő évben pedig házat is vett ott.⁵ Csabai az egyházi tudományokban és szónoklatban is jártas volt, a városi tanács meghívta a magyar papságra, amit ő el is fogadott, otthagya a tanárságot. Egyházi téren azonban összeütközésbe került a városi előljárósággal, vélhetően azért, mert Kálvin tanai felé hajlott. A kassai városi jegyzőkönyv szerint a tudós férfiú 1562-ben a Bertalan nap utáni kedden hunyt el.⁶

Az ma is köztudott, hogy Tinódi közvetlenül az 1552-es ostrom után Egerben járt, hogy anyagot gyűjtsön tervezett énekéhez. Azt viszont kevesen tudják, hogy nem sokkal az ostrom után Csabai is megfordult ott, és – Tinódihoz hasonlóan – két versben is megörökítette ezt az eseményt, azzal a különbséggel, hogy Csabai ehhez a latin nyelvet választotta. Nem is két egymástól teljesen különböző műről van szó, hanem egy vers rövidebb és hosszabb változatáról. Költeményének első változata, a Dobóék pálóci várában 1554. december 1-jével keltezett 236 soros *Encomium Servatae Agriae Anno MDLII* (Eger 1552. évi védelmének magasztalása) 1555-ben jelent meg Georg Hoffgreff nyomdájában Kolozsváron. Ennek hosszabb, 650 soros változatát, az *Encomium arcis Agriae mirabiliter ac vere divinitus servatae anno Domini M. D. LII*. (Az Úr 1552. esztendejében csodálatos módon és valóban Isten segédelmével megvédett egri vár magasztalása) című verset 1556-ban Wittenbergben jelentette meg Georg Rhaw nyomdája. Tudomásunk szerint mű-

1 tudomány és társadalom

vének mindkét változata egy-egy példányban maradt fenn.⁷ Csabai az első változatot Dobó Istvánnak ajánlotta, a másodikat a három Dobó testvérnek: Ferencnek, Istvánnak és Domonkosnak. Sokáig csak az 1556-os változatról volt tudásunk, mivel a kolozsvári kiadás példányát csak 1963-ban fedezte fel Borsa Gedeon.⁸ Hogy több példány nem maradt fenn, annak az lehet az oka, hogy az ilyen néhány lapos nyomtatványok még a vasaskönyvekénél is könnyebben lettek az enyészet martalékává a századok során.

Az 1555-ös változat előszavában⁹ Csabai így vall arról, mi indította műve megírására: *„Egyetlen magyarázata van annak, hogy a régi görögök és rómaiak emlékezetes tettei, sok egyéb, békében és hadban tevékenységével kitűnt személy viselt dolgaival együtt, miért maradhattak mindmáig az emberek emlékezetében, hogy immár örökké ott is maradjanak: hiszen csak az irodalomnak köszönhetően maradhatott fenn emléküik az utódok körében. Minden józanul gondolkodó ember tisztában van azzal, mily nagy kára származott már abból államunknak, hogy azok, akiknek az emlékezetre méltó dolgokat lehetőségük szerint az emberi feledéstől és elhallgatástól meg kellett volna óvniok, gondatlanságból nem teljesítették kötelességüket. Hiszen mindazt, amit nem bízunk a betűkre, a történelem e hű őreire – amint őseink példáján látjuk, akiknek történetét nagyrészt senki sem jegyezte föl – az idők hosszas váltakozása szükségképpen semmivé teszi.”*¹⁰ Azaz: int attól, hogy a nevezetes tettek feledésbe merüljenek az írástudók hanyagsága miatt. Ez az ókortól kezdve jól ismert toposza az irodalomnak, a humanizmus korában különösen gyakran bukkan fel a híres személyiségek tetteit megörökítő életrajz-irodalomban.¹¹ Az előszó harmadik bekezdésében kifejti azt is, miért latinul írta meg művét: *„Az ellen pedig, hogy némelyek korunk történetét olyan énekekbe szokták foglalni, amilyenekkel aztán az összecsődült népet szórakoztatják, nekem bizony semmi kifogásom nincsen, hiszen e költemények, amellet, hogy a fület gyönyörködtetik, és tisztessen szórakoztatnak, még az események emlékezetének megőrzését is szolgálják. Meg hát az odaillő dallamokba foglalt dolgok is tartósabban rögzülnek az emberi elmében, mint az egyszerűen elbeszéltek. Mindezek az énekek azonban csak egyetlen nyelven érthetők, más népekkel meg nem oszthatók. Az ugyanis, amit a mi nyelvünkön írunk, mások számára nem csupán érthetetlen, hanem egyenest olvashatatlan is marad. Ki nem látja be hát, hogy nyelvünknek Pannonia kiterjedése szab szűkös határokat, különösen manapság szűköseket, mikor szinte mindent elvesztettünk. Amit viszont latin nyelven írunk, arról végtelen számú nemzet szerezhet tudomást. Véleményem szerint hát többre jutnak, akik mások tetteit inkább azon a nyelven próbálják megfogalmazni, amelyet a lehető legtöbben értenek. Ha pedig már államunk történetének kezdeteitől fogva is szorgosan így cselekedtünk volna, nyilvánvalóan sokkal többen akadhattak volna a mieink közt, akik versengve törekednek arra, hogy nevüknek halhatatlan dicsőséget szerezzenek. Ám mindezeket én már későn és hiába panaszlom e korban, amelyben csakis a vagyon és a hatalom uralkodik, miközben a műveltségnek és az igazságnak megvetés a jussa.”* Vagyis kifejezetten a magyarul nem tudó olvasóknak szánta művét. E bekezdés elején Csabai nyilvánvalóan a tudósító históriás énekekre utal. Hogy konkrétan Tinódira gondol-e, vagy más költőkre, nem tudjuk, bár igen valószínű, hogy Sebestyén deák énekeire utal. A negyedik bekezdésben a költő ehhez még hozzáfűzi, hogy mindenek előtt jótévőjének, Dobó Istvánnak illetve az egri ostromnak kíván maradandó emléket állítani.

A kutatók eddig nem sokat foglalkoztak Csabaival, akik pedig írtak róla, azokat szinte kizárólag az érdekelte, hogy Csabai ismerte-e Tinódi énekeit. Szilády Áron és Pintér Jenő

szerint ismerte őket és merített is belőlük.¹² Bodola Gyula szerint (aki egyedülként bővebben, bár nem elég behatóan foglalkozott az 1556-os változattal) az *Encomium arcis Agriae* teljes eredetiségére utal, a mű kezdete, folytatása és befejezése elűt a többi feldolgozástól. Bodola szerint elképzelhető, hogy Csabai olvasta Tinódit, „*azonban a feldolgozásban még ennek sem található semmi nyoma.*” Bodola felhívja a figyelmet arra is, hogy a szerző az ostromnak viszonylag kevés történeti mozzanatát ismeri: „[...] *mindössze a szikszói gyűlést, az első ostromot, a lőporrobbanást, a második és harmadik ostromot dolgozza fel a főbb események közül művében, azokat is csak nagy általánosságban.*” Sok fontos esemény leírása elmarad nála, nem szól arról, hogyan kerültek Pethő Gáspárék, Bornemissza Gergelyék a várba, nem említi Hegedűs István árulási kísérletét, elhagyja a várvédők nevének felsorolását, a bástyák leírását és a vártek elosztását. De mellőzi Mekcsey István tragikus halálának leírását is. Bodola szerint „*Chiabai a várostromnak csak azon mozzanatait ismeri és dolgozza fel, amelyek egyszeri olvasás, vagy hallomásból jó idő múltán is megmaradhatnak az emlékezetben. Új kutatásokat nem tett, a régieket sem használta fel, minek következtében művének történeti alapja nagyon ingatag.*”¹³ Művéből hiányzik a fokozatos fejlődés, epikai részletezést sehol sem kísérel meg, és Dobó sem igazi epikus hős.¹⁴ Bodolára hivatkozva Dézsi Lajos is azon a véleményen volt, hogy Csabainál nem igazolható Tinódi ismerete.¹⁵ Horváth János is úgy vélte, hogy nem bizonyos, hogy Csabai ismerte Tinódit.¹⁶ Borsa Gedeon az előző fent idézett harmadik bekezdésére utalva viszont azt valószínűsíti, hogy a pálóci várban 1554 végén ismerték Tinódi énekét: „*Tinódi a verset 1553 nyarán írta, és néhány hétre rá írásban is eljuttatta Ferdinánd királynak. Zsámboki szerint ezzel egyidejűleg olyanok, akiknek közük volt a vár megvédéséhez (pl. Oláh Miklós) ugyancsak kaptak belőle másolatot. Aligha képzelhető el, hogy Dobónak ne küldött volna Tinódi egy kézírásos példányt. De Csabai ha másképpen nem, nyomtatott alakban nyilván hozzájutott ehhez, hiszen a Chronica 1554. március végén ki volt már nyomtatva.*”¹⁷ Sugár István azon a véleményen volt, hogy az 1556-os szövegben „*csupán néhány lényegtelen új elem szerepel [...] Tinódin túlmenően.*”¹⁸ A kérdés megválaszolása azért nehéz, mert Csabai mindkét énekében megemlíti, hogy az ostrom után maga is járt Egerben. Márpedig, ha Egerben járt nem sokkal az ostrom után, akkor szinte bizonyos, hogy az egriek neki is (a Dobó-család lekötelezettjének!) meséltek az ostromról, sőt talán akár magától Dobó Istvántól is szerezhetett információkat. Vagyis lehet, hogy készülő művéhez ő ugyanúgy feljegyezte a fontosabb eseményeket, mint Tinódi.

Véleményem szerint Csabai ismerte Tinódi énekeit. Mintaként, forrásként főleg az *Eger vár viadalfjáról való ének* szolgálhatott, elsősorban az ostrom leírásánál támaszkodott rá. Sok helyen nagyfokú hasonlóság figyelhető meg, mindazonáltal nem fordításról van szó, Csabai teljesen önálló művet alkotott. Ehelyütt arra természetesen nincs mód, hogy a két költő művét részletesen összevessük, ezért – állításomat bizonyítandó – itt most néhány példára szorítkozok.¹⁹ Tinódi ismeretéről tanúskodik az ostrom előtti szikszói gyűlés leírása. Tinódinál ezt olvashatjuk:

*Igen kevesen az várban volnának
Helyhöz képöst, mert nagysága az várnak.
Az vármegyék várasában Szikszónak
Győlést tőnek, hogy arról szöllanának.*

1 tudomány és társadalom

*Jó Mecskei Istvánt Egrő²⁰ bocsáták,
Inté őket: segítségre gondolnának,
Ha békével honn lakni akarnának.
Megcsúfolák, néki oly szót mondának:*

*Vártartásra ha elegek nem voltatok,
Mire egri tisztben ti marattatok?
Azért ha az koncával jóllaktatok,
Az levét es reá ti megigyátok.
(245–248)²¹*

Csabai 1556-os szövegében hasonlóan számol be róla:

*ám mivel úgy gondolta²², a vár sokakat befogadna
még, s katonája kevés, nincs a falakra elég,
egy társával üzent, hogy a vármegye földesurát²³ mind
várja Egerbe hamar védeni vára falát:
védeni vára falát, hogy Egert és így a hazát is
megvédhesse, hiszen jó hamarost a török.
Kért István segedelmet – az ám, de a válasz olyan volt...!
Jobb lett volna talán, hogyha sosincs felelet!
„Jól tudtad, hogy a vár védelme bajos lesz. Ugyan mért
lettél hát kapitány, mért keveredsz bele hát?
Hogyha a vár javait jó volt élvezni, az ostrom
terhét is bírd el, bajban is állj helyeden.
Hisz ha a tenger síma, melyik matróz ne vigadnék?
Szélcsöndben kormányt tartani nem feladat!
Míg a szerencse telik, könnyű bíz adni a bankot,
ellenség híján küzdeni nem nagy ügy ám!
Ám ha vihar kavarul, hánykódik-táncol a tajték,
s hogyha a szélvész széttörte az árbocokat,
vagy ha az ellenség a falaknál rázza az öklét:
akkor kell a legény végre a gátra, uram!”
Így – mi alig hihető – vették tréfára a kérést,
sőt hozzátették még e gonosz szavakat:
„Sok zsíros falatot bezabáltál eddig a várban,
most meg, amit főztél, megkapod: idd a levét.”
(129–152)*

Csabai kibővítette tehát a szikszói gyűlésről szóló részt, mégpedig úgy, hogy a vármegye rendjeinek válasza háromszor olyan hosszú lett, mint Tinódinál.²⁴ Ugyanakkor átvette a Tinódinál olvasható, azóta híressé vált mondást (*Azért ha az koncával jóllaktatok, / Az levét es reá ti megigyátok*). Itt jegyzendő meg, hogy Tinódihoz hasonlóan Csabai sem említi a második szikszói gyűlést, közvetve ez is arra utal, hogy itt Tinódira támaszkodott.

Nagyfokú hasonlóság fedezhető fel Ahmed fővezér beszéde esetében is, amikor az, az ostrom eredménytelenségét látva, Ali pasát korholja:

*Amhát pasát mongyák volt az sáncokba,
Igen bosszonkodik Ali basára,
Hogy őt hívta ilyen biztatásokba:
Őt senki meg nem várja végházakba.*

*Rossz akolnak monta vég Egör várát,
Barmoknak monta az porkolábokat,
Vélők való huszárok, drabantokat.
Ugyan sírva szidja budai basát.*

*„Mennyet jártam mind ez szélös világba,
Sok várakat vívtam sok országokba,
Jobb vitézökre sem találtam házba,
Mint ez rossz akolnak vélt Egör várba.*

*Az császár kincsében sokat elkölték,
Sok jelős vitéziben itt elveszték,
Szégyent nagyot én Egör alatt nyerék,
Császártúl fejemre haragot lelék.”
(1540–1555)*

Csabainál e szavakkal korholja Ahmed Ali pasát:

*„Azt mondtad, juhakol csak a vár” – szolt – „s barmok a védők,
sőt kapitányaik is – félrevezetve urad,
s tán nem tőled eredt a beszéd, hogy látva hadunkat,
szerteszaladnak majd, futva az ostrom elől?
Hát magadat szégyelled, ki vitézségük kicsinyelled,
bár nem is ismerted hírük az ostrom előtt!
Bűn ellenfeledet – s a kicsinyt is – semmibe vened,
még mielőtt tudnád, mennyire bátor, erős.
Mert a lenézett ellenség nagy bajt okoz olykor,
gyakran a nagy sereget megveri kis csapat is.
Könnyű a távolból mocskolni, ki nincs jelen, ámde
győzni jelenlévőt, az csak a férfidolog!
Hősi vitézségét a magyar már megbizonyítja,
s tisztjeik is bátran küzdenek – ez kiderült,
Én, aki sok-sokezer harcost immár leigáztam,
és számos várat vettem uralmam alá,
még sohasem láttam két ily hős várkapitányt, és
dolgom még nem akadt ennyi vitézzel elébb,
mint ki - akolnak becsmérelt, de valódi erősség –*

1 tudomány és társadalom

*híres Eger várát védte e háboruban.
Hisz negyven napon át zártuk gyűrűbe a várost:
kis híján elesett, mégse mienk ma a vár.
Császárunk iszonyú dühe engem sújt e kudarcért,
és Szolimán, ha dühödött, nincs, ki előtte megáll.
Ő, a fukar, mit szólhat az elvert vert aranyakhoz,
hogy számoljam el én – mondd – csak a puskaporát?
Ám ez semmi, hiszen sok harcosa, tisztje esett el:
s mind a török császár nagyszerű embere volt.
(545–572)*

Csabai szövege itt is hosszabb, de úgy vélem, e sorokban nem lehet nem észrevenni Tinódi hatását.

De említhetünk további példákat is Tinódi valószínűsíthető ismeretére. A hosszabb változat 213–238. soraiban Csabai a török megadási felhívásáról ír. Kiemeli, hogy soha sem szabad hinni a töröknek, mert becsap. Példaként Buda elfoglalását, Majláth István elfogását és Losonczi István megölését említi. Vajon véletlen-e, hogy Tinódi mindháromról írt egy-egy históriás éneket (*Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról; Prini Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról; Az vég Temesvárbán Losonczi Istvának haláláról*)? Véleményem szerint nem, ez is Tinódi *Cronica* című művének ismeretét bizonyítja. Amint Tinódi ismeretéről tanúskodik Dobó ostromkezdet előtti buzdító beszéde is (197–210), amelynek központi része, hogy egy a keresztény erkölcsiséggel felvértezett kis közösség képes győzni a túlerőn, ha Istenben bízik. Dobó példaként Gedeon, Judit és Dávid történetét említi. Ezek az ószövetségi történetek (ilyen összefüggésben) kedveltek voltak a 16. századi protestáns szerzőknél.²⁵ Dávid és Judit történetét Tinódi szintén megénekelte egy-egy énekben (*Dávid királ mint az nagy Góliáttal megviutt; Judit asszon históriája*).

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy ha Csabai ismerte is Tinódit, lehettek-e rajta kívül más forrásai. Azaz: találhatók-e nála olyan részletek, amelyeket Tinódi nem említ. Csabai két művét elolvasva találunk ilyen helyeket. Elsőként idézzük a hosszabbik változatnak azt a részét, ahol Csabai Zsukán (Sukán) János vitézségéről ír:

*Azt, aki elsőként fölhág, feltartja Zsukán, ki
nem csak a pennához, ám kelevézhez is ért.
Társai is kisegítik már, úgy áll a helyén, és
úgy veri vissza a bösz falratörök rohamát.
Egy töről fakad ám a vitézség, s műzsai ihlet,
mert a vitézség és nagy tudomány: rokonok.
Harcba vezette hadát nap közben a nagynevű Caesar,
éjszaka meg művét írta a háboruról.
Régen ezért hitték lándzsásnak a szűzi Minervát,
hisz ki derék harcos, nagytudományu is az.
Így álltal ellent, Múzsák kedveltje, Zsukán is,
így segítetted elől küzdve a társaidat.
(411–422)*

Militia et littera – e kettő jellemzi tehát Zsukán Jánost, aki 1550-től állt az egri vár szolgálatában mint püspöki számtartó. Az ostrom után is Egerben élt, a vár számvevője, majd királyi ellenőr, később pedig a vár udvarbírója lett.²⁶ Tinódi három helyen is megemlíti Zsukán nevét: először az 571. sorban a várvédők felsorolásánál, másodszer a lőporrobbanás után, ahol arról szól, hogy Zsukán és Fülöp Demeter milyen vitézül küzdöttek (1086–1087), harmadszor pedig a „derékostrom” leírásánál, ahol beszámol arról, hogy Zsukán és Pribék János „igen embörködének” (1420–1427). Viszont Tinódi egyik helyen sem szól semmit arról, hogy Zsukán a literatúrával is foglalkozott. Véleményem szerint Csabai csak egri útján szerezhette tudomást Zsukán írói-költői tevékenységéről. S hogy miért emeli ki ezt külön is? Valószínű, hogy mivel kifejezetten a külföld számára készült műről van szó, az idegen nyelvű olvasóközönséggel akarta tudatosítani, hogy Pannóniában a háborúban sem hallgatnak a Múzsák, s hogy a magyarok nem csak a harcban tűnnek ki, hanem a költészet, a tudomány terén is, hiszen az európai irodalom régi toposza volt, hogy a magyarok inkább értenek a fegyverforgatáshoz mint a tudományokhoz.²⁷

Egy másik, Tinódinál nem olvasható részlet azt bizonyítja, hogy Csabai naprakész volt az információk beszerzése terén és az ostrom után is figyelemmel kísérte az eseményeket. A védők felsorolásánál ugyanis Csabai mindkét szövegben (57–58 illetve 119–120 sor) megjegyzi Bornemissza Gergellyel és Zoltai Istvánnal kapcsolatban, hogy *Ők ketten sohasem küzdhettek máshol: utóbb majd / mindkettő a dühödt Géta kezére kerül* (119–120).²⁸

1554 októberében Pásztó mellett Bornemisszát és Zoltait valóban elfogták a törökök. Bornemisszát mint értékes foglyot Isztambulba vitték és ott kivégezték 1555. szeptember 22. előtt, Zoltai viszont 1556-ban váltságdíj fejében kiszabadult Hatvanból.²⁹ A két védő elfogásáról szóló információk – amelyeket Tinódi már nem említ – olyan hírek lehettek, amelyek a balul sikerült akció után nagyon rövid időn belül eljutottak Csabaihoz, hiszen a rövidebb szöveget – mint fent említettük – 1554. december 1-jével keltezi.

Az 1556-os szöveg végén olvasható néhány sor, amelyek szintén azt bizonyítják, hogy Csabai saját maga is szerezhette információkat:

*Ám az Egerbeliek közben víg ünnepet ülnek,
mint aki megszületett újra az ostrom után.
S mint aki végre sötét tömlőcből megszabadulva
vágyja a napfény lágy, életadó melegét,
úgy vágyott az Egerbeli, hogy meglássa a géták
elhagyatott sátrát, nézze kihűlt helyüket.
Tárul a várkapu, szétszélednek szerte a síkon,
és a barátainak mind mutogatja : „No, nézd,
itt Ali vert sátrát, de amott meg a nagynevű Ahmed,
gyakran e helyről lőtt ágyugolyót a török,
máskor az ostromlók a rohamra emitt gyülekeztek,
ott alakították bőszen haditerveiket.”*
(587–598)

Nagyon is hihető, hogy a védők a török távozása után szétnéztek az elhagyott török táborban. Tinódinál viszont nem olvasható ez a részlet, amelyet Csabai vélhetően egri útján hallott.

1 tudomány és társadalom

Vannak ezen túlmenően a két műben olyan helyek is, amelyek más olvasmányélmények hatásáról tanúskodnak. Az ostromhoz felvonuló török sereg számáról például ezt írja Csabai az 1556-os változatban:

*Annyi vitézt küldött ide, mint a kalászon a toklász
 hogyha a gazdag nyár ontja a dús gabonát,
 annyit, amennyi levél van a sűrű, rengeteg erdőn,
 sósvizü tengernek mélyin amennyi a hal,*
 (177–180)

*Mint a fehér hó leple borítja be télen a földet
 szkíthák sátraitól úgy viritott a mező,
 mint amikor sarjadt gabonát sáskák hada száll meg,
 úgy terített be e had földeket és hegyeket.
 Sok-sokezer sátor borította a zöld hegyek ormát,
 s lenn is, a völgyek ölén ott nyüzsögött a pogány,*
 (185–190)

Tinódinál hiányoznak az ilyen hasonlatok, ő nagy alaposággal sorolja fel, hogy mely török vezér mely faluban vagy mely városrészben ütötte fel táborát. A fent idézett sorok Csabai alapos humanista műveltségéről, olvasmányélményeiről tanúskodnak, hiszen ezek a hasonlatok jól ismertek az ókori eposzokból illetve a *Bibliából*: Homérosznál például megtalálható a falevél-hasonlat (*Iliász*, II. ének), Vergiliusnál a kalász-hasonlat (*Aeneis*, VII. ének), a sáska-hasonlat pedig a *Bírák könyvéből* ismert (Bír 6,5 és 7,12). Ezek a helyek tehát egyértelműen azt bizonyítják, hogy ha Csabai ismerte is Tinódi énekeit, nem ő volt az egyetlen forrása, hanem saját maga is gyűjtött adatokat illetve egyéb olvasmányok hatása is kimutatható nála.

Térjünk át a második kérdés megválaszolására: mi az oka a Tinódi és Csabai közötti eltéréseknek? Ehhez Csabai műveinek műfaját kell pontosan meghatározni. A régebbi munkák „nyomatvány”-nak, „mű”-nek, „ének”-nek nevezik a két szöveget. Két újabb munkában viszont azt olvashatjuk, hogy Csabai műve verses krónika illetve (tudósító) históriás ének,³⁰ jóllehet már Horváth János utalt rá fent említett művében, hogy mivel Csabai latinul írt, nem tekinthetjük őt históriás énekesnek.³¹

Bodola Gyulának abban teljesen igaza van, hogy Csabai műve eredetiségre utal, hogy a mű kezdete, folytatása és befejezése elüt a többi feldolgozástól, és abban sem téved, hogy Csabai az ostrom számos mozzanatát elhagyja. Bodola azonban nem kereste a választ arra, hogy mi az oka ennek, hanem megelégedett azzal, hogy ezek a részletek nem maradtak meg a költő emlékezetében. Ennek azonban más motívuma van: mégpedig az, hogy a költőnek nem is állt szándékában minden részletet megemlíteni. Ő ugyanis nem tudósító históriás éneket, nem verses históriát írt, hanem dicsőítő költeményt, epikus panegirikuszt, amelynek nem is célja, hogy Tinódihoz hasonlóan történetírói pontossággal dolgozza fel az ostrom eseményeit. A műfajra utal egyébként mindkét szöveg esetében a mű címe is, de ez valamiért elkerülte a kutatók figyelmét. A következőkben áttekintjük, hogy az 1556-os változatban a panegirikusz mely elemei, toposzai fordulnak elő.

A költemény egy a bukolikus költészet motívumait felhasználó rövid prefációval kezdődik, amelyben a költő kifejti, hogy a jól végzett munka után nem marad el a jutalom. Ezután köszönetet mond a Dobótól kapott támogatásért, majd arról szól, hogy milyen csekélynek érzi erejét:

*Bárcsak, Ulysses, olyan gyönyörűn szólnék, ahogyan te,
hisz szavaid hallván sírtak a vad görögök,
bár ugyanúgy zendülne e lant, mint Orpheuszé, mely
szirteket indított, szörnyeket, embereket,
s mint Arióné, mely emberszerető szívü delfint
bájolt, míg a kalóz hitte: halott a dalos,
úgyse magasztalná lantom méltón a dicsét, mely
győztes Eger várán fölragyogott a minap.
Gyöngé tehetségem nem méltó mind e nevekhez,
gyéren csörgedezik roska kutamban a vers.
(15–24)*

S hogy fáradozását ne kövesse kudarc, a Múzsákhoz fohászkodik, hogy legyenek segítségére. Ezután rátér Dobó István dicsőítésére. A panegirikusok szabályai szerint az illető személy dicséretét célszerű a múltba visszamenőleg kezdeni, például a dicsőített városának dicséretével. Ebben az esetben Eger dicséretét olvashatjuk, de ez különböző okok miatt hátrább kerül. A panegirikusz következő eleme a család dicsérete, rendszerint az apa és fiú összehasonlítása, természetesen az utóbbi javára.³² Ha valamilyen oknál fogva a költő nem tud az apáról dicsőíteni, akkor megteheti, hogy átsiklik előlött vagy esetleg a rokonokról ír.³³ A családról szólva Csabai kiemeli, hogy a „genus Dobonis” ősi és híres család, Dobó Istvánt viszont nem az 1511-ben meggyilkolt apával hasonlítja össze (bár éppen megtehetné volna ezt is, hiszen Dobó Domokos sem volt jelentéktelen személy, tudjuk például, hogy az 1505. évi országgyűlésen Ung megye követe volt),³⁴ hanem két testvérével. S bár két testvérét is szárnyra emelte a hír, természetesen István mindkettőt felülmúlja erényben. Ugyanakkor kiemeli, hogy a három testvér között olyan nagy az összetartás (33–38), hogy az szinte már a Szentháromságra emlékeztet (49–50). Csabai nem túloz: a Dobó testvérek a valóságban is igen összetartók voltak.³⁵ Nem hiányzik itt a társadalomkritika sem: hozzátézi még ugyanis, hogy ha mindenki ilyen összetartó lenne Magyarországon, „úgy ma virágoznék nagynevű Pannoniánk” (68). A testvérek kapcsán megjegyzi, hogy már a gyermek István névadása jelzi nem mindennapi életútját:

*Édesanyád méltán nevezett Istvánnak – e névvel
megjósolva dicső egykori életutad,
hisz nemrég koszorúztad meg hős nemzedeted vad
ellened árja fölött ülve dicső diadalt.
(39–42)³⁶*

Nyilvánvaló az utalás a görög 'koszorú' jelentésű 'sztéphanosz' (στέφανος) szóra. Ezután következnek egy dicsőítő költeményben a férfikor jeles tettei. Ebben az esetben Dobónak

1 tudomány és társadalom

az ostrom során tanúsított hősiessége képezi a mű gerincét, de előtte a költő megemlíti, hogy Dobónak sok más erényéről, tetteréről is írhatna:

*Mint a favágó lda hegyén, ki bolyong csak a fák közt,
mert nem tudja, melyik törzsbe hasítson előbb,
úgy járok magam is, ha Dobónak fényes erényét
számlálom: melyiket mondjam előbb vagy utóbb?
Zengjem előbb, mit a békében tett – csak nyugalomra
vagyott – küzdve jogért, védve a nép igazát?
Arról szóljak tán, mikor őt a király fegyverrel övezte
mily remekül vezetett győzni vitéz sereget?
Vagy pedig említsem, hogy rá mely lelki szelídség
jellemző, másnál mennyire több emiatt?
(69–80)*

Csabai itt a *dubitatio* eszközéhez nyúl, amelynek a claudianusi panegirikuszokban és itt is az a funkciója, hogy megteremtse a család dicsérete után az átmenetet az illető személy dicséretére.³⁷ A panegirikuszok jellegzetessége, hogy a költő a dicsőített személynek csak kiválóságait említi. Így tesz Csabai is, nála Dobónak nincsenek emberi hibái. Pedig Dobó Istvánnak – bár a köztudatban általában mint a hős egri várvédő él – voltak nem éppen hízelgő tulajdonságai is. Fukarsága, pénzsóvársága például közismert volt a 16. században is. Bornemisza Péter az *Ördögi kísértetekről* című művében Dobót a telhetetlen csalárdok között említi.³⁸ Forgách Ferenc pedig emlékiratában megemlíti, hogy Dobó erdélyi vajdasága idején egy fekete ló miatt veszett össze vajdatársával, Kendy Ferencel.³⁹ Ezen túlmenően, ha a helyzet úgy kívánta, a gazdálkodással és kereskedelemmel foglalkozó Dobó testvérek kíméletlenül elbántak szomszédaikkal, konkurensaikkal, és mindent megtettek annak érdekében, hogy új birtokokat szerezzenek.⁴⁰ S tudjuk azt is, hogy mivel a család Ung és Bereg megyei birtokai határosak voltak Lengyelországgal, Dobó gyakran a királyi vámhelyek megkerülésével szállította ki áruit.⁴¹ Sőt, a Dobó testvéreket 1551 elején Ferdinánd király egyik szomszédjuk ellen elkövetett korábbi erőszakoskodásuk miatt fő- és jószágvesztére ítélte, amely az ostrom idején is érvényben volt, hiszen Dobó Istvánnak csak annyit sikerült ez ügyben elérni, hogy az ítéletet egy évre felfüggesztették. Csipes Antal szerint annak, hogy Dobó a török közeledtének hírére nem távozott el Egerből és oly hősiiesen védte a várat, az is oka volt, hogy egyrészt Eger elesével közvetlen veszélybe kerültek volna Ung megyei birtokai, másrészt 1548-ban „Dobó Egerbe királyi kinevezés útján került, tisztségét nem adhatta fel a veszély közeledtére, mert ebben az esetben várható volt, hogy a király elrendeli a halálos ítélet és vagyonvesztés végrehajtását.”⁴²

Mint fent említettem, a panegirikusz-szerzők a dicsőítést sokszor a személy városának dicséretével kezdik. Ez az elem itt, a család és István dicsérete után található meg Csabai szövegében, ahol felbukkan a kora újkori művekben gyakori „fertilis Pannoniae” (a termékeny Pannonia) toposz is:

*Ósi erőd volt egykor Eger, neve messzire ismert,
áldva javakkal szép városa, birtoka dús.*

*Szent István alapított régen várat e földön
Pannoniánk igaz és bölcs erejű uraként
(akkortájt ezeregy kört tett meg azóta a nap hogy
megszületett értünk erre a földre az Úr).
Édes bort terem itt a talaj, gazdag gabonában,
erdei vadban e táj, dús madarakban e föld.
Ezt a kies várost nem erősítette se bérc, sem
emberi mű, gyönyörű édeni kert e vidék.
(81–90)*

Ezt követi az ostrom bemutatása, amelynek során Dobó hősiessége kiemelt hangsúlyt kap. Az ostrom leírása megfelel a történelmi hűségnek, de Csabai sok részletet elhagy. Ez érthető is, hiszen az olyan momentumok megemlézését, mint a védők nevének felsorolása, a várták elosztása vagy a bástyák, várfalak részletes leírása, semmi nem indokolja egy dicsőítő költeményben, ezen túlmenően aránytalansághoz is vezetett volna.

Sugár István 1974-ban megjelent *Tinódi egri históriás énekei* című kötetében írja, hogy Csabai az *Encomium arcis Agriae* 165–166. sorában 1512 főben adja meg a védők létszámát.⁴³ Ez a létszám *Cronica* 1984-es kiadásának jegyzetapparátusában is szerepel.⁴⁴ De nemcsak Sugárnál, hanem másoknál is felbukkan ez az adat.⁴⁵ Ez a létszám lényegesen kisebb a többi 16-17. századi szerző által említett létszámnál, akik általában 2000 körüli létszámot adnak meg. A 165–168. sorban azonban Csabai nem a védők számáról szól, hanem az ostrom időpontját adja meg:

*Egyezer és ötven kört végzett akkor a nap, s még
rá ötszázkettőt már, amióta Urunk
Jézus Krisztus megszületett e világra miértünk,
hogy meghaljon utóbb isteni áldozatul.⁴⁶
(165–168)*

Sugár tehát vélhetően félreértette e helyet. Az 1556-os szöveg címében Csabai viszont közli, hogy 150000 török ostromolta a várat.⁴⁷ Tinódihoz hasonlóan itt nem tudatosan felnagyított létszámot ad meg, hiszen tudjuk, hogy Dobóék is 150000 főre becsülték a törökök számát, amint ez kiderül a Dobóék által Nádasdy Tamásnak írt levélből, illetve a Dobó Istvánt vajdává kinevező királyi oklevélből.⁴⁸ Érdekes tehát, hogy Csabai nem szól a védők létszámáról, holott a túlerő számszerű érzékeltetése kiválóan alkalmas lett volna Dobó István vitézségének hangsúlyozására.

Az időrendet – a panegirikusok hagyományának megfelelően – kitérések, mitológiai utalások szakítják meg. Az ostromleírás közben például így szól a költő Dobó és a várvédők hőstettéről, teljesítményük kimondhatatlanságáról:

*Meg se kísérlem már felidézni e dísztichonokkal,
mint szolgálta honát ekkor a hősi Dobó!
Többi vezérünk tetteiről is hallgat a tollam,
s mit cselekedtek Eger hősei – nem sorolom.*

1. Tudomány és társadalom

*Hisz nyugaton hamarabb kel a nap föl a tengeri habból,
mint ahogy én István tetteit elsorolom,
hisz hamarabb áramlik az Ister⁴⁹ sodra nyugatnak,
semhogy a többi vezér érdeme sorra kerül,
és hamarabb békél meg a gyapjas juhhal a farkas,
semmint szólhatnék minden Eger-beliről.
Héraklész sem tett többet s leleményes Ulysses,
mint akik így tudtak küzdeni érted, Eger.
(509–520)*

Az adynaton és az összehasonlítás a mitológia híres alakjaival szintén régi eszköze a panegirikus költészetnek. A dicsőített személy kiválóságát egyébként a dicsőítő költeményekben még az ellenség is elismeri. Az ostrom végén a török sereg vezére, Ahmed, így beszél:

*Én, aki sok-sokezer harcost immár leigáztam,
és számos várat vettem uralmam alá,
még sohasem láttam két ily hős várkapitányt, és
dolgom még nem akadt ennyi vitézzel elébb,
mint ki – akolnak becsmérelt, de valódi erősség –
híres Eger várát védte e háboruban.
Hisz negyven napon át zártuk gyűrűbe a várost:
kis híján elesett, mégse mienk ma a vár.
(559–566)*

Érdekes viszont, hogy Csabai itt és az ostromleírás más helyein is kiemeli – igaz név nélkül – a többi várvédő vitézségét is. Az ostrom befejeztével a költő azon elmélkedik, hogy mi lett volna, ha a török elfoglalja Eger: egész Pannónia elveszett volna. Így tehát Dobó István egész Magyarországot mentette meg hőstetével. Ezért a hőstettért hálát kell adni Istennek, de hála illeti Istvánt és a kapitányokat és a közkatonákat is.

Mindazonáltal feltűnő, hogy a költő nem rugaszkodik el a valóságtól és tartózkodik a panegirikuszokra jellemző mértéktelen túlzásoktól is. A panegirikuszok gyakran arra érdemtelen személyeket magasztaltak fel, Dobó esetében azonban – emberi gyarlóságai ellenére – jogos a laudáció, hiszen nem érdemtelen személyről van szó. Csabai a tényeket is csak Dobó jellemzésénél másítja meg, és hallgat nem éppen hízelgő tulajdonságairól. A cselekmény menetébe nem avatkoznak be az antik istenek, a győzelem egyedül az isteni Gondviselésnek és az Istenbe vetett szilárd hitnek köszönhető.

A hosszabbik szöveg tehát kisebb eltérésekkel szerkezetileg, formailag a panegirikusz szabályait követi, s megtalálható benne annak legtöbb toposza is.⁵⁰ Abban a tekintetben is megfelel a mű a panegirikuszoknak, hogy hőse kortárs személy, akinek csak pozitív tulajdonságai vannak. Ezzel magyarázhatók tehát a Tinóditól való eltérések.

A panegirikusz általában egy elő személy politikai tendenciák vezette dicsőítése volt. A dicsőítő költemény a humanizmus korában gyakran szolgált egyfajta szellemi fegyverül egy-egy személy vagy család egyéni céljait, propagandáját szolgálva, hogy ezzel is befolyásolja a közvéleményt.⁵¹ Erről lehet szó itt is, hiszen tudjuk, hogy a Dobó család egy

felfelé ívelő köznemesi család volt és a Dobók régi vágya volt a főnemesi rétegbe való feljutás.⁵² Az 50-es évektől birtokaik nagymérvű gyarapodásának lehetünk tanúi.⁵³ A 60-as években a Dobó-birtok Felső-Magyarország egyik legnagyobb birtokkomplexuma,⁵⁴ s a század második felében Dobó István az ország egyik leggazdagabb főura lett.⁵⁵ Az egri ostrom után elérte a régóta áhított célt: bárói rangra emelték, és Ferdinánd király erdélyi vajdának nevezte ki. Egy ilyen személyiség számára tehát minden tekintetben hasznosnak bizonyulhatott egy latin nyelven írott mű, amely dicső tettét megörökíti, s ezáltal a család hírért is öregbíti.

Kétségtelen, hogy Csabai Mátyás nem tartozik 16. századi irodalmunk legnagyobb alakjai közé, mégis illő és hasznos, ha megőrizzük az egykori költő, tanár és lelkipásztor emlékét.

Jegyzetek

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült.

² Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 2. köt., Budapest, 1893, 44.o.

³ *Memoriae Ungarorum qui in alma condam universitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt concinnatae studio et opera Ioannis Ladislai Bartholomaeides olim academiae hujus civis nunc Kövini V. D. ministri, Pesthini, Typis Joannis Thomae Trattner, 1817, 28.o.*

⁴ *Életéről* ld. Frankl Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest, 1873, 104. o.; Kemény Lajos: *Csabai Mátyás = Irodalomtörténeti Közlemények (a továbbiakban: ItK) 19 (1909), 178-179.o.; Uő.: Csabai Mátyás levelei = ItK 22 (1912), 476-480.o.*

⁵ Kemény: i.m.

⁶ *Uo. 179.o. – Frankl Vilmos szerint Csabai 1561-ben elhagyta Kassát, mert a városi tanács fizetésének kiszolgáltatásában olyan hanyagul járt el, hogy nem egyszer nyomor-nak volt kitéve. Vő.: Frankl: i. m. 105.o.*

⁷ *Régi magyarországi nyomtatványok 1473–1600*, kiad. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István, Kelecsényi Ákos, Budapest, 1971, 174.o.; *Régi Magyar Könyvtár*, 3. kötet, első rész, *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*, kiad. Szabó Károly, Hellebrant Árpád, Budapest, 1896, 131.o.

⁸ *Borsa Gedeon: XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban = Magyar Könyvszemle 80 (1964), 162-166.o.*

⁹ *A wittenbergi kiadásban elmarad az előszó.*

¹⁰ *A Csabaitól vett idézeteket Magyar László András fordította magyarra. A két teljes szöveg magyar fordítása hamarosan önálló kötetben lesz olvasható.*

¹¹ *Klaniczay Tibor: A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században, in: uő.: Pallas magyar ivadéka, Budapest, 1985, 45.o.*

¹² *Régi Magyar Költők Tára, Harmadik kötet, Tinódi Sebestyén összes művei, (XVI. századbeli költők művei. Második kötet 1540–1555), kiad. Szilády Áron, Budapest, 1881, 436.o.; Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet: Tudományos rendszerezés, Második kötet, A magyar irodalom a XVI. században, Budapest, 1930, 508.o.*

¹³ Bodola Gyula: *Dobó István a magyar költészetben, Függelék, Chiabai: Encomium arcis Agriae, Vittenberg 1556, Kolozsvár, 1908, 21-22.o.* – Csabai egyébként az 1556-os kiadás 279–280 sorában utal is rá, hogy nem akar a harc minden fordulatáról írni.

¹⁴ Uo. 23.o.

¹⁵ Dézsi Lajos: *Tinódi Sebestyén, 1505?–1556, Budapest, 1912 (Magyar történeti életrajzok, 28. évf., 4–5 füzet), 141.o.*

¹⁶ Horváth János: *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete, Budapest, 1957, 216.o.*

¹⁷ Borsa: i. m. 163.o.

¹⁸ *Tinódi egri históriás énekei, bev., kiad., jegyz.: Sugár István, Eger, 1974 (Gárdonyi Géza Társaság Kiskönyvtára, 2), 28-29.o.*

¹⁹ Az elemzés során terjedelmi okok miatt elsősorban a hosszabb változattal foglalkozom, de ahol szükséges, ott a rövidebb szövegre is hivatkozok.

²⁰ Egerből

²¹ Tinódi művéből az alábbi kiadás alapján idézünk: *Régi Magyar Költők Tára* (lásd a 12. sz. jegyzetet).

²² Ti. Dobó

²³ Az eredetiben csak „dominos”, vagyis „urak” áll. A szikszói gyűlés urairól van szó. (A fordító megjegyzése)

²⁴ Csabai másutt előszeretettel bővíti ki a beszédeket.

²⁵ Varjas Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei, Budapest, 1982, 131-136.o.*

²⁶ Csiffáry Gergely: *Az 1552-es egri várvédő hősök névsora, sorsuk és az „egri név” = Agria. Az Egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve 39 (2003), 331-332.o.*

²⁷ Vö.: Klaniczay Tibor: *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában, in: uő.: Pallas magyar ivadéka, i.m. 9-31.o.; Bitskey István: Militia et littera: Volkscharakterologische Ungarn-Topoi in der frühen Neuzeit, in: Das Ungarnbild in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit, hg. Dieter Breuer und Gábor Tüskés, Bern, 2005 (Beihefte zu Simpliciana, 1), 111-124.o.*

²⁸ A rövidebb 1555-ös változatban szó szerint ugyanez olvasható.

²⁹ Csiffáry: i. m. 272, 349.o.

³⁰ Vö.: *Régi magyarországi nyomtatványok, i.m. 174.o.; Bitskey István: Az egri vár viadala a XVI–XVII. századi irodalomban = Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve 38 (2002), 192.o.*

³¹ Horváth: i. m. 216.o.

³² Horváth János: *Janus Pannonius műfajai és mintái, in: Janus Pannonius (Tanulmányok), szerk.: Kardos Tibor és V. Kovács Sándor, Budapest, 1975 (Memoria Saeculorum Hungariae, 2), 377.o.*

³³ Fenicz György: *Claudius Claudianus és Janus Pannonius panegyricus költészete, Budapest, 1943 (Értekezések a magyarországi latinság köréből, 10), 21.o.*

³⁴ Hóvári János: *A hűtlen Dobó, Budapest, 1987, 8.o.*

³⁵ Csipes Antal: *Dobó István élete és szerepe Magyarország XVI. századi történetében, Eger, 1972, 9.o.*

³⁶ Megtalálható ez a rövidebb változat elején is (1–4).

³⁷ Vö.: Werner Taegert: *Claudius Claudianus, Panegyricus dictus Olybrio et Probino*

consulibus, Text – Übersetzung – Kommentar, München, 1988 (Zetemata, Monographien zur klassischen Altertumswissenschaft, 85), 100.o.

³⁸ Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei, vál., kiad., jegyz.: Nemeskürty István, Budapest, 1980 (Magyar Remekírók), 1106.o.

³⁹ Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról, in: *Humanista történetírók, vál., kiad., jegyz.: Kulcsár Péter, Budapest, 1977 (Magyar Remekírók), 704.o.*

⁴⁰ Vö.: Hóvári: i. m. 13.o.; Csipes: i. m. 42-43.o. – Igazat kell itt adnunk persze Hóvári Jánosnak, aki szerint a „kor erkölcsi mércéje szerint az lett volna a furcsa, ha nem ezt teszik.” Hóvári: i.m. uo.

⁴¹ Csipes: i. m. 35.o.

⁴² Uo. 76-77.o.

⁴³ Tinódi egri históriás énekei, 208.o. – Sugár itt meg is jegyzi, hogy Csabai adata túlzot-
tan alacsonynak tűnik.

⁴⁴ Tinódi Sebestyén: *Krónika*. Sajtó alá rendezte Sugár István, a bevezetőt Szakály Ferenc írta, Budapest, 1984 (Bibliotheca Historica). 542.o.

⁴⁵ Csiffáry: i. m. 243.o.

⁴⁶ *Vagyis a Nap – a geocentrikus felfogásnak megfelelően – 1552-szer kerülté már meg a Földet Krisztus születése óta. Csabai az évszámot egyébként a rövidebb változatban is megadja hasonló módon (17–18).*

⁴⁷ Valójában az ostromló török sereg lényegesen kisebb volt, vélhetően kb. 40000 fő.

⁴⁸ Tinódi egri históriás énekei 256-257.o.

⁴⁹ Duna

⁵⁰ Itt még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a rövidebb változat is dicsőítő költemény, csak kisebb számban találhatók meg benne a panegirikuszokra jellemző elemek.

⁵¹ Gerézdi Rabán: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig: Tanulmányok, Budapest, 1968, 26.o.*

⁵² Szabó János Győző: *Adatok Dobó István élettörténetéhez: A családi keretek és hagyományok kialakulása a XIII–XV. században = Agria. Az egri Múzeum Évkönyve 10 (1972), 39.o.*

⁵³ Csipes: i. m. 9.o.

⁵⁴ Uo. 22.o.

⁵⁵ Uo. 50.o.

Virág Irén

A magyar főrangúak nevelői a 19. század kezdetén

Az arisztokraták¹ a 19. század elején familiáris nevelésben részesültek. Kicsi koruktól meghatározóan külföldi dajka és nevelőnő gondoskodott róluk. Az iskoláskort elérve a szülők házitánítót/nevelőt szerződtettek gyermekeik mellé, akik olyan szinten sajátíttatták el tanítványaikkal a tananyagot, hogy azok valamely intézményben magánvizsgát teheszenek. Az ifjak magántanulóként készültek a vizsgákra, bár az 1790/91. évi országgyűlés kiküldött közoktatási bizottsága már törvénytervezetben követelte, hogy minden gyermek köteles nyilvános iskolába járni, vagy legalább ott vizsgát tenni.

Írásunkban a kor vezető társadalmi rétege, az arisztokrácia nevelőit mutatjuk be korabeli források alapján. Megvizsgáljuk a szülőkkel kötött szerződéseik tartalmát, indíttatásukat és pályájuk későbbi alakulását, példákat keresünk a nevelők és tanítványaik viszonyának különböző formáira, hiszen kapcsolatuk sok esetben nem ért véget a kitzűzött osztályok, illetve egzámenek sikeres abszolválásával, hanem az ifjak szellemiségét befolyásoló mester-és tanítvány, esetleg baráti viszonyban teljesedett ki.

Nevelői szerződések

A tanárokat előre megállapított honorárium fejében, meghatározott időre szerződtették az ifjak mellé. A nevelők fizetése életkoruktól és képzettségüktől is függött, a külföldiek általában magasabb díjazást kaptak.² Az alábbiakban négy, a szülők és a nevelők között kötött szerződést kívánunk részleteiben bemutatni.

A legkorábbi szerződést gróf Festetics György és László fia nevelője, Takács József kötötte 1791-ben.³ Az apa hét pontban foglalta össze a nevelő kötelezettségeit. Takács József a gróf által összeállított plánum alapján köteles tanítványát a humanitási osztályokra „vagy kicsit tovább” – mivel a későbbi neveltetés idejére más nevelőt kíván megbízni – a tőle telhető szorgalommal és körültekintéssel felkészíteni. Ez idő alatt évi 300 forint tiszteletdíj illeti meg, valamint a szerződés idejének leteltével 400 forint penzió és könyvtárosi állás várja megbízója házában. Ha a fiú meghalna, ezen összeg 200 forintra módosul, ha pedig a nevelő „displienszába” esne,⁴ 100 forint illeti meg. A nevelőnek módjában áll a szerződés ideje alatt is megbízatásából távozni, ha gondoskodik minden szempontból megfelelő utódjáról. Külön fizetség jár a francia és más tárgyakban elért előrehaladásért, hangsúlyt kap továbbá a tanár felkészültsége az általa tanított tárgyakból. Festetics György kiköti, hogy Takács József a szerződés ideje alatt nem házasodhat meg.

Festetics László következő nevelője Kultsár István lett, akit a főúr hat évre szerződtet fia mellé, tevékenységének leírását a gróf tíz pontban rögzítette.⁵ Feladata az ifjú felkészítése a filozófiai és a jogi kurzusok vizsgáira. A neveltetés szigorúan csak az általa készített plá-

num alapján történhet, a nevelő mindenrovára köteles követni neveltjét. A szerződés idejére az évi 600 forint fizetség mellett szállást és ellátást biztosít, „örökös remunerationként”⁶ pedig 6000 forint fizetésére kötelezi magát. Ha fia időközben meghalna, a gróf élete végéig 300 forint értékű penziót biztosít Kultsárnak és a „remuneratio” arányos része is megilleti. Ha a nevelő elhagyná hivatalát, úgy minden juttatástól elesik, ellenben ha megbízója indokolatlanul mondana fel neki, úgy a „remuneratio” teljes összegét megkapja. A szerződés felbontását mindkét fél hat hónappal korábban köteles bejelenteni. A nevelő a szerződés ideje alatt évi tíz nap szabadságot kap saját ügyei intézésére.

A családi hagyományokat követő Teleki László és Eröss Sándor között létrejött megállapodásban Teleki legkisebb fia, László mellé a nevelőt a hazai nevelés tíz esztendejére és az azt követő három éves külföldi tanulmányút idejére szerződteti, mivel fontos számára, hogy a folyamatot végig ugyanaz a személy irányítsa.⁷ Az 1817-ben kelt dokumentum a kötelezettségeket hét fő pont köré csoportosítja. Teleki László Eröss Sándort három évre külföldi tanulmányútra küldi, amelyből két évet Göttingenben kell eltöltenie, ahol filozófiát, történelmet, irodalmat, pedagógiát, egyéb nevelésre vonatkozó tárgyakat és nyelveket kell hallgatnia. A harmadik évben nevelési intézményeket kell felkeresnie, külön felhívja a figyelmet Pestalozzi yverdoni intézetének tanulmányozására, ezzel is elősegítve a felkészülését a nevelői pályára. A jelölt hazatérése után az ifjú gróftól a szellemi, erkölcsi és testi nevelés terén is kizárólag az apa utasításai szerint képezheti. A dokumentum meghatározza a fizetést és a különféle juttatásokat, mind az itthoni, mind a külföldi tartózkodás idejére, valamint a szerződési idő letelte után penziót biztosít Erössnek élete végéig. A fia külföldi tanulmánya idején Teleki erőteljesebben bele kíván szólni a nevelésbe, ez idő alatt a tanítót rendszeres és gyakori beszámolókra, valamint intézkedéseinek végrehajtására kötelezi. Végezetül a jutalmazásról esik szó, ha a nevelő munkáját a gróf megelégedésére látja el.

Az időben utolsó, 1842-ben kötött szerződés gr. Széchenyi István és Podhorszky Lajos megállapodása, Széchenyi idősebb fiának, Bélának a neveltetéséről.⁸ Ez az írás az előzőektől eltérően nem határozta meg a szerződés időtartamát, csupán a nevelő javadalmazására tért ki részletesen. A gróf arra kötelezte magát, hogy Podhorszkynek „*Lesz a házában szabad lakása, fűtése, mosása, világítása, élelme és szolgálata. Fizetése évenként 400 (négy száz) forint.*” A szerződés a továbbiakban a megbízás megszakadása esetére időarányosan lebontott díjazást ismerteti, illetve a nevelő feladatkörét feltételelesen bővíti – ugyanekkora javadalmazás fejében, de egy nevelő-segéd alkalmazása mellett – a gróf kisebbik fia, Ödön nevelésével. Végezetül a kölcsönös hat hónapi felmondási időben állapodnak meg.

A nevelők és tanítványok kapcsolata

A nevelők és tanítványok viszonyát általában bensőséges, néhány esetben már-már atyai-fiúi kontaktus jellemezte, s a kapcsolat gyakorta tovább tartott, mint a neveltetés tényleges ideje. Az ifjú Teleki László⁹ első nevelője a később református lelkésszé lett Medgyesy Pál volt, akinek a fiú a gyermekkori naplójának tanúsága szerint annak új megbízatása idején is közvetlen hangú levelet írt 1821. szeptember 17-én:

„Édes Medgyessy Bátsi!

Engedjen meg, hogy olyan régen nem írtam. Mióta Szirákon vagyunk, úgy megszerettem a falusi életet, hogy városról többet nem is gondolok. [...] Minden nap ki szoktunk menni

1 tudomány és társadalom

sétálni és többnyire abba a Magának ismeretes völgybe, ahol Magával epret szedtünk volt, de ahol most nints eperj.[...] Most német Gyermekek Barátjába szerettem bele és azt mindég olvasom, mikor időm van. Most közelebből az Ezópus életét olvastam belőle, amely nékem nagyon tetszik, mert anekdótás. Minden nap irok jegyzőkönyvet is, de nem olyat ám, mint Julius Cézár irt. De már többet nem irok, tsak azt említem, hogy én és Guszti köszöntjük Magát: Ezzel maradok hiv tanítványa Teleki László.¹⁰

Nem maradt el a volt nevelő igen szívélyes hangvételő válasza sem:

„Édes Latzikám!

Jósi bátsival¹¹ küldött levelét nagy örömmel vettem, annál kedvesebb volt az, minél régebben nem vettem már magától semmi levelet, s annál fogva azt gondoltam, hogy talán már el is felejtkezett rólam. De látom, hogy hibás volt vélekedésem, mert Latzika engem most is szeret. De higgye el, édes Latzikám, én is szeretem magát és örömmel látom leveléből, hogy Latzika mind a szép, mind a jó írásban, mind pedig a helyes gondolkodásban naponként előre megyen s nem is állhatom meg, hogy azért a jó Conceptusért, amellyel levelét irta, meg ne ditsérjem. Igyekezzen édes Latzikám ezután is, mert tsak ugy lesz maga édesmamának igaz öröme. [...] Magának pedig édes Latzikám, jóegészséget, a tanuláshoz állandó jókedvet és azokban boldog élemlenettel kívánok, tsókolom magát, és arra kérem, hogy el ne felejtkezzen rólam, ki is vagyok Szoboszló 6-a Octobris 1821.”¹²

Teleki László második nevelője, a naplóban „Eröss Bátsi”-ként emlegetett Eröss Sándor a fiú életében talán a korán elvesztett édesapát is helyettesítette, hiszen id. Teleki László halálakor fia 11 éves volt. Az érzékeny fiú Erössshöz fűződő kapcsolatát a nevelő részéről mindenek előtt a szigor és fegyelem jellemezte, amire a gyerekkori napló olvasása közben számos helyen találunk utalásokat.¹³ Eröss az ifjú gróftól túlzottan szétszórtnak (tzertraist), becsvágyónak (ambitzius) és vitatkozó kedvűnek (disputáló) ítéli, aki, hogy nevelője elvárásainak minél inkább meg tudjon felelni, ezen „hibái” leküzdésén fáradozik. 1822. febr. 25-i bejegyzésében olvashatjuk: „Ma is tzertraistságom és figyelmetlenségem miatt megszomorítottam Eröss bátsit, mint máskor. Ez a hiba van Eröss bátsinak minden minden hibám között ellenére és ez az a hiba, amely bennem leginkább megvan minden hibám között. Oh bártsak letehetném minden hibámat és Édesmamát és Eröss bátsit sat. ne szomorítanám meg az én hibáim által.”

Eröss a modern nyelveken kívül, amire az ifjú Telekit édesanyja, báró Mészáros Johanna tanította, minden egyéb tárgyban képezte a fiút.¹⁴ Közös munkájuknak 1823-ban Eröss Sándor betegsége jelentette a végét, aki ekkor maga kérte felmentését a nevelői szerződésben rögzített feladatai alól.¹⁵ Volt tanítványával továbbra is kapcsolatban maradt, az beszámol neki többek között tanulmányairól,¹⁶ a külföldi útja elé háruló akadályokról.¹⁷

Az ifjú gróf életének következő meghatározó nevelője pesti tanára, Petrovics Frigyes¹⁸ volt. Petrovics Pozsonyban végzett bölcseleti és teológiai tanulmányok után ágostai hitvallású evangélikus lelkész lett. 1821-ben hivataláról leköszönve Pestre ment, és megkezdte ifj. Teleki László tanítását. Petrovicsot Schedius-Toldy Lajos ajánlotta a grófnő figyelmébe.¹⁹ Tanítványával előbb Pesten, majd Sárospatakon jogot hallgatott, akinek két éves sárospataki jogi tanulmányai során Kövy Sándor és Nyíry István voltak a kedvenc tanárai.²⁰ „Mylord Kövyt, az öreg jogtudóást érdeklődéssel hallgatom. Gyakran megyek hozzá olyankor con amore tud diskurálni. [...] Sokszor politizálok vele, s boldognak érzem

magam, ha néha néha egy liberális gondolkodású emberrel találkozom. Milyen élvezet az, ha az ember szabadon szidhatja Ausztriát.” – írta anyjának.²¹

Noha jogi tanárait igen bölcs és tiszteletreméltó embereknek tartotta, valódi szellemi társa és támasza továbbra is nevelője, Petrovics maradt. 1830-ban növendékével a nyugat-európai országokban tett hosszabb utazást, miközben a levéltárakban hazánk történetére vonatkozó adatokat gyűjtött. Teleki igen nagyra értékelte Petrovics szellemi kvalitásait, a kettejük között kialakult baráti, szeretetteljes kötődés miatt Teleki nehezen viselte nevelője 1836-ban bekövetkezett hirtelen halálát: „[...] porig lesujtva és árván hagyott, aki minden bajomban őrangyalom volt és egyetlen vigaszom” – kesergett anyjának.²²

A nevelő és neveltje hosszú ideig fennmaradó kapcsolatára más helyen is találunk példát. Gróf Széchenyi István nevelője, Lunkányi János²³ gyakorlatilag élete végéig volt növendéke közelében maradt. Lunkányi mellett néhány tárgyat más magántanárok tanítottak, így Révay Miklós az architektúrát, egy Poupár nevű házi káplán pedig olasz és francia nyelvből adott órákat. Lunkányi, eredetileg Liebenberg, a pesti egyetem bölcsészkarán 1795-ben természettudományi tanulmányokat végzett, majd 1797-ig az orvosi karon tanult tovább. 1797-ben bölcsészeti doktorrá avatták. Tanársegédi kinevezése Pasquich János csillagász professzor mellé folyamatban volt az egyetemen, amikor gr. Széchenyi Ferenc²⁴ megbízta István fia nevelésével. Széchenyi Ferenc 1798-ban Tóth Farkashoz, a soproni gimnázium igazgatójához fordult segítségért, hogy fia számára megfelelő nevelőt találjon, aki rögtön Lunkányit ajánlotta a gróf figyelmébe. Lunkányi János 1798-tól 1809-ig nevelősködött Széchenyi István mellett, 1809-től Széchenyi Ferenc titkára lett, 1814-től Széchenyi István csokonyai birtokának felügyelője, majd összes birtokainak jószágkormányzója élete végéig. Széchenyi és Lunkányi kapcsolata baráti, a volt nevelő Széchenyi biztatására változtatta 1830-ban Liebenberg családi nevét Lunkányira. A jószágkormányzósági idő alatt keletkezett igen sűrű és terjedelmes levelezésük teljességében hozzáférhető.²⁵ A gróf magyarul ír egykori nevelőjéhez, esetenként hirtelen németre vált. A levélbeli megszólítás a levél tárgyától függően igen hivatalos levelekben akár el is marad, esetleg „Édes Director Úr!”, de leggyakrabban a szívélyes: „Kedves Lunkányi!”, „Kedves Barátom!”, „Barátom!” formák váltakoznak. A birtokok hivatalos ügyeinek intézésén túl a levelezésükben Széchenyi életének fontos epizódjai, állomásai is kirajzolódnak; pl. a *Jelenkor* című folyóirat megjelenése (1832. jan. 6.), a Casino ügyében folytatott aláírásgyűjtés állása, angliai útjának elhalasztása a kolera miatt (1832. máj. 2.), a *Stádium* című munkájának lemásoltatása (1832. aug. 13.), de viszonyukra jellemző, hogy Széchenyi egészségi állapotával kapcsolatos aggodalmait is megosztja barátjával: „Barátom, megint igen közel voltam a koporsóhoz nem is 4 napig. Májgyulladásomban igen sok kinokat állottam ki! Most 10 napja, hogy nem mozdulok szobámbul, de most igen kellemesen és jól, csak gyengén érzem magamat. Fene dolog! De mit tegyek? Tümi mint lehet, ’s pótolni Vallással, Philosophiával. – megint Balogh – a homeopatha – vagy a természet rántott ki.” (1839. febr. 5. Pest)²⁶

A levelek között helyet kap a gyermekek születése is: „Feleségem, hála Isten, ma reggel egy egészséges, nagy fejű gyerekkel (Somogyi értelemben) megbabázott. Holnap keresztelik, Béla, István, Maria leszen a neve[...]” (1837. febr. 3. Pest) A második fiú születését egy rövid levél adja hírül: „Barátom, hála az égnek, tegnap estve egy igen erős fiút szült. Neve Ödön. Épp most keresztelte a győri püspök. Isten áldja.” (1839. dec. 15.) Hat év múlva, 1845. dec. 2-án a következő levelet intézi Lunkányihoz: „Barátom, Ödön

1 tudomány és társadalom

fiamat nemsokára ki kell vennem az asszonyok kezéből. Podhorszkival (sic!) némileg és legközelebbi napokra kibékültem. Gondolatom most ez: egy Instructort venni fel, ki Podhorszky segítje volna és ekkép némileg alatta állna. – E szerint mind a két fiának tulajdonképp csak egy nevelője volna, és pedig Podhorszky személyében. Már most az a kérdés, hol találhatnék ily Instructort? Én azthiszem, senki illyet nemtalálhatna jobban, mint Ön, mert éppen olly (olvashatatlan) kellene neki lenni, mint azon irnokok, kiket Ön veszen magához. [...]"

Széchenyi a továbbiakban a jelölttel szembeni elvárásait közli: „pápista” legyen, „mert Podhorszky lutheránus, és két akatholikust nem szeretnék [...] a háznál nevelőül tartani”, magyar származású és lehetőleg ne dunántúli „kimondás végett [...] A Biékásiék puokáját elvitte a róaka.” A segédnevelő ne legyen ifjabb 18-20 évesnél, fontos az egészséges, erős testalkat, a kellemes külső. Nem kell feltétlenül magasan kvalifikálnak lennie, „mert Podhorszky mellé még bizonyos mestereket is akarok és fogok venni. Egyébiránt meg lehet, hogy Béla nem sokára az iskolába menend!” Figyelemreméltó momentum, hogy a gróf milyen bizalommal fordul egykori nevelőjéhez a már saját, kisebbik fia neveltetésére vonatkozó kérdésben.

A gyermekek nevelője, Podhorszky Lajos már a szülői házban megtanult latinul, görögül és héberül, iskolai éveit pedig angolul és franciául. 1838-40-ben Kempelen báró családjánál nevelősködött, 1840-41-ben Pesten mint vívómester működött. Az egyik versenyén jelen volt Széchenyi István gróf, és 1841-ben hat évre Béla és Ödön fiai nevelőjéül fogadta fel. Podhorszky ekkor már majd valamennyi európai nyelven írt és beszélt, aminek nagy hasznát vette a növendékeivel tett utazások alkalmával. Már a szanszkrit, óskót és skandináv nyelvekkel foglalkozott, amikor Széchenyi a finn nyelvre is felhívta a figyelmét. A szerződés lejártá után a gróf a *Jelenkor* című folyóiratnál foglalkoztatta tovább a nyelvészt, aki emellett a pesti nemzetőröknél századosként szolgált. Miután Széchenyit Döblingbe vitték, Podhorszky vívómester lett Klapka táborában. A későbbiekben a török, kínai, japán és mandzsu nyelveket is elsajátította, de sorsa igen méltatlanul alakult. Több állomás után végül fiával Párizsban telepedett le, ahol igen szerény körülmények között, megromlott egészségi állapotban magántanításból, fordításból és időnként versírásból tartotta fenn magát.

Báró Podmaniczky Frigyes²⁷ és nevelője, Hunfalvy Pál²⁸ kapcsolata igen meghatározó volt a báró életének későbbi epizódjaiban is. Podmaniczky nevelője kíséretében ment Miskolcra, ágostai hitvallású gimnáziumba, hogy a kor elvárásainak megfelelően az ifjú arisztokrata egy távolabb eső város nyilvános iskolájába járjon, törekedve ezzel a magyar nemzeti szellem megerősítésére a gyermekekben.²⁹ Az idegen környezetben sokat segített, hogy a Podmaniczky fiúkkal együtt Hunfalvy Pál öccse, Hunfalvy János, a későbbi budapesti egyetem tanára is együtt lakott és tanult, amivel az ifjú bárók előrehaladására is ösztönzően hatott. „Édesanyánk igen szívesen beleegyezett abba, hogy Hunfalvy Pál nevelőnk testvéröccse, János, velünk lakjék s neveltessen Miskolcon. Mint rendkívüli kitűnő szorgalmú s előmenetelű tanuló s nálunknál sokkal érettebb s fejlettebb szellemi tehetségekkel felruházott, s vele való folytonos érintkezés s együtt tanulás csakis jó-tékony hatással lehetett mireánk, gyengébbekre s a fejlettség sokkal alantasabb fokán állókra nézve.”³⁰

Hunfalvy segítségére volt az ifjaknak, hogy megszokják az új várost és egyáltalán a nyilvános iskolába járást, valamint az azzal járó, a különböző társadalmi réteghez tartozó

kortárs csoport társaságát és olykor kritikáját. Ezzel gyakorta meg kellett küzdeniük, mert a szerényebb anyagi helyzetűek csúfolták az „elkényeztetett finnyás úrfiakat.”³¹ A köztük lévő gát áttörésére nevelőjük közbenjárására beírták magukat a nyilvános étkezdébe, ezzel is bizonyítva hajlandóságukat a beilleszkedésre.

A miskolci nyilvános iskolai évek után tanulmányaik Pestre szóltatták őket, ahová nevelőjük kíséretében érkeztek. A jogi tanulmányokat megelőző utolsó (Physica) osztályt lezáró vizsga előtt néhány hónappal Hunfalvyt a késmárki ágostai hitvallású evangélikus lyceum jogtanárává nevezték ki. A család azonban ragaszkodott a nevelő személyéhez, így ahelyett, hogy új nevelőt keresett volna az édesanya fiai számára, ők követték Hunfalvyt Késmárkra, s Podmaniczky ebben a városban kezdte meg később jogi tanulmányait.³² 1843. jún. 20-án, 19 éves korában tette le az utolsó vizsgáját, s ezzel nevelője teljesítette a kötelességként vállalt feladatát. Ekkorra azonban már olyan közeli nexusba került neveltjével, hogy az a későbbiekben is támaszkodott személyére, barátságára: *„Nevelőmtől azóta soha meg nem váltam, öreg koromig tanácsadóm s barátom, és ami mindennél többet bizonyít, a kettőnk között fennálló viszony mellett, jóakaróm maradt. Aki némi emberismerettel bír, kénytelen lesz bevallani, hogy 54 év hosszú >próbaidő<”.*³³

Báró Jósika Miklós³⁴ emlékirata többek között azért is tekinthető különleges forrásnak, mert csaknem valamennyi nevelőjéről említést tett, ami a maga nemében egyedülálló, ráadásul röviden jellemezte is őket, függetlenül attól, hogy milyen hosszú ideig tartott kettejük közös munkája. *„Legelső nevelőm W... nevű volt, igen haszontalan, rosszjellemű, s emellett kegyetlen ember, kinek a büntetés legkedvesebb élvezi közé tartozott. Többet mondhatnék e megromlott emberről, kit szerencsémre kedves nagyanyám jókor kiismert, s azonnal elutasított a háztól.”*³⁵

Bármennyire is elégedetlen volt azonban első nevelőjével, távozásakor mégis megsiratta, bár ezt később a gyermeki lélek tulajdonságának tudta be. A rosszemlékű első nevelőt páter Mihálcz követte a sorban, akinek a báró saját bevallása szerint sem volt könnyű feladata, hiszen három igen élénk kisgyermek volt a gondjaira bízva. Kapcsolatuk nem volt zökkenőmentes, a gyermekek örömet lelték nevelőjük bosszantásában, azonban mivel igen jó képességek birtokában voltak, minden esetben sikerült hamar kiengesztelniük felbőszített tanítójukat. *„Ez igen tekintélyes kinézésű férfiú volt, magas, vaskos, piros, szellemileg azonban kevés míveltséggel bírt, s csak magyarul és – igen jól – latinul beszélt. Nevelési elve a szigor volt, soha semmi legcsekélyebb hibát sem hagyott büntetlenül, természetesen, ha én és öcsém túl nem jártunk az eszén, ami igen gyakran megtörtént. Páter Mihálcz igen középszerű szónok volt, de panasz ellene nem lehetett, s a nép mint nyájas, vidám embert nagyon szerette.”*³⁶

A nevelőiről általánosságban feljegyezte emlékirataiban, hogy noha előszeretettel alkalmazták nála a büntetés erőteljesebb formáit, maga is meglepőnek tartotta, hogy mégis szerették. A konviktusban töltött hét esztendő alatt Gul János, kegyesrendi pap, filológia tanár, később a kolozsvári konviktus rektora kísérte figyelemmel neveltetését. *„Szigorú, feddhetetlen erényű, s főleg tudományában igen jártas férfiú; erényeire és modorára valódi spártai; egyszerű, kevés beszédű, erélyes és férfias, minőt keveset ismertem. Egyéb-iránt magas, száraz férfiú.”*³⁷ – írta róla elismeréssel a későbbiekben. A báró egy későbbi, ideiglenes nevelőjéről, Abbé Wichtról is említést tesz memoárjában. A svájci születésű nevelő tanítási metódusaival Jósika elégedett volt, hibájaként az ital iránti vonzalmát róta fel neki, amit szintén egy gyermekcsíny célpontja lett, amikor az italt egy óvatlan

1 tudomány és társadalom

pillanatban a tintásüveggel cserélte fel.³⁸ A következő tanító egy ötvenes éveiben járó, a szabadkőműves eszméket valló és tanítványainak ezeket továbbadó Lenoir Dubignon lett, aki művelt, kellemes társalkodó volt. „[...] s én nevelőim közül, mi a műveltséget illeti, egyiknek sem köszönhettem többet, mint neki. Modora is egészen különbözött a többi – *more patrio* – nyírfa-berek nevelőjétől. Soha egy ujjal sem érintett bennünket, soha egyetlen goromba szavát nem hallottuk; de a tanulásra félreérthetetlen szabályosság s kitartás által rá tudott szorítani.”³⁹

Báró Jósika Miklós utolsó nevelője egy Holsmay nevű nyugalmazott zászlótartó volt, aki a Weidenfeld gyalogezredben szolgált, majd a Jósika család szolgálatába állt. Először báró Jósika Sámuel, a későbbi erdélyi kancellárt tanította, majd báró Jósika Lajos, a későbbi főispán nevelője lett, végül Jósika János, a későbbi tábornok nevelését folytatta. Nem csekély tapasztalattal rendelkezett tehát, amikor Jósika Miklós tanításával megbízták. A báró életében ő bizonyult a legmeghatározóbbnak a nevelők igen sokszínű palettájából. Jó tanító volt, aki bizonyos rendszer alapján jelölte ki tanítványai számára az olvasmányokat, megszeretett vele az olvasást. Az ő nevelősködése alatt a Jósika fiúk tetemes mennyiségű könyvet olvastak el, s a mi ennél is fontosabb, tudásuk igen nagymértékben gyarapodott, mert nevelőjük, ezek tartalmát vissza is kérdezte. Műveltsége elkápráztatta tanítványát: „*Holsmay ritka műveltségű férfiú volt, mégpedig tudományos, klasszikus műveltségű, latinul gyönyörűen beszélt és irt; németül jobban és tisztábban, mint azon időben a legtöbben; emellett jól és szépen beszélt franciául, olaszul, s ami az akkori időben igen ritka volt, angolul is tudott; legalább mindenestre értett. Ez időben egész Erdélyben csak egy ember beszélt angolul, gróf Bánffy Dienes, a híres királyi kormányzó, gr. Bánffy György fia.*”⁴⁰

Vaskos egyénisége ugyan zavarta Jósikát, de még katona korában is levelezésben állt egykori nevelőjével. Jósika Miklós tisztában volt a jó nevelő kiválasztásának jelentőségével. Azt vallotta, fel kell fedezni a gyermekben annak erősségeit, s azokat gyarapítani kell, kevésbé előnyös tulajdonságait pedig megpróbálni visszaszorítani. Környezetében olyan esetekre is számos példát tapasztalt, ahol szerinte a nevelők a gyermekből „tökéletesen haszontalan lényt”⁴¹ nevelnek. Nevelőinek munkájáról meglehetősen kritikusan emlékiratában megállapítja: „*Azt hiszem én, hogy ami kevés jó van bennem, azt inkább atyámnak s az üdvös szigornak, mely nevelési rendszeréhez tartozott, köszönhetem, mint nevelőimnek.*”⁴² „*Ha ennyi s ily különböző ember kallója és rostája alul kikerülve, valami maradt árva fejemben, a csudák közé tartozik.*”⁴³

Báró Splény Béla⁴⁴ terjedelmes emlékirataiban mindössze két alkalommal tett rövid említést nevelőjéről. Az ifjú báró öt éves korában születésnapjára ajándékként saját maga kérte szüleitől, hogy tanulhasson ő is bátyja nevelőjénél. Kérésének a lelkiismeretes szülők természetesen azonnal eleget tettek. „*Itt Pátyon voltam ötödik évem elertével, és születésnapomon, nevezetes nap volt ez, reám nézve. Lajos bátyám, ki ekkor hét éves volt, már jó ideje tanult, és a helybeli iskolamester, Klapper járt hozzá, őt tanítani. [...] Amint tehát atyám kérdezt: mit kíván[nék] még születésnapomra, azt feleltem: Klappernél tanulni kezdeni. És ez meg is történt, jövő napon elkezdtem a tanulást, amely azután tizennyolc évig tartott egymás után.*”⁴⁵

Klapper iskolamesterről a későbbiekben nem tesz említést memoárjában.

Az ifjú báró Vay Miklós⁴⁶ és nevelője, Váradi Szabó János⁴⁷ közös munkájára a főúr naplójában több helyen is találhatunk utalásokat, így például a Vay 1823-ban tett magyarországi

utazása alkalmával: „Kissé lehangolva és magamba zárkózva társaim beszélgetésében eleinte keveset vettem részt, de Váradi oly érdekes tárgyakat választott s némelyikről oly eszesen és belátásteljesen szólott, hogy én is belevegyültem a beszélgetésbe.” – jegyezte fel Vay Miklós három hónapi utazásáról készített naplójában 1823. július 2-án.⁴⁸

Váradi Sárospatakon kezdte tanulmányait, majd Heidelbergbe utazott. 1810-ben Yverdonban megismerhette Pestalozzi nevelési módszereit, egy évet töltött társaságában. Hazatérve a Vay családnál lett nevelő, s 1816-ban tanítványaival Pestre költözött. Az 1820-as években a sárospataki, később a debreceni és kolozsvári főiskola hívta meg tanárának, azonban gyöngye egészségi állapota miatt egyiket sem fogadta el. 1830-tól a debreceni salétromgyár felügyelője, majd főfelügyelője lett. Aktívan részt vett a kollégium ügyeinek intézésében, népszerűsítette a Pestalozzi elvei szerinti nevelést. A szabadságharc leverése után visszavonultan élt, írásai elsősorban a *Nevelési emléklapok* című folyóiratban jelentek meg. A politechnikai oktatás első magyar hirdetőjeként is számon tartják a nevelés és a munka összekapcsolásának újszerű gondolatáért. A Vay család szolgálatában az ifjú Miklós nevelése mellett sem tévesztette szem elől a magyar nevelésügy helyzetét, felismerte annak hiányosságait: „Mennél nehezebb hazánkban is a mindenféle szükségétől s ezelőtti hibáitól nyomtatott szegényt a maga testi és lelki tehetetlenségében lévő Köznépet, véle született emberi tehetségeiben emberré tenni, az emberi méltósághoz felemelni.” – írta 1817. március 7-én kelt levelében a főkurátornak, akitől segítséget kért és remélt a falusi iskolák fejlesztésének ügyében, valamint az iskoláztatás szintjének, és a köznép műveltségi állapotának emelésében: „Adja az Isten! hogy a Méltóságos Úr nálunk a nevelés dolgában Epochát tsinálván mind mi mind a maradék ditsekedhessék a Nagyságod érzelmeivel: különösen pedig hogy a köznép, amely most a maga elhagyatott állapotjában a nemesi indúlatokat nagy részént nem is esméri, a nagyságod neve hallásán tanulja meg a háladatosság indulattját érezni.”⁴⁹

A nevelő tanítványára tett hatásáról szólva feltétlenül meg kell még említenünk Döbrentei Gábor és tanítványa, báró Wesselényi Miklós⁵⁰ kapcsolatát. Wesselényi Döbrentei hatására kiválóan ismerte korának magyar költőit, ami ebben az időben nem jellemezte arisztokratáinkat, és a külföldi irodalommal is az ő útmutatása alapján ismerkedett.

A nevelők és tanítványok jó kapcsolatának optimális feltételét Mindszenty Dániel a *Felső Magyar Országi Minerva* hasábjain abban látta, hogy a növendék feltétlenül engedelmesskedjen nevelőjének. Ennek természetesen elengedhetetlen feltétele, hogy a szülők a gyermekük nevelőjét ne a család egyik cselédjének tekintsék, hanem a rábízott felelősségteljes feladathoz mérten respektálják, és a szülők a nevelővel egyeztessék a neveltetés alapelveit.⁵¹

A nevelők indíttatása, pályája

A nevelők életrajzi adatait tanulmányozva az alábbi kép rajzolódott ki. Származás tekintetében a polgári indíttatás számottevő, de a nemességi valamint jobbgáyi származás is megjelenik. Az atyai példát követve többen választják a lelkészi, orvosi vagy tanári hivatást. A tanulmányok ideje alatt hallgatott diszciplínák között a teológia, bölcsészet és jog foglalják el a legelőkelőbb helyeket, amit az orvostudományi, természettudományi, végül a művészeti és műszaki stúdiumok követnek. Sokak több tudományterületen is képezték magukat, igen gyakori a teológia kiegészítése a bölcsészettudományi vagy jogi képzés-

1 tudomány és társadalom

sel, esetleg természettudományokkal, de az orvos- és bölcsészettudomány, festészet-testnevelés párosítására is találunk példát. A legtöbb tudományterületen br. Podmaniczky Károly gyermekeinek nevelője, Hunfalvy Pál (filozófia, jog, teológia), a gr. Bethlen családnál nevelősködő Brassai Sámuel (bölcset- és természettudományok, zene), valamint gr. Széchenyi István nevelője, Lunkány János (bölcset-, természet- és orvostudomány) folytatott tanulmányokat. A hazai egyetemek mellett többen tanultak Bécsben, de Göttingenben, Erlangenben, Jénában és Heidelbergben is megfordultak nevelőink.

Nyelvismeret tekintetében igen sokszínű a paletta, a túlsúlyban lévő magyar, latin és német nyelvek mellett a francia, angol, olasz, finn, görög, héber, orosz, szanszkrit, török, kínai, japán, koreai és mandzsu nyelvek is helyet kapnak. Ezen a területen Orczy Elek báró nevelője, Barsi József (francia, olasz, angol, latin), a gr. Bethlen családnál nevelősködő Brassai Sámuel (nyugati nyelvek, orosz, szanszkrit, török, zsidó), a Desseffy Egyed gróf házában tanító Palcsó István (német, héber, görög, francia, angol), a Pálffy János gróf családjánál, Viczay grófnál és Batthyányi Fülöp grófnál nevelősködő Révai Miklós (német, francia, olasz, latin, görög, zsidó), valamint mindenekelőtt a korábban Kempelen báró családjánál tanító, majd Széchenyi István gróf Béla és Ödön fiainak nevelője, a nyelvész Podhorszky Lajos (latin, héber, valamennyi európai nyelv, kínai, japán, koreai, mandzsu) nyelvtudása tekinthető példaértékűnek.

A tanítás néhányuk esetében valamilyen formájában az egész életpályájukat végigkísérő tevékenység. Ide sorolható Bulcsú Károly (a gróf Teleki családnál nevelő), Ege Sándor (Illésházy grófnál nevelő), Elenyák György (a Károlyi családnál nevelő), Király József Pál (Forgách család mellett nevelő), Kriebel János Sámuel (a Pulszky családnál házi tanító), Palcsó István, Révai Miklós, Sámi László (a Wesselényi családnál nevelő), Tántsits Ignác (a gr. Sztáray családnál nevelő), Tavasi Lajos (báró Prónay Albert házában nevelő) és Váradai Szabó János (a Vay családnál nevelő).

Legtöbben azonban életük átmeneti állomásának tekintették a nevelőséget, és pályájuk a szakrális, a tudományos vagy a művészi élet különböző területein teljesedett ki. Többen voltak az MTA tagjai, Peregrinyi Elek (előbb három évig Andrassy Gyula gróf nevelője, majd báró Mednyánszky Alajos házához kerül, végül Károlyi György grófnál nevelősködik) és Brassai Sámuel pedig egészen rendkívüli életművet alkotott. Peregrinyi a külföldi, főként a német pedagógiát tanulmányozta. 1848-ban a magyar királyi egyetemen a nevelés tanárává nevezték ki, aminek 1866-tól magántanára. 1849-ben közoktatási miniszteri tanácsos lett, 1857-ben Pesten fiúnevelő intézetet nyitott. Tagja volt a pesti egyetem bölcseleti karának, a rajnamelléki encyclopaediai társaságnak és a pesti állami tanítónőképző igazgatóságának, több éven keresztül töltötte be a kisdedővő-egyesület tanügyi szakosztályának elnöki tisztét, az MTA levelező tagja. Brassai a nevelősködés után Kolozsváron megalapította a *Vasárnapi Ujságot*. 1837-ben a kolozsvári unitárius főiskola tanára lett, ahol először történelmet és földrajzot, később mathesist és természettudományokat tanított. Kilenc éven át Pesten a Gönczy Pál-féle magán nevelő-intézet tanára, majd ismét Kolozsvárra visszatérve az unitáriusok főiskolájában bölcseletet és matematikát oktatott. Ebben az időszakban hívta meg az Erdélyi Múzeum-egylet a természettudományi tár őrének és a múzeum igazgatójának. A kolozsvári tudományegyetem megnyitásakor (1872) az elemi mathesis rendes tanárává nevezték ki, és azonnal prorektorrá választották meg. Később dékán, majd végül egyetemi rektor lett, szanszkrit nyelvet és általános nyelvtudományt tanított, innen vonult nyugalomba 1884-ben. 1837-ben

az MTA levelező, 1865-ben rendes, 1887-ben tiszteleti tagjává választják. A bécsi császári királyi állat- és növénytan és a nagyszebeni természettudományi társaság rendes, a bécsi császári királyi birodalmi földtani intézet levelező tagja.

A nevelők tanári-nevelői munkájára a felvilágosodás [Kászonyi Dániel (Vay Dániel fiai mellett nevelő), Cornides Dániel (Wesselényi István gyermekeinek a nevelője)], a német pedagógia (Peregrinyi) és Pestalozzi (Egger Vilmos, Tavasz Lajos, Várad Szabó János) gondolatrendszere volt hatással.

A korabeli sajtó is teret adott megfelelő nevelő kiválasztásának dilemmájával foglalkozó írásoknak. Szepezdi Kiss János a házi nevelőkről írt értekezésében hangsúlyozza, hogy a nevelő a nevelés alapelveiben minden esetben kérjen a szülőktől előzetesen útmutatást, mely nemcsak az oktatott tárgyat, hanem a nevelő kötelességeit is magában foglalja.⁵² Tulajdonságait tekintve „*Átaljában egy szelíd, mérsékelt temperamentum, nemes, nyílt-szívű, erős character, s a legtisztább szándék, legyenek vezérei.*”⁵³ Ennek értelmében legyen mentes az előítéletektől, alázatos a tudományokkal szemben, alaposan és körültekintően járjon el, ne adjon okot a bizalmatlanságra, legyen tekintettel a körülményekre, tisztelje megbízóit és mindig a következetesség vezérelje, s ennek érdekében készítsen jegyzőkönyvet munkájáról.

A nevelőkkel szemben támasztott igényekről és a nevelő kiválasztásának alternatíváiról és nehézségeiről Kovács Sámuel írásában olvashatunk a *Tudományos Gyűjtemény* 1823-as évfolyamában. A szerző azt javasolja, a nevelő megfelelő képzettséggel bírjon, ismerje jól a gyermekek természetét, erkölce legyen kifogástalan. Ilyen minden tekintetben megfelelő személyt azonban igen nehéz találni, hiszen a szülők leggyakrabban személyesen nem ismerik korábban gyermekük későbbi tanárát. Választásukban leginkább ismerősük ajánlására szorítkoznak, esetleg felveszik a kapcsolatot valamelyik iskola kiváló professzorával, aki vagy egyik atyafiát, vagy pedig egyik tanítványát ajánlja, aki bár az egzámenek letételekor ígéretesnek bizonyult, azonban a nevelés terén nincsenek tapasztalatai.⁵⁴

Arisztokratáink komolyan vették a házitánító személyét, hiszen a nyilvános intézményekben tett magánvizsgák eredménye nagymértékben függött a tanár és tanítványa kapcsolatától. A nevelők munkájukat a szülők által meghatározott elvek szerint végezték, több esetben előre meghatározott nevelési terv alapján. Ha a tanítók hosszabb időt töltöttek együtt tanítványukkal, gyakran váltak azok személyes barátaivá életük későbbi szakaszában is. A reformországgyűléseken azonban egyre élesebb kritikával illették az arisztokraták magánnevelését. A magyar nemzeti szellem, a magyar nyelvtudás, a nemzettel szembeni felelősség tudat hiányát a valóságtól hermetikusan elzárt nevelésben látták. Egyre inkább nőtt azoknak a tábora, akik elvetették a Locke-féle felfogás szerinti nevelést – ti., hogy a gentleman-ideált csak magánúton lehet kinevelni –, s helyette a nyilvános iskolák mellett szóló érveiket sorakoztatták föl.

Jegyzetek

¹ Arisztokratának tekintjük mindazokat, akik nagybirtokkal rendelkeznek és nemesek, akik legalább báró, grófi és esetleg hercegi címmel rendelkeznek, azaz a mágnások rendjébe tartoznak, az országgyűlésen is ekként jelennek meg, akik e címeik mellett az abszolútizmus legmagasabb pozícióiban helyet kapnak, akik külföldi arisztokrata mivoltukkal együtt indigenátust nyertek, vagy már indigénákként nagybirtokhoz és címhez jutottak, akik házasságukban endogám módon a hasonló mágnások exkluzív köréből választanak házastársat. Mindezek az ismérvek együtt, egymást felerősítve jelentkeznek a legtöbb esetben. A továbbiakban az arisztokrácia terminológia használata alatt az egyházi és világi főrendi réteget értjük.

² F. Csanak Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Akadémiai Kiadó, 1983, 331. o.

³ Festetics György, gróf (Ság, 1755. jan. 1. – Keszthely, 1819. ápr. 2.) nagybirtokos, a keszthelyi Georgikon és Helikon alapítója. Takács József (Péteri Takács József) (Keszthely, 1767. márc. 18. – Győr, 1821. máj. 3.) író. MOL P 246 5. csomó 9. tétel

⁴ azaz: elégedetlen lenne

⁵ Kultsár István (Révkomárom, 1760. szept. 16. – Pest, 1828. márc. 28.) író, szerkesztő, szinigazgató. Hat évig gróf Festetics György László fia mellett, majd a gróf Viczay családnál volt nevelő. MOL P 246 5 csomó 9. tétel

⁶ azaz: visszafizetés, viszonzás

⁷ Teleki László, gróf (Szirák, 1764. szept. 2. – Pest, 1821. márc. 21.): író, költő, József főispán (1738-96) fia. Erőss Sándor (Csokonya, 1796 – Darány, 1858. márc. 18.): ev. ref. lelkész. A szerződést közli: Écsy Ö. István: = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1941. 4. füzet, 383-384. o.

⁸ Széchenyi István, gróf (Bécs, 1791. szept. 21. – Döbling, 1860. ápr. 8.) a nemzeti liberális reformmozgalom kezdeményezője és legjelentősebb személyisége, az MTA alapítója, tagja és másodelnöke. Podhorszky Lajos (Fekete-Lehota, 1815. – Párizs, 1891. aug. 26.) nyelvbúvár, az MTA tagja. Előbb Kempelen báró családjánál, majd Széchenyi István gróf Béla és Ödön fiainak nevelője. OSZK Kézirattár Analekta 10.088, Széchenyi István szerződése Podhorszky Lajossal, gyermekei nevelőjével.

⁹ Teleki László, gróf (Pest, 1811. febr. 11. – Pest, 1861. máj. 8.) politikus, író, az MTA tagja.

¹⁰ Teleki László gyermekkori naplója. A naplót közli: Horváth Zoltán: *Teleki László 1810-1861*, Akadémiai Kiadó, 1964, 2. kötet, 7-71. o.

¹¹ Teleki László féltestvére, Teleki József, aki apjuk halála után öccse gyámja lett.

¹² Horváth Z.: i.m. 30-31. o.

¹³ Pl. az 1821. okt. 2., dec 17. dec. 21. 1822. jan. 22., jan. 24. naplók.

¹⁴ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 3011/I. IV. Ováry-Avary Károly: *Gr. Teleki László: Magyarország 1848/49. évi párizsi követének élete és katasztrófája*. (Másik példány: MTA Kézirattár Ms. 10. 044/I-IV)

¹⁵ Horváth Z.: i.m. 36-37. o.

¹⁶ 1825. márc. 20-án kelt levél.

¹⁷ 1833. jún. 4-én kelt levél.

¹⁸ Petrovics Frigyes Keresztély (Holics, 1799. okt. 7. – München, 1836. ápr. 12.) történész, jogász, az MTA tagja.

¹⁹ Ováry-Avary: i.m.

²⁰ Kövy Sándor (Nádudvar, 1763. júl. 15. – Sárospatak, 1829. júl. 24.): jogakadémiai tanár. Ügyvédi vizsgája után előbb főúri családoknál nevelő, majd 1793-tól haláláig a sárospataki ref. jogakadémián a hazai jog első tanára volt. Nyíry István (1776. máj. 9. Átány – 1838. aug. 27. Sárospatak): ref. főiskolai tanár, az MTA tagja.

²¹ Idézi: Ováry-Avary: i.m. 22, 11. o.

²² Idézi: Ováry-Avary: i.m. 26. o. Vö: Horváth Z.: i.m. 58. o.

²³ Lunkányi János; Liebenberg (Kecskemét, 1775. júl. 14. – Sopron, 1853. aug. 27.) bölcsészeti doktor.

²⁴ Széchenyi Ferenc, gróf (Fertőszéplak, 1754. ápr. 28. – Bécs, 1820. dec. 13.): főispán, helyettes országbíró, nagybirtokos, a Magyar Nemzeti Múzeum és könyvtárának (ma: OSZK) alapítója.

²⁵ MOL P 624 1.1 Széchenyi István levelei Lunkányi Jánoshoz.

²⁶ Erre vonatkozóan még: MOL P 624 1838. nov. 8. Cenk.

²⁷ Podmaniczky Frigyes, báró (Pest, 1824. jún. 20. – Bp., 1907. okt. 19.): politikus, író, az MTA tagja.

²⁸ Hunfalvy Pál (Nagyszalók, 1810. márc. 12. – Bp., 1891. nov. 30.): nyelvész, etnográfus, az MTA tagja.

²⁹ Podmaniczky Frigyes: Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a naplótöredékekből 1824-1887, Magyar Helikon, 1984, 54-55. o.

³⁰ Uo. 77-78. o.

³¹ Uo. 81. o.

³² Uo. 126. o.

³³ Uo. 130. o.

³⁴ Jósika Miklós, báró (Torda, 1794. ápr. 28. – Drezda, 1865. febr. 27.): a magyar regényirodalom egyik jelentős első képviselője, az MTA tagja.

³⁵ Jósika Miklós: Emlékirat, Magyar Helikon, 1977, 24. o.

³⁶ Uo. 24-25. o.

³⁷ Uo. 35. o.

³⁸ Uo. 37. o.

³⁹ Uo. 38-39. o.

⁴⁰ Uo. 40. o.

⁴¹ Uo. 23. o.

⁴² Uo. 23. o.

⁴³ Uo. 40. o.

⁴⁴ Splény Béla, báró (1819-1899), pénzügyminisztériumi tanácsos.

⁴⁵ Splény Béla emlékiratai, Magvető Könyvkiadó, 1984, 22. o.

⁴⁶ Vay Miklós, báró (Alsózsolca, 1802. ápr. 29. – Bp., 1894. máj. 14.) nagybirtokos, politikus, koronaőr, kancellár, főrendiházi elnök, az MTA tagja.

⁴⁷ Váradi Szabó János (Szilvásújfalu, 1783. aug. 27. – Debrecen, 1864. márc. 12.) pedagógus.

⁴⁸ Vay Miklós: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből, Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1999. (Reprint kiadás, eredeti: Franklin Társulat, Budapest, 1899)

1 Tudomány és társadalom

⁴⁹ Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményének Levéltára, Sárospatak H1-10. Szabó János levele 1816. márc. 7. Alsószolca

⁵⁰ Wesselényi Miklós, báró (Zsibó, 1796. dec. 30. – Pest, 1850. ápr. 21.): politikai író, a reformellenzék egyik vezetője, az erdélyi ellenzék vezére, az MTA tagja.

⁵¹ Mindszenty Dániel: A nevelésről némely észrevételek = Felső Magyar Országai Minerva, 1832. febr. 127-133. o.

⁵² Szepezdi Kiss János: A házi nevelőkről = Felső Magyar Országai Minerva, 1830. június, 164. o.

⁵³ Uo. 170. o.

⁵⁴ Kovács Sámuel: Az élő szóval való tanításnak a magától tanulás felett való becséről. Az oskolának hasznos és szükséges voltokról: A nevezetesebb és nagyobb oskolákról, és azok felállítatások idejéről = Tudományos Gyűjtemény, 1823. XI. kötet, 28-29. o.

Mislai Attila

Hűség a moábitákhoz

Hannah Arendt egyik esszéjében, a totalitarizmusról szólva, az európai szellemi tradícióban megnyílt szakadékról beszél. A szakadék két világot választ el egymástól. A törésvonal múlt felé eső oldalán az etikai és történeti transzcendencia hitének egyre elmosódóbb és kétesebb, mindazonáltal fenntartható árnyalakjai éltek.¹ A meredély innenső partján magunkra maradtunk. Jól van ez így. Isten nem a filozófusok érveinek éles fényében foszlott semmivé, ahogy a filozófiával való évezredes cinkosságát hűtlenül megtagadva egyesek láttatni szeretnék. Isten faktikus halált halt. Füstbe ment.

Valamennyi túlélő borzadva mesél a vidéket megülő zsíros, nehéz füsttről. Az Auschwitz körüli erdőkből elköltöztek a madarak. Az istenség kultikus, ősi hírhozóinak eltűnése a visszavonhatatlan pusztulásról beszél. Tudja ezt Celan, Améry, Semprun, Bettelheim, Borowski, és tudja Kertész, aki az elbeszélés szellemét szeretné örökébe állítani, és hamisítatlan egzisztencialista attitűddel hinni, hogy maga az ontologizált transzcendencia megsemmisülésének aktusa az etikum új, mitologikus forrásává válhat. „A mi modern mitológiánk egy gigantikus negatívummal kezdődik: Isten megteremtette a világot, az ember megteremtette Auschwitzot.”²

Nála is, mint a holocaust más gondolkodójánál, tetten érhető a vágy: helyreállítani valamiképp az egységes etikai tudat folytonosságát. „Megkockáztatok egy vakmerő kijelentést: egy bizonyos értelemben és egy bizonyos síkon kizárólag az elbeszélés szelleme kedvéért élünk, ez a mindannyiunk szívében-fejében szakadatlanul formálódó szellem foglalta el isten kitapinthatatlan helyét: ez az a képletes tekintet, amit magunkon érzünk, s mindent e szellem fényében teszünk, vagy nem teszünk.”³ De mintha Kertész sem hinne igazán a szellem hatalmában, vagy inkább hitének erejét, amellyel életre kelteni igyekszik, nem szakítja el a transzcendens nélkülözés forrásától, nem ontologizálja tehát, s ezzel megóvjá magát a tévedéstől, amely az etikai szükség szorítását az elbeszélés szellemének saját erejeként ismeri félre. „Ez a helyzet önmagában nem sok figyelmet érdemelne. Egy túlélő helyzete ez, aki megpróbálta túlélni, mi több, értelmezni túlélését: aki a túlélők utolsó generációjához tartozván tisztában van vele, hogy a generáció eltűnéssel egyszersmind a holocaust eleven emléke is kivész majd a világból. Ittléte baleset, merő véletlen, amely folytonos igazolásra szorul, bár valójában igazolhatatlan.”⁴

Mert ami istenről elgondolható volt, azaz hogy valósága független a „szív érzéseitől”, de még lététől is, nehezen hihető az elbeszélés szelleméről. Jóllehet, a Teremtő-teremtmény viszonyrendje ebben az esetben sem borul fel teljesen, hiszen az elbeszélő annyiban teremt a szellemet, miként a szellem az elbeszélőt, ám az elbeszélő teremténysége alapvetően más, mint isten teremtettjeié. Utóbbiak halála istent (létében) érintetlenül hagyja, ezzel szemben a szellem, elbeszélője pusztulásával maga is köddé válik. Talán

1 tudomány és társadalom

ezért van, hogy túlélők, akik évtizedekig hallgattak, a végső és önkéntelen elnémulás küszöbénél egyszerűbben beszélni kezdenek. Történeteik az elbeszélő és társai létének egyszerűségéről, az ember magárahagyatottsága felismerésének iszonyatáról tanúskodnak. S ha szó esik istenről és hitről, úgy ez mindenkor a szenvedés által felmorzsolódni látszó humanitás végső horgonypontjaként szolgáló, de egyedülvalóságában nem kitüntetett személyes tartásként jelenik meg. Úgy gondolom, minden olyan próbálkozás, ami az egyedi történeteket pusztán illusztrációvá fokozza le, hogy elemeit felhasználja egy olyan nagy elbeszélés konstruálására, amivel istent szubsztanciális és morális létezőként mentené meg, sikerét az iszonyat elvesztésével fizeti meg. Éppen etikailag elfogadhatatlan tehát, hogy az iszonyat élményét, egyetlen kincsünket, amire a táborok hamujában bukkanhatunk, elméletekre váltsuk át.

Ezt teszi például Tatár György, amikor a holocaustot arra irányuló szervezett kísérletként értelmezi, hogy az istentelenség megdicsőítéseként „eltűntessék a Biblia még élő tanúságtevőit”, s az emberi világot „visszasüllyessék a természetbe”. Tatár úgy látja, ez a századok óta tartó szekularizáció betetőzését, egyúttal a történelem és minden „a mai napon túlmutató remény” végét jelentette volna.⁵ Ugyanazon kettősséggel küzd, mint Kertész. Egyfelől tudja, hogy a történelem a történetírók munkáiban születik. „A bibliai Redaktor a történetek végső formába hozásával az Egy történet megformálásával szolgált Urának. Az egyes törzsek és nemzetségek külön-külön történeteinek sokaságát mindig mint az egész nép történetét értelmezve, valószínűleg feledésbe taszított mindent, aminek nem találta összefüggését Isten és a nép történetével, s a legfélreesőbb hagyományt is megőrizte, ha ez az összefüggés fellelhető volt.”⁶ Vagy felidézhetjük ragyogó elemzését, amelyben a moábiták népe, saját partikuláris történetét élve a világtörténelem egy behelyettesíthető, világa vesztett epizodistájaként jelenik meg. „Mivel a történet forrása számunkra a Biblia, és nem a moábita királyi évkönyvek, erősebb és gyengébb immansens történelmi ítélete helyén a „megáldott” vagy „megátkozott” történelem feletti ellenétét olvassuk.”⁷

Innen nézve érthető, hogy a holocaustot sikertelennek mondja. Fennmaradt a „világ”, az az értelmes összefüggérendszer, amely egyedül képes jelentést kölcsönözni a népek történelmi sorsfordulóinak, s őket egy hagyomány kebelében együttes, „sorszerű jelenvalóléthez” segíteni. Itt azonban Tatár nem áll meg, s azt sugallja, hogy az eddigi történet, a mögötte rejtőzködő „élő istennel” továbbra is mesélhető. Mintha a sorsunk azon fordulna meg, hogy maradtak a kiválasztott népből emberek, akik őrzik „hús-vér” kapcsolatukat a bibliai istennel. Így végeredményben maga isten, ez a Tatár által szubsztanciálisan elgondolt transzcendens hatalom lenne a világtörténelem végső fenntartója, az egyetlen erő, ami megmenthet bennünket az apokaliptikus káoszától. „Ez az apokaliptikus volt az eddigi legnagyobb szabású kísérlet a történelem befejezésére. Egyidejűleg kísérelte meg a Biblia még élő tanúinak végérvényes elhallgattatását, nemcsak a külvilágban, hanem önmagában is, valamint – a fajelmélet khtonikus mítoszában – az emberi létezés visszasüllyesztését a természetbe. Az a világ, amelyben fajok örökös harca folyik az uralomért, ez a nemzetekké szervezett természet, mindörökké véget vetne bármilyen, a mai napon túlmutató reménynek.”⁸

Nehéz ezen istent őrző, prófétikus filozófia ellen érvelni. Az iszonyatnak ugyanis nincsen filozófiája. Szavai is alig. Azt hiszem, igaza van Kertésznek, amikor a megjelenítés egyetlen lehetséges közegeként az esztétikai képzeletet nevezi meg. A fogalom pontos, mert

a felelevenítést nem a művészhez rendeli hozzá, az esztétikai képzelet munkál az olvasóban, a nézőben, a hallgatóban és a mű alkotójában egyaránt. Az iszonyat megidézése közös dolgunk. A holocaustot nem lehet ábrázolni, érzékelhetővé tenni, leírni vagy kifejezni – mondja Heller Ágnes, majd így folytatja: „A holocaust maga az abszolút értelmetlenség – ez tör fel az elfojtott hangokból. A holocaustot nem lehet megmagyarázni, sem megérteni. Nem volt célja: nem volt sem szabad cselekvés, sem a kauzalitás láncának eseménye. Visszatekintve sem lehetett integrálni a történelembe... Milyen tanulságokat hozott? Hogyan járult hozzá a zsidó történelemhez és a zsidóságtudathoz? Ezekre a kérdésekre csönd következik, mert a nyomukban nem merül fel semmiféle retrospektív telosz, és soha nem is fog.”⁹

Tegyük ehhez hozzá, hogy a Tatár által kínált, a bibliai hagyomány rendezőelveiből építkező nagy metaelbeszélésnek az áldozatok feléről egyszerűen nincs mondanivalója. Nem juthatunk más megállapításra: moábiták voltak, a világszellem által elhagyott nép. Ebben pedig ott rejlik a veszély, hogy olyan értelmezés előtt nyit akaratlanul teret, amiben azután Tatár erkölcsi gondolkodása már nem ismerhet magára. Mert az számára sem lenne elfogadható, hogy bármilyen „szent narratíva” nevében különbséget tegyünk két ember szenvedése között azáltal, hogy egyikük halálát metafizikai jelentőséggel ruházzuk fel. Az iszonyattal szemközt valamennyien moábitákként állunk. Ha igaz, hogy Auschwitz „kultúránk elidegeníthetetlen közös tapasztalata” (Kertész), úgy erkölcsi kötelességünk visszautasítani minden metaelbeszélést, ami nem az erőszaknak kiszolgáltatott, a halál elé hajtott individuum álláspontjáról fogalmazódik meg. Mert minden ember metafizikailag azonos értelemben kitüntetett halála által. Nincsenek fokozatok. Abban a pillanatban, amikor az első szerelvény áthaladt a táborok kapuján, a holocaust sikere teljessé vált. A tény, hogy megtörténhetett, megfosztotta Izrael népét a kiválasztottságtól. Másképpen: világossá vált, hogy a kiválasztottság a népről, ami egységét istennel való különleges kapcsolatának köszönhette, az egyesre származott át. Még pontosabban: világossá vált, hogy az ember kitüntetettsége épp nem származtatás útján áll elő. Van.

A Tatár példázta elbeszélések elfedik a szakadékot. Anakronisztikusan próbálják tovább szőni egy hajdan igaz történet szálait. Kegyeletsértés úgy tenni, mintha isten még közöttünk lenne. A szakadékba veszett. Emlékezzünk rá illő tisztelettel, hiszen „egy volt közülünk”. Csak erről az alapról mondható, hogy „katartikus kibontakozásában – aminek évtizedek során megrendült tanúi vagyunk – a Holocaust nem szétválaszt, hanem egyesít, mert mindinkább kiviláglik az élmény egyetemessége.”¹⁰ A mai napon túlmutató reményt pedig valahol máshol kell keresni.

„Mert a krematóriumok kéményén kiáramló füst ugyanazon fizikai törvényeknek engedelmeskedik, mint minden más füst: a lebegő részecskék összesűrűsödnek, majd szétoszórnak a szélben, amely maga előtt hajtja őket. Az igen tisztelt olvasó számára a zarándoklásnak egyetlen lehetősége marad csupán: az, hogy olykor mélabúsan felnéz a zivataros égboltozatra. És dicsértessék Auschwitz... Az Örökkévaló.”¹¹

Jegyzetek

- ¹ Hannah Arendt: *A hagyomány és a modern korszak*, in: uő: *Múlt és jövő között*, Osiris Kiadó, 1995. 25-48.o.
- ² Kertész Imre: *Haza, otthon, ország*, in: uő: *A száműzött nyelv*, Magvető Könyvkiadó, 2001. 100.o.
- ³ Kertész: *Táborok maradandósága*, uo. 49.o.
- ⁴ Kertész: *A holocaust, mint kultúra*, uo. 87.o.
- ⁵ Tatár György: *Volt egyszer egy Apokalipszis = Múlt és Jövő*, 1990. 4. szám
- ⁶ Tatár: *Fogság és déjá vu = 2000*, 1990. 6. szám
- ⁷ Uo.
- ⁸ Tatár: *Volt egyszer egy Apokalipszis*, i.m.
- ⁹ Heller Ágnes: *Lehet-e verset írni a holocaust után? = Múlt és Jövő*, 1990. 1. szám
- ¹⁰ Kertész: *Hosszú, sötét árnyék*, in: uő: *A száműzött nyelv*, i.m. 65-66.o.
- ¹¹ André Schwarz-Bart: *Igazak ivadéka*, Ulpius-ház Könyvkiadó, 2006.

T. Kiss Tamás

A népnevelőtől az andragógusig

„A jó pap holtig tanul.” A középkorban már gyakorolt, napjainkban pedig szólásmondássá vált intelem jól megragadható, leírható tanulási folyamatot és intézményi struktúrát teremtett, amely még szűk körre vonatkozott, meghatározott, illetve csekély számú hivatásra terjedt ki. A 20. század második felében a permanens tanulás/nevelés koncepciója már társadalmi méretűvé próbálta szélesíteni a tudni vágyás igényét, kényszerét. A nemzetállami keretek között különféle oktatási-nevelési intézményrendszerek és iskolán kívüli formációk jöttek létre. A 21. század elején, a globalizálódó világban megfogalmazódó kihívások/szükségletek egyértelművé tették, hogy nélkülözhetetlen az egyén élethosszig tartó tanulása.

A 19. század végi népnevelőtől a 20. század végi művelődésszervezőig

A felnőttképzés intézményesülési folyamatának kiindulópontja a nyugati fejlődés útjára lépő Magyarországon a 19. század második felére, egészen pontosan a kiegyezést (1867) követő évekre tehető. Ebben az időszakban fogalmazódott meg állami feladatként, majd emelkedett kormányzati szintre a kulturális értékekhez való hozzáférés lehetőségeinek biztosítása, a társadalmi méretekben és léptékben történő esélyegyenlőség megteremtése. A korabeli honatyák több olyan problémát fogalmaztak meg, amelyek a későbbi korokban – napjainkban is – napirenden maradtak. Az egyik – nagy indulatokat kiváltó – kérdésfelvetés az volt, hogy az értékek közvetítésében és feldolgozásának elősegítésében mekkora szerepet vállaljon a társadalom, és milyen mérték illesse meg az államot? A másik megválaszolásra váró kérdés arra irányult, hogy mik azok az értékek és normarendszerek, amelyek az adott korban az állam részéről, a társadalom oldaláról, esetleg mindkét részről egyformán közvetítésre (terjesztésre) érdemesek? Végül a harmadik kérdés azt firtatta, hogy az értékek közvetítéséhez és feldolgozásához szükséges (állami, társadalmi, infrastrukturális) feltételek, hogyan, milyen mértékben és léptékben intézményesüljenek?

A kérdések koronkénti megválaszolásának sokszínűségét jól jelzik („szimbolizálják”) a kulturális érték közvetítő foglalkozások elnevezései. Ismert, hogy:

- a kiegyezést követő időszakban a *népnevelő*,
- a századforduló éveiben elsősorban *szabadoktató*,
- a két világháború közötti évtizedekben az iskolán kívüli népművelés állami intézményesítését segítő *iskolán kívüli népművelő*,
- a szabadművelődés rövid időszakában a *szabadművelődési munkás*, kultúros,
- az 1950-es években a pártállam vezérelte kulturális élet aktivistája a *kultúrvezető*, a *kultúrpropagandista* káder vagy a kultúrház-igazgató,

- az 1956-os forradalom leverése, de döntően az ún. konszolidáció után (az 1960-as évektől) az állampárt irányította művelődés szakembere a mindinkább hivatalnökká váló *népművelő* (aki művelődési központ, művelődési ház, klubkönyvtár igazgató, illetve valamilyen előadó). Az 1970-es évek közepétől már *közművelő*, sőt munkásművelő,
- a rendszerváltás után *kulturális menedzser*, *művelődési menedzser*, *művelődésszervező* (továbbá a művelődéssel kapcsolatba hozható különféle területeken munkálkodható ilyen-olyan szervező) elnevezéssel illették azokat, akik a kulturális értékek széleskörű terjesztésével foglalkoztak.

A kutatások szerint és a megvalósított programok elemzése alapján két lényeges vonulat fedezhető fel. Egyrészt a különféle elnevezések nem az egységesülés hiányával magyarázhatók, hanem az elvárások módosulásaival, funkcióinak változásaival és a professzió differenciálódásával. Másrészt a változások nemcsak érintetlenül hagyták a felnőttek oktatásával/nevelésével foglalkozó tevékenységeket, hanem – ha ellentmondásosan is – folyamatosan és fokozatosan szélesítették, erősítették azokat.

A szak/képzés „prokrusztész-ágya”, avagy növekvő problémahalmaz?

A kulturális érték közvetítő szakma és hivatás, de a hazai szakemberképzés igényének is igazi „szülője” a tanító, „szülőszobája” a népiskola volt. Maradva a hasonlatnál: a népművelés a „gyermekkorát” is a szülői házban élte, s ezért alapvetően ennek az intézménynek a nevelő és környezeti hatására szocializálódott. Az időről-időre felmerülő célmegfogalmazások során, a szakmai identitás keresési és öndefiniálási törekvések alkalmával ezek a szocializációs hatások (a „gyermekkorai alapélmények”) különféle intenzitással és interpretálással mindig jelentkeztek, bizonyos idő elteltével „a lámpás szerep tartósításával szinte kísértettek”. Hasonlattal élve: „szakmai és erkölcsi pórázon tartották” a gyakorlatot, a szakképzést és annak fejlődését.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a gyakorlati munkavégzésben és a szakképzésben hosszú ideig domináns helyet foglalt el és töltött be a pedagógia, amely egyrészt (nevelni, átnevelni, visszanevelni stb.) szándékolt vagy kevésbé szándékos célkitűzésével, másrészt szaktudományként való szerepvállalásával, és harmadsorban, mint strukturális keret egyaránt befolyásolta nemcsak a társadalomban megvalósuló kulturális érték közvetítést, de a szakemberképzést is. A pedagógia (osztály-tanóra szerkezetben tervező, nevelési célokat és eszközöket konkretizáló, folyamatokban gondolkodó, mérhető és értékelő stb.) világa leképeződött a népművelésre, majd a közművelődésre is. Mindez azt vonta maga után, hogy a nép művelése/művelődése tervszerű, tervezhető folyamatként értelmeződött, de a közművelődés is folyamatokban öltött testet (korabeli megnyilatkozások, kutatások és publikációk tucatjait említhetjük).

A pedagógizált (tervezett) esemény-sorozatokba a gyakorlati szakembereknek és az oktatóknak mind nehezebbé vált beilleszteni a társadalmi mozgásokból és változásokból adódó új jelenségeket. A helyi társadalmi/közösségi igényekre épülő kihívások és a jelentkező új tudományos diszciplínák egyre kevésbé fértek el a szűkre szabottnak mutató pedagógiai struktúrákban. A valóság a képzési tevékenységeket interdiszciplinaritásra, a gyakorlati cselekvéseket túllontúl tág horizontális bővülésre készítette, de nem mindig pozitív értelemben. Mindennek az lett a következménye, hogy a közművelődés gyakorlata és a képzésben jelentkező diszciplínák szétfeszítették a pedagógia alapú szakmaképet és kép-

zési szerkezetet, amelyek jelentős konfliktusokhoz vezettek nemcsak a gyakorlatban (helyenként, településenként, intézményenként), hanem a szakképzésben (a tanszékeken) is. A feszültségeket folyamatosan – akaratlanul vagy szándékosan – táplálta a pedagógusok és andragógusok időről-időre történő „szekértáborokba” szerveződése, a felnővekvő nemzedék tanítása és a felnőttképzés közti együttműködés tisztázatlansága.

A felnőttképzésben a kiegyezést követő évtizedekben sokáig túlnyomórészt az iskola-pótlás lehetőségét látták, amely leginkább az analfabéta tanfolyamok szervezésében nyilvánult meg. Magyarországon a felnőttképzés területei és formái ugyan a szovjet-blokkban bővültek a második világháború utáni időszakban, ám azok jelentős részét ideológiai-politikai kurzusok képezték, illetve továbbra is az iskolai hiányosságok idézték elő. Az alap- és középfokú oktatásban jelentkező problémák megoldására az 1970-es és 1980-as években különböző pedagógiai kísérletek kezdődtek, amelyekre ma már alig emlékszünk. A különféle – feltételezhetően jó szándékú – kísérletekben hol vezetőként, máskor résztvevőként összességében alig több mint néhány tucat hazai pedagógiai szakember vett részt. A korabeli résztvevők és a született publikációk viszonylag jól tükrözik a mai értelemben vett „szakmai lobbik” szocialista viszonyok közti működését. Távolságban állunk, hogy az akkortájt „egymással versengő” sokféle olvasástanító módszereket okoljunk az ötvenesek funkcionális analfabétizmusának napjainkban meredeken felívelő görbéjéért, a szövegértési problémákért, a felnőtt népesség írástudásának mai állásáért. Napjainkban sem jobb a helyzet, hiszen az általános iskolákból kikerülő gyerekek 10%-a gyakorlatilag analfabéta. Az egymást érő különféle oktatási reformokra sem akarunk követ vetni a humánus emberi magatartást megalapozó irodalmi, művészeti és történelmi tudás elértéktelenedése miatt. Ám aligha hallgatható el, hogy ezek következményeként olyan feladatok hárultak a népművelésre és a közművelődésre, amelyekkel egyik sem volt képes megbirkózni. Hiába álltak hatalmas összegek az 1970-es évtizedben a munkásművelődés rendelkezésére, a közművelődés nem tudta az általános műveltség alapvető hiányait pótolni. A népművelők jelentős energiát és nem kevés pénzt fordítottak arra, hogy népművelés és a közművelődés területein igazi közösségek működjenek. A gyerekek az iskolában nem sajátították el a különféle közösség megszervezéséhez szükséges ismereteket, hiányzott az igazi „együttes élmény”, az oktatási rendszer nem alakította ki azokat a készségeket, amelyek nélkülözhetetlenek a társas együttléléshez. A felnővekvő nemzedék nem tapasztalhatta meg azt, hogy az együttműködésre épülő közösség értékes szerveződési forma nemcsak a családi élet esetében, hanem a munka világában is, hiszen nélküle nem létezhet valódi család, de eredményes és hatékony munkavégzés sem. Az alapokat megteremtő tanítók munkavégzésének a képzők színvonalának ijesztő mértékű csökkenése (aki nem jutott be főiskolára vagy egyetemre, azokat vették fel) következtében a pedagógusok egyre kevésbé voltak képesek feladataik igényes ellátására. A tanítók és a tanárok nem fordítottak kellő figyelmet a hátrányos helyzetek csökkentésére az egyéni képességek és készségek kimunkálására. Az iskolák közti elképesztően nagy és növekvő szakmai különbség, a pedagógus társadalom bizonytalan (ított) értékrendszere parttalanná tette a személyiséget stabilizáló alapértékeket. Az oktatási rendszer a politikai hatalom által meghatározott mozgó értékeket tette meg alapértékeknek. A problémákra az iskolán kívüli népművelés és a közművelődés különféle közösségfejlesztő, önismereti, személyiség- és tudást építő, ismeretbővítő stb. törekvései nem jelenthettek megoldást.

A problémák a rendszerváltást követően gyarapodtak és felerősödtek. Az emberek és lehetőségeik (különösen a vidékiek és fő/városiak) közti különbségek sokdimenziós (már-már antagonisztikusan) ellentmondásossá váltak. A személyiséget az önmegvalósítás liberális ideológiája problémahalmazzá változtatta, a gazdasági racionalitás pedig „humán erőforrásra redukálta”. Magyarország egyetlen és nemzetközileg is számottevő „gazdasági tőkéje”, a szellemi teljesítményt előállító tudás értéke devalválódott. Az iskolarendszer „pedagógiai provinciákba rendezett” világa és a mindennapi élet között mind mélyebb és szélesebb szakadék támadt, amelyet a kulturális értékközvetítés iskolán túli felnőttképzése egyre kevésbé tudott áthidalni. A felnőttképzés képtelenné vált arra, hogy a reá hátruló hatalmas méretekben felszaporodott és egyre bonyolultabb iskolapótló feladatokat ellássa. Az ún. bolognai képzés a szakmaválasztást és a szakképzést eltolta a felnőttképzés területeire. Egyre feszítőbb kérdésként fogalmazódott meg, hogy a hazai félig-meddig kialakuló felnőttképzési intézményrendszer a gyarapodó iskolapótló és növekvő szakképzési feladatokat képes lesz-e az UNESCO élethosszig tartó tanulásról szóló memoranduma, valamint az Európa Tanács 2000-ben elfogadott Lisszaboni Nyilatkozatában megfogalmazottak szellemében ellátni? Mennyire érdeke az országnak a politikai és kevésbé szakmai indítékú, a nemzeti tudás (ismeret) alapú képzés helyett a nemzetközi értelmezést megengedő (jobbára adminisztratív) kompetencia alapú képzési filozófiának megfelelni?

A 21. század eleji andragógus-képzés megszületéséről

Az 1989-90 utáni évek Magyarországon is robbanásszerű változ(ta)ások kezdődtek. A hatalmas méretekben jelentkező felnőttképzés iránti új igények nyomást és hatást gyakoroltak az intézmények tevékenységszerkezetére és a szakemberképzésre egyaránt. A kulturális értékközvetítő szakemberképzés gyorsan és viszonylag jól reagált a kihívásokra. A művelődésszervező képzés rövid időn belül a felsőoktatás egyik legnépszerűbb szakává vált. A szak sikerességét több tényező is befolyásolta. Közülük kettőt mindenképpen érdemes megemlíteni. A siker egyik „kulcsa” a múltban keresendő és található meg. A szak sikerességéhez nagymértékben hozzájárultak a sokdimenziós, ellentmondásos világokban szerzett tapasztalatok. Korántsem a teljesség igényével tekintsük át az intézményesülési folyamat néhány fontos állomását:

- A kiegyezést követő időszakban a népnevelő különféle tanfolyamok, és képzések segítségével bővítette és sajátította el a nép neveléséhez elengedhetetlen és szükségesnek tartott ismereteket, igyekezett megfelelni a társadalmi és állami elvárásoknak. (pl. kötelező volt elsajátítani a selyemhernyó tenyésztési és tűzoltási ismereteket, a filoxéra elleni védekezést stb.).
- A századforduló évtizedében a megizmosodó és színesedő felnőttoktatás kerül előtérbe (pl. analfabéta tanfolyamok és szaktanfolyamok, felvilágosító és társadalmi ismereteket terjesztő tanfolyamok tartása stb.). Tanfolyami keretek között történik a tanítók felnőttképzésére való felkészítése (pl. hogyan kell jól és hatékonyan előadást tartani). A pedagógusok mind erőteljesebben tiltakoznak a „mindenes” szerep és a túlterhelés ellen.
- A két világháború között az iskolán kívüli népművelési tevékenységek szervezésére és lebonyolítására a tanfolyami keretek mellett a tanítóképzőkben is elkezdik képezni a

leendő tanítókat. A népművelésben résztvevők köre intézményesen kiszélesedik. A tanítók és tanárok mellett az értelmiség feladatává bővül a nép művelése. Az értelmiségi rétegek képviselői (elsősorban állami alkalmazottak) népművelési tanfolyamokon vesznek részt. A tanítókra háruló terhek azonban továbbra sem csökkennek. A tanítók tiltakozása egyre szervezettebb formákat ölt. A pedagógusok követelik a népművelési tevékenység önálló foglalkozásként történő állami elismerését.

- A szabadművelődés időszakában (különbéle pártok, társadalmi szervezetek és még a Magyar Rádió „korabeli távoktatási programjával” is) tanfolyami keretek között képezik a nem főhivatású népművelőket (kultúrmunkásokat), de a tanítóképző intézetekben is sor került a szabadművelődési ismeretek oktatására. A népművelés egyre inkább kezd intézményesen is leválni a tanító tevékenységéről, az iskoláról, hogy helyette (és mellette) a társadalom által létrehozott szervezetek és „önkéntes kultúrmunkások” lássák el a nép művelésének különféle feladatait.
- A fordulat éveként számon tartott 1948/49-et követően megkezdődött a hivatásos népművelő káderek (valójában kultúrpropagandisták) képzése két intézménytípusban. Létrehozzák a népművelési gimnáziumokat és megszervezésre kerül a Népművelési Minisztérium Móricz Zsigmond nevét viselő három éves iskolája. (A gimnáziumi oktatást egy éven belül, a Móricz Zsigmond Népművelési Iskolát három év múlva felszámolják.) A kommunista párt által elfogadott és szorgalmazott programban a kultúrott-hon létesítés/építés szükségszerűen főállású népművelőket igényel.
- A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszéke keretei között népművelési szeminárium indul 1956 őszén, ez egészen 1963-ig tart.
- Főszakos népművelő képzést hirdet meg az 1961/62. tanévtől az ELTE Könyvtártudományi Tanszéke (irányultsága szociológiai).
- A tanítóképző intézetekben a népművelési ismeretek c. tantárgy keretében oktatják a népművelés elméleti, de elsősorban praktikus tudnivalóit.
- A tanárképző főiskolákon is a népművelési ismeretek c. tantárgy keretében találkozunk a hallgatók a népműveléssel.
- Az 1962/63-as tanévtől Szombathelyen, az 1963/64-es tanévtől Debrecenben is megkezdődik a tanító szakról leváló népművelés-könyvtáros szakos képzés.
- Az 1963/64-es tanévtől a Kossuth Lajos Tudományegyetemen főszakos képzés lesz a népművelés (irányultsága andragógiai). 1962-1971-ig tanszéki csoport, azt követően az önálló Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszék keretében.
- Az 1970-es évek közepétől a tanítóképző főiskolákon népművelési szakkollégiumok indulnak. Létrejönnek a népművelési (közművelődési) tanszékek (tanszéki csoportok). Megszűnik a szombathelyi és a debreceni népművelés-könyvtáros szakos képzés.
- Az ország valamennyi tanárképző főiskoláján az 1970-es évek közepén népművelési (majd közművelődési) szakcsoportok, tanszékek jönnek létre. Főszakká válik a népművelő-képzés. Szükséges megjegyezni, hogy a 70-es években a népművelésről közművelődésre történő fogalomváltás egyben azt is jelenti, hogy a köz művelődése részint sokkal szélesebb körű és színesebb tevékenység, mint amihez a legjobban felszerelt művelődési ház képes lehetőséget teremteni, részint olyan közösségképpen történik a gondolkodás, amely kikezdi az ún. kollektívizmus eszméjére épülő közösségfelfogást. A képzés ezekre a változásokra (a három „T” nyújtotta lehetőségek alapján) specializációk indításával reagált.

1 Tudomány és társadalom

- Számos nagyváros középiskolájában az 1975/76. tanévben megkezdődik a közép-szintű gyűjteménykezelői (könyvtáros, múzeumi és levéltáros) képzés.
- A minisztérium felfüggesztette az ELTE egyetemi népművelő szakára történő felvételt. A képzés mind a mai napig szünetel. A Tanárképző Karon művelődésszervező szakcsoport keretében főiskolai szintű képzésre kerül sor.
- A tárca engedélyezi két tanítóképző főiskola kutatási-képzési kísérletét. Esztergomban és Jászberényben, a három éves tanítószakkal szakpárban, négy éves népművelés és könyvtáros szakos képzés indul 1987/88-ban.
- 1990-ben a tárca szakképzési bizottságának javaslata alapján főiskolai szinten művelődésszervező, egyetemi szinten kulturális menedzser képzés indul, a népművelő-képzés jogutódaként. A debreceni és a pécsi egyetemen kezdetét veszi a kulturális menedzserképzés. A testület egyben azt javasolja, hogy a képzési egységek neve Művelődéstudományi Tanszékre változzon. Az intézményi tanácsok figyelembe veszik az ajánlást, de különféleképpen döntenek, jelezve a szakképzési irányultságok differenciálódását. A képzés igyekszik illeszkedni a kulturális élet plurális szerkezetéhez, a differenciálódó kulturális értékterjesztő tevékenységekhez.
- A rendszerváltás utáni években különböző okból megszűnik a debreceni, a sárospataki és a zsámbéki főiskolákon folyó népművelőképzés. Az ELTE továbbra sem indít egyetemi képzést. (OKJ-s tanfolyamokat hirdet). Az ELTE a Tanárképző Kar mellett a Tanítóképző Főiskolai Karán is (ismét) művelődésszervező szakot indít.
- A Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán megalakult a Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet (FEEFI). A Szent István Egyetem Jászberényi Tanítóképző Főiskolán 2000 januárjától létrejött a Társadalomelméleti, Közművelődési és Felnőttképzési Intézet.
- A Pécsi Tudományegyetemen 2005-ben a FEEFI Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karrá alakult. Jászberényben a helyi értékelési/viszonyítási alapok és a tanítóképzés privilégiumait védők által állított korlátok fokozatosan szűkítették az egyetem és a kar érdekeit egyaránt szolgáló felnőttoktatás irányába tett paradigmaváltó törekvéseket, amely az intézet felszámolásához vezetett. A Szegedi Tudományegyetem Pedagógusképző Karán 2007 októberében Felnőttképzési Intézet alakult.
- A konzorcium védőernyője alá szerveződött képzőhelyek hosszas és bonyolult küzdelmeinek eredményeként, az ún. bolognai-struktúra keretében 2006 szeptemberétől andragógia (BSc) alapszak indulhatott a kormányhatározatban megjelölt négy választható szakiránnyal az ország több egyetemén, mintegy tizenkilenc helyen.
- A szak sikerességét befolyásoló másik meghatározónak tekinthető, hogy a rendszerváltás utáni kulturális értékközvetítő (művelődésszervező) szakemberképzésben felerősödött a felnőttképzési irányzat, a pedagógia mellett jelentős mértékben gyarapodott az andragógia jellegű tantárgyak száma. Megjelentek a 400-450 órás, több szemeszteres andragógia specializációk, amelyek elvégzését már az oklevélben elhelyezett „betétlappal” lehetett igazolni.

A valóság és a kihívások

Szükségszerűnek tekinthető, hogy a történelmi előzmények és tapasztalatok alapján, a munkanélküliség megjelenése, az UNESCO által megfogalmazott élethosszig tartó tanu-

lási program, az Európa Tanács Lisszaboni Nyilatkozatában rögzített kompetencia alapú képzési elvárások következtében, a hazai felnőttképzési törvény (2001. évi CI. tv.) követelményeként legalizálni kellett Magyarországon is az Európai Unióban már elismert andragógiát. Az eltelt évtizedekben Magyarországon a Durkó Mátyás nevével fémjelzett „illegitim andragógusképzés” a bolognai-felsőoktatási rendszerben legitim andragógia (felnőttképzési) alapszakká vált. A kulturális értékközvetítők andragógiai alapismeretekre helyezett, választható szakirányokkal (művelődésszervező, személyügyi szervező, munkavállalási tanácsadó, felnőttképzési szervező) differenciált BSc (Bachelor of Science) képzése, az induló MSc (Master of Science) képzésekkel a meghirdetésre kerülő majdani PhD (Doctor of Philosophy) doktori iskolával együtt tág kereteket hozott létre. Két megjegyzést szükséges ehhez hozzáfűzni. Az egyik: a konzorciumi keretek között akkreditált képzések alapvetően két irányzatot tartalmaznak. Az egyik a követhetetlenül változó, multinacionális cégek „humán erőforrást” képző elvárásainak való megfelelést, a másik a személyiségépítő, alkotó és kreatív ember képzését szorgalmazzák. Arról sem lehet megfeledkezni, hogy a kulturális értékközvetítő szakemberképzők közül sokan tartottak attól, hogy az elnevezés gondokat okoz. A félelmek ellenére a bolognai rendszerű formációban az andragógia az egyik legnépszerűbb alapképzési szakká vált. A 2007. évi statisztika alapján a szakok listáján a 10. helyet foglalta el. A helyezés aligha meglepő. A hazai felsőoktatási intézményekben a népművelés, közművelődés és művelődésszervező szakon az elmúlt évtizedekben több tízezres nagyságrendben folytattak tanulmányokat. A szakra felvettek valamennyien tanultak andragógia jellegű tantárgyakat. A családok túlnyomó többségében nem volt ismeretlen az andragógia tárgya és tartama. Indokolatlan volt a félelem, hogy az érdeklődők nem tudnak mit kezdeni az elnevezéssel. A szak népszerűsége ezért aligha tekinthető a hazai pedagógia megújuló eredményének.

A problémát kevésbé az jelenti, hogy a felsőoktatási intézményekbe jelentkezők nem tudnak mit kezdeni az andragógia elnevezést viselő alapszakkal, hanem az, hogy a felnőttképzés elmélete és gyakorlata miként lesz képes a társadalom és a gazdaság elvárásainak megfelelni? Mennyire tud hozzájárulni a kulturális értékekhez való hozzáférés lehetőségeinek biztosításához, a társadalmi méretekben és léptékben történő esélyegyenlőség elősegítéséhez? A felnőttképzés terén az értékek közvetítésében és feldolgozásának elősegítésében milyen szerepet tud vállalni a társadalom, és mekkora mértékűt az állam? Mik azok az értékek és normarendszerek, amelyek az állam, a társadalom, esetleg mindkettő egyformán közvetítésre (terjesztésre) érdemesnek tart? Az értékek közvetítéséhez és feldolgozásához szükséges (állami, társadalmi, infrastrukturális) feltételek, hogyan, milyen mértékben és léptékben fognak intézményesülni? A neveléstudományban elkerülhetetlen paradigmaváltás hogyan rendezi a felnövekvő nemzedék oktatása-nevelése és a felnőttképzés, a pedagógia és az andragógia egymáshoz való viszonyát? S a szakemberek képesek lesznek-e arra, hogy megfogalmazzák a különbözőségek egységét?

Irodalom

Bajusz Klára – Filó Csilla – Németh Balázs: *A magyar felnőttoktatás története a XX. század közepéig*, PTE FEEFI, Pécs, 2004.

Ekvivalenciától a kompetenciáig = Educatio, 2007. nyár

Farkas Éva: *Rendszerváltás a szakképzésben. A szakképzés szerkezeti, tartalmi átalakulása Magyarországon 1989 után, különös tekintettel az iskolarendszerű szakképzés reformjának jellemzőire a képzést végző intézmények aspektusából*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2007.

Fónai Mihály – Drabanc Róbert: *Vázlat a népművelő- és művelődésszervező-képzés történetéhez Nyíregyházán = Kultúra és Közösség*, 2000. 4. sz. – 2001. 1. sz.

Győry Csaba: *A képzésfejlesztési kísérlettől az akkreditációig = Kultúra és Közösség*, 2001. 2-3. sz.

Győry Csaba: *Képzésfejlesztés konzorciumban. In: A magyar felsőoktatás jövője az Európai Unióban (szerk.: Magyar György)*, Esztergom, 2004.

Hidy Pálné: *Kultúráközvetítő szakemberek képzése az egri Eszterházy Károly Főiskolán = Kultúra és Közösség*, 2000. 4. sz. – 2001. 1. sz.

Juhász Erika: *A Hajdú-Bihar megyei felnőttoktatás intézményrendszere a hazai felnőttoktatás történeti tendenciáinak tükrében*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2005.

Kleisz Teréz: *A népművelés és a szociális munka szakmásokodása angolszász és magyar metszetekben*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2005.

Kraiciné dr. Szokoly Mária: *Felnőttképzési módszertár*, Új Mandátum Könyvkiadó, 2004.

Pordány Sarolta: *Civil „utazások” a kilencvenes évek hazai felnőttoktatásában. A Nyitott Képzések Egyesület tevékenységének története 1989-1996. In: A magyar felnőttoktatás története (szerk.: Maróti Andor, Rubovszky Kálmán, Sári Mihály)*, Budapest, 1998.

Sári Mihály: *A felnőttképzés praxisa és a felnőttképzők oktatása egyetemeken, főiskolákon = Kultúra és Közösség*, 1998. 4. sz. – 1999. 1. sz.

Sz. Tóth János: *A népfőiskolai modell a XIX-XX. században, szerepe és fejlődése a magyar művelődésben*, PhD-értekezés, Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 1998.

T. Kiss Tamás: *A népnevelőtől a kulturális menedzserig (Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből)*, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete – Új Mandátum Könyvkiadó, 2000.

T. Kiss Tamás: *Foglalkozás, szakma, hivatás = Kultúra és Közösség*, 2002. 2. sz.

T. Kiss Tamás: *A kulturális értékközvetítő szakemberek paradigmaváltásai = Kultúra és Közösség*, 2003. 2-3. sz.

T. Kiss Tamás: *Kulturális értékcsere = Kultúra és Közösség*, 2005. 1. sz.

T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: *Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In: Az illegitim andragógusképzés megteremtője. In memoriam Durkó Mátyás (szerk.: Balipap Ferenc)*, Magyar Művelődési Intézet – Karácsony Sándor Művelődési Társaság, 2006.

T. Molnár Gizella: *A közművelődési szakemberek képzése a SZTE JGYTF Kara Közművelődési tanszékén 1975-2000 = Kultúra és Közösség*, 2000. 2-3. sz.

Kőháti Zsolt

A mozgás halandó bája

A hazai fotóművész- és filmes szakma idén emlékezik Zitkovszky Béla születésének 140. évfordulójára. A filmllexikon munkatársaként 1996 táján éreztem személyes feladatomnak, hogy a fényképészből lett első magyar kinematográfus születésének helyét és pontos dátumát, szüleinek nevét stb. kinyomozzam. Ismeretes volt a halál helyszíne, időpontja: a *Filmkultúra* hajdani megemlékezése szerint a hűvösvölgyi ideggyógyintézetben hunyt el 1930. szeptember 16-án tüdőgyulladásban. Ottani kartonján születési helyként alig olvasható a ceruzával bejegyzett Eperjes név. A Szlovákiából beszerzett születési anyakönyvi kivonat, s az általam föllet halotti anyakönyv igazolja, hogy Zitkovszky Béla 1868. április 3-án született Sáros vármegye székhelyén, édesapját Zsigmondnak hívták és órásmester volt, édesanyja neve: Volejnszki Auguszta. Római katolikus vallású.

Az *Eperjesi Lapok* hasábjain olvashatunk a város rangos személyiségéről, Zitkovszky Józsefről; Gizella nevű színésznő is tagja volt a famíliának: Szigligeti Edének a *Fenn az ernyő, nincsen kas* című darabjában aratott sikert. Béla sorsa egy másik eperjesi családdal kapcsolódott össze: a Divaldokéval. Divald Károly gyógyszerész és fotográfus, a szabadságharc résztvevője tanította őt a fotográfusi szakma elemeire, s a növendék, majd munkatárs elvette a mester leányát, Irént.

A családtörténet fonalát Miskolcon követhetjük tovább, ahová a család átköltözött. A városi história 1885-ös adatként tartalmazza Zitkovszky Zsiga nevét; talán Béla édesapjáról van szó. Zitkovszky Béla 1892-ben itt folyamodott a város tanácsához iparendélyért, s benyújtotta létesítendő műhelyének tervrajzát. 1895-ben már javában működött „kép-nagyító és fényképészeti műterme” a Széchenyi utca 45. szám alatt. A *Fényképészeti Értesítő* III. évfolyamában megjelent hirdetésben büszkén állítja magáról: „Saját szerkezetű gépeimmel azon előnyös helyzetben vagyok, hogy nemcsak a nagy közönségnek, de szaktársaimnak is készíthetek nagyításokat úgy lemezen, mint képekről bármely papíroson, a minden bel- és külföldi hasonnemű vállalatnál forgalomban levő áraknál előnyösebben, jutányosabban, a kívánható legtökéletesebb kivitelben.” Az ekkoriban Nyíregyházán megjelenő szaklapba Zitkovszky *Egy és más a retoucheról* címmel 1894-ben cikket írt. Mit is jelent a korabeli szaknyelvben a „retouche”? A „nemleges lemezek” – a negatívok – s a „tevéleges lemezek” – a pozitívok – kidolgozását. Ennek kapcsán említi meg a szerző, hogy mintegy két esztendővel korábban vett részt Bécsben a fényképészeti egyesület felolvasó ülésén. Ez megerősítette abban a tapasztalatában, hogy már a negatív lemez retusálása is mellőzhető, „ha az ember ügyel az object megvilágítása és a lemez kezelésében”.

Zitkovszky Bécsben Van der Lippe mesternél gyarapíthatta otthon szerzett fényképészeti tudását. Ott értesült Muybridge klasszikus mozgásábrázolási kísérleteiről, Bécsben ta-

lálkozott Anschütz fényképezőgépe újfajta zárszerkezetével. Miskolcon sikerrel ismételte meg Muybridge kísérletét a ló mozgásának képekre bontott elemzése céljából. Később egy őskerékpáron haladó ember mozgását jelenítette meg. Továbbfejlesztette Anschütz pillanatzárárt, és villamos távirányítóval kapcsolta össze. Szerkesztette és írta a *Szakképek Közlönyét*. Portréfelvételeihez a svájci Lavater fiziognómiai vizsgálódásainak eredményeit hasznosította. Balázs Béla később hasonló nyomdokon halad filmesztétikájának megalapozásakor!

Zitkovszky Béla pályaképeinek harmadik igazán fontos mozaikdarabja Budapesthez illeszthető. Az ifjú fényképész az 1896-os ezredéves kiállítás optikai látványosságainak műszaki ügyeit intézi a lelkes, nagy befolyású közigazdász, Matlekovits Sándor irányításával. A millenárison mód nyílt arra, hogy az Ausztriával összebékített Magyarország szemléltesse a monarchiának s a külföldi érdeklődőknek az utóbbi csaknem három évtized rohamos fejlődését, optikai tekintetben a mozgófénykép új találmányát. Ezt a korabeli szövegek az amerikai Edisonhoz kötötték, de a Lumière-féle, nagyobb közönség számára is alkalmas vetítőberendezés szintén megjelent a különféle bemutatókon. A jó kezű Zitkovszky szétszedte a francia masinát, kileste titkát, s maga állított össze vetítő- és felvételgépet. Az „opérateur” szó akkoriban mindkét művelet végzőjét jelentette, s Zitkovszky hamarosan „felvétel” vagy „felvételvezető operatőr”-ként került az élvonalba. S közben a mind magabiztosabb hazai fényképezés országos irányítói között találjuk. Újabb fotólapok szerkesztésében vállal feladatot. 1897-ben indult útjára a Löwinger Mór szerkesztette *Magyar Fényképezés Lapja*, amely egyszersmind a Fényképezés Köre – a szakma civil szervezete – hivatalos orgánuma volt. Zitkovszky állandó meghívottként bukkan föl a Kör választmányának ülésein. 1897 decemberében ő elnökölt közmegegyezésre a Kör „hangverseny- és táncvígalmmal egybekötött” első házi estélyén. Szakmai tekintélyére vall, hogy fényképképzés válogatói között szerepelt. 1899-ben ő szerkeszti a *Magyar Fényképezés Lapját*. Előadásokat szervez a Kör számára, s ezek megjelennek a lap hasábjain. 1902 májusában *A kynematográf* címmel közöl tanulmányt a fényképész szakma lapjában (a nevét elfelejtik odaírni; ezt később korrigálják). Zitkovszky – a mozgófénykép történetét bemutató – írásában többek között erről vall: „Látnoki szemekkel mintegy látni vélem, mikor a világ összes muzeumaiban lesznek kynematografikus laboratóriumok, ahol felvételek készülnek minden jelenkori nevezetességekről, mintegy megörökítve a szokásokat, a mozgás halandó báját vagy utolérhetetlen érdekességét. Ugyancsak az összes klinikákon, valamint híres orvostanároknak is berendezik a kynematografikus felvételeket, hogy majd növendékeiket így taníthassák egyes jelesebb műtéteik kivételére, mert ezek között vannak olyanok is, melyek évszázadok alatt egyszer fordulnak elő.” Egy kortárs filmszakmai – a vetített kép minőségével kapcsolatos – nehézségre is fényt vet vágyai megfogalmazásakor: „nemsokára megérjük a rezgések megszűnését, szóval elérkezünk az ideálhoz.”

A cikkben említett film, az „élő fényképek” találmánya ekkoriban a magyar közművelődés egyik alapintézményét is meghatározta. A 19. század végén operaházi s más alkalmi vetítőhelyek után az akkori Kerepesi – ma Rákóczi – úton levő mór stílusú épületben, az ún. Rimanóczy-palotában, az Orosz-féle mulató helyén kapott szállást az Uránia Tudományos Színház. Berlini mintára működött, Bécs, New York, Milánó, Drezda után a világ élvonalában. 33 szakosztály tevékenykedett itt, s az előadásokat 576 ülőhelyről lehetett megszemlélni. Ismert személyiségek, szakemberek beszéltek a közönségnek, s a vetített

állóképeket csakhamar filmszalagról sugárzott illusztrációk egészítették ki, váltották föl. Zitkovszky lett – Matlekovits Sándor elnök munkatársaként – a technikai bázis működtetője. S hamar önálló alkotással hívta föl magára a figyelmet.

1901 tavaszán Pekár Gyula író, későbbi filmügyi vezető, az Uránia műsorainak állandó szereplője, a tánc világtörténetét mutatta be Kern Aurél zenei összeállításában. Ehhez a vállalkozáshoz született meg *A táncz* című produkció, amelynek mozgóképanyagát Zitkovszky Béla készítette. A Magyar Királyi Operaház s a Vígszínház művészei mutatták be a legjelentősebb táncműfajokat a világ minden tájáról. Hegedűs Gyula, aztán a később hangos filmen (*A kék bálvány*) is szereplő „Tata”, Vendrei Ferenc, a szőke csoda, Márkus Emília, az országos hírű Blaháné – hogy csak a legjelentősebbekről essék szó – léptek az Uránia lapos tetején elhelyezett felvevőgép elé; később aztán Fedák Sári is, mert állandóan bővült a műsor anyaga. Radics Béla cigányzenekara húzta a talpalávalót. Rögtön az első forgatási napon, április 3-án, születésnap ajándékként, leégett a laboratórium. *A Magyar Fényképészek Lapja* együttérzéssel tudósít erről. Negyvenezer korona kár keletkezett. Közadakozást hirdettek, s csodák csodája: a hó végén sor került a mű bemutatójára! A filmből, sajnos, nem maradt ránk egyetlen képsor sem, csak kockák.

A Weinwurm Antal által a *Vasárnapi Újság*ban közreadott riportfelvételek több tekintetben izgalmasak. Látjuk ezeken a fölül nyitott alkalmi stúdió térbeli kiterjedését, a pesti háztetőket. Pekár Gyula oldalról instruálja a művészeket: voltaképp ő a rendező. Miközben Zitkovszky, képen kívül, a gép karját tekeri lankadatlanul. Évtizedekig volt világsiker az Uránia előadásának filmanyaga; még Japánba is eljutott.

1904 augusztusában Zitkovszky két operaelőadáshoz készített mozgóképes installációt. Kéménydy Jenő, az Operaház főszcenikusa kérte föl őt erre a forradalmian új feladatra. A *Sába királynőjéhez* Zitkovszky keleties hangulatú felvonulást rögzített filmszalagra, oly módon, hogy az Állatkerttől kölcsönzött tevéken s egyéb egzotikus négylábúakon jelmezbe öltöztetett cirkuszművészek ügettek. *A walkürben* pedig a címszereplő mitologikus hölgyek vágtattak lovaikon. A közönség el volt ragadtatva a szokatlan megoldástól, bár a kép – úgy mondták – túl kicsi volt, és a szereplők mozgása kiegyenlíthetetlennek bizonyult. Sajnos, alighanem hiába reméljük, hogy ezek a tekercsek előkerülnek valaha.

Zitkovszky a dokumentum és a fikció műfajában egyaránt otthon volt. Közművelő hajlandósága mutatkozott meg a *II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai* hamvainak 1906-ban történt hazahozatalát megörökítő riportjában. A képek minden helyszínen egyetlen beállításban, vágatlanul érzékeltették a megrendítő eseményt. Nem ügyetlenségből, hanem föltehetőleg tudatosan választott így az operatőr-rendező.

Repülőgép és mozgófénykép csaknem egyazon időben született találmányok. Voltak, akiket a vetítógép berregése az aeroplán motorjának zúgására emlékeztetett. Zitkovszky ott volt felvevőgépével, amikor – 1909 októberében – Louis Blériot, a levegő ura leszállt Budapest közelében, és bemutatót tartott aztán a népes érdeklődőknek. Sajnos, e felvételek sem maradtak fenn.

Mai Manó főszerkesztő irányításával jegyzi Zitkovszky – mint társszerkesztő – Löwinger Mórral közösen *A Fény* című szaklapot 1906-tól az első évfolyamban. Ő készítette az emblémát: fáklyával röpdülő allegorikus nőalak fényképét. Itt megjelent írásai is a fényképezés technikai fortélyaisal kapcsolatosak (*Felvételek kirándulások alkalmával, Nagyításokról*). Időközben a magyar kinematográfia, mozgófénykép sajtójának, sőt szakirodalmának elismert művelőjévé vált. Ő vezette a Korda Sándor szerkesztette *Mozihét* műszaki rovatát

az 1910-es évek közepén. Itt jelent meg 1915. március 28-án *A modern mozioperatőr* című szakmai hitvallása. Zitkovszky áttekinti a címadó, kezdetben sokak számára kissé gyanús, netán alantásnak vélt foglalkozás hazai eseménytörténetét. Ahogyan a technikai segédeszközök „a szakma mérföldköveivé” váltak, fölfigyel a közelkép divatára, amely – szerinte – a lámpák korszerűsödésével magyarázható. Figyelmeztet a premier plan túlzó használatának veszélyére: „elveszítjük a fonalat, amely a plasztikus kinematográfiahoz vezet, pedig a színeken kívül most ez a leglényegesebb hiánya a mozinak.” Egy hónappal később *A mozifelvételről* címmel értekezik. Most csupán egyetlen fontos elemét idézzük: „Soha nem fogom elfelejteni, mikor néhai jó Szana Tamás igazgatómmal – aki az Urániát vezette egy időben – a mozi jövőjéről beszélgettünk, mily gúnyosan nevetett, amikor azt mondtam, hogy az emberek otthon, lakásukban fogják nézni a heti aktualitásokat csakúgy, mint ma hallgatják az operaelőadást a Telefon Hírmondón! Az újságokat nem olvasni, hanem nézni fogják, az iskolában pedig nem könyvekből, hanem mozival fognak tanítani. Rövid 10 éve már láthattak egy Pathé-Kock apparátust működésben, s ha látták a számtalan kinemaújságokat, s ha látták a tudományos filmek egész sorát, talán előlegezik ma már azon bizalmat, hogy álmaim megvalósulásához még 10 esztendő már aligha szükséges.”

Zitkovszky Béla jelentékeny operatőri munkásságából – bár ennek java része megsemmisült – még négy játékfilm – „műfilm” – vázlatos elemzésére teszünk kísérletet.

Az első 1915-ben készült, és az újságíróból lett, színházi emberként is sikeres rendező, Mérei Adolf munkája, a címe: *Simon Judit*. Kiss Józsefnek az 1870-es évek elején íródott zsidó balladáját vitte mozivásznonra. A költemény annak idején óriási népszerűsége tett szert az ifjúság körében: nagyon sokan fogták pártját a megesett, gyermekét vízbe ölő, s ezért szörnyű hányattatásokkal lakoló címszereplőnek. Remek a szereposztás: Simon Juditot Aczél Ilona játssza, a férjét Somlay Artur, az édesapját, a vándor zsidóbarust Rátkai Márton. Tudni kell, hogy a játékfilm, főként a korai némafilm időszakában, nem mindig „filmszerű”. Kiss József balladája viszont, jóval a mozgókép feltalálása előtt, filmszerűnek tekinthető a szó későbbi jelentésében. Ilyen volt persze már a görög tragédia: a dolgok közepébe hullunk az elején; a tragédia végbement, csak a főszereplő nem tud még róla. A korai némafilm – mint ez is – inkább lineárisan „kiegyenesítette” a történetet. Két mozzanat különösen érdekes Zitkovszky e munkájában. Alkalmazza egyrészt a beállítások váltásának sajátos technikáját, amelyet „mozdulatisméltó plánváltás”-nak mondhatunk. A színésznő, Aczél Ilona tartja fejben, hogy milyen testtartást vett föl a távolabbi beállításban, ugyanezt ismételve a közelebbiben, mielőtte a nehéz Pathé-felvevőgépet áthelyezték, s teremt benső kapcsolatot a mozgókép folyamatában. A másik: a természetábrázolás, itt a patakpart, s a megriadt ember, a víz – ennek fényképrázatai – és a növényzet. Nemigen volt ehhez mintája – talán a Zichy Mihály Arany balladái illusztráló grafikáin kívül. Paál Lászlónál (*Erdő széle, Békák mocsara* stb.) találhatunk ilyen irányba mutató táblaképeket. A lényeg tehát Zitkovszky önálló vizuális elbeszélismódja, amely persze olykor megerősítést nyerhetett a magyar festészet legjelesebb alkotóitól. De semmiképp sem beszélhetünk szolgai másolásról, pusztán utánzásról.

1903-ban jelent meg a népszerű Sipulusz, Rákosi Viktor regénye, az *Elnémult harangok*. Nagyigényű műve, amelyből színpadi változat is készült, egyfelől magyarság és európaiság összekapcsolódásából von le történelmi s jelen idejű tanulságokat: nem is oly rég a tehetséges hazai fiatalok nyugati egyetemeken szerzett kultúrát hoztak magukkal mintá

és példa gyanánt. Másrészt az erdélyi református gyülekezeteknek a román ortodox kereszténységhez viszonyított visszaszorulásával figyelmeztet a magyarság lélekszámának aggasztó mértékű csökkenésére, az életerős és becsvágyó románság előretörésére. Az egyedi megoldás itt: az erdélyi magyar fiatal református teológus és a román pópa leányának konfliktusförlődő szerelme. A megbékélés!

Kényes a téma. A magyar kinematográfia egyik legnagyobb művésze, Garas Márton vállalkozott 1916-ban a filmváltozat elkészítésére. Sajnálatos kényszer s talán a világháborús körülmények rovására is írható, hogy az európai kitekintés úgyszólván elmarad. Simándy Pál tiszteletes úr története – a kedves Vándory Gusztáv alakítja: filmes színjatszásunk hosszú életű értékgyarapítója, tanúságtevője – az imént érzékeltetett második problémásorhoz kapcsolódik inkább. Zitkovszky operatőrként pompás arcképeket formál. Ehhez persze olyan karizmatikus szereplőre van szüksége, mint Paulay Erzsi: Floricának, a román pópa leányának alakítója. Ady múzsájának, Lédának az arcára emlékeztet a magyar színész. Átala alkalmaz Zitkovszky olyan erdélyi tájképelemet, amely a Balázs Béla szóhasználatában ismertté vált fiziognómia nagyszerű szemléltetése: Florica letérdel s imádkozik egy református emlékoszlopnál. A jelenet egyszersmind mozdulatismétlő plánváltás. Ügyel az operatőr a fényhatásokra, a jelenetek kompozíciójára. Garastól ösztönözve, a némafilm hangérezkeltető (!) lehetőségeit is kipróbálja Simándy és Florica keringője s a harangozó öregember összekapcsolódó megjelenítésekor.

A népszínmű a 19. század második felének hungarikuma volt. Erkölcsmesítő igény, némi társadalomábrázoló törekvés mutatkozott ebben az egyáltalán nem ördögtől való színpadi termékben, amely sokáig az amatőrizmus egyetlen hazai lehetősége volt ezen a területen. Kézenfekvő választása volt némafilm-rendezőinknek, hogy a népszínművet, Blaháné, Pálmay Ilka s a többiek országra szóló sikereinek kovácsolóját moziváltozatban mutassák be.

Tóth Edétől *A falu rosszát* 1915-ben ültette filmvászonra Vajda László forgatókönyve nyomán Pásztor Mór Miklós. Zitkovszky ez alkalommal különleges, 17,5 milliméter szélességű, úgynevezett Pathé rural filmszalagra dolgozott. Az operatőr képteremtő munkáját nagymértékben befolyásolta – így látjuk – a 19. századvég hazai táblakép-festészetének néhány jelentős személyisége. Például Munkácsy Mihály, aki, mint ismeretes, fényképtanulmányokat készített egyik-másik művéhez vagy Hollósy Simon. Munkácsytól a *Tanulmány a falu hőiséhez*, Hollósytól az *Ivóban* lehet hivatkozási alapunk. Közös hatás lehetett mindjűkre a sírva vigadó népszínmű. Ne felejtsük persze a bontakozó magyar fényképművészet egyre ígéretesebb megnyilvánulásait. Koller tanár és utódai, idősb és ifjabb Uher Ödön, Divald Károly és fiai műterme, vidéki fotográfusok jelentkeznek „életképekkel”, jelmezes beállításokkal. Ezek még messze vannak a későbbi magyar „szociofotó” valóságföltáró eredményeitől. Érdekességek inkább, a szereplőválasztás s egyéb találékonyság kifejeződései. Gyakorta „műteremzagúak”. Erős német hatás érvényesül, ha föllapozzuk a honi szakfolyóiratokat. Ne tűnjék filmszakmai sovinizmusnak, de a korai magyar műfilm egyes képsorai – bár alapvetően „színházi” fogantatásúak – a mozgókép mágiája, elhithető ereje folytán sokkal hitelesebbnek, életszerűbbnek hatnak, mint a hazai fotográfia korabeli tartalmai.

A falu rosszában a címszerep szituációjába méltatlanul belekényszerült Göndör Sándor és a reá ácsingózó Finum Rózsi egymást kerülgető jelenetei elevenek, meggyőzők Medgyaszay Jenő s az izgalmasan érett Mattyasovszky Ilona szereplésével. Sándor per-

sze mást szeret, de az nem lehet az övé. Elbujdosni készül. Ekkor jelenik meg a magyar némafilmben a táj és az ember honi jellegzetességének olyanfajta bemutatása, amelyet, ismételjük, Balázs Béla fiziognómia műszóval foglal majd össze. A temető, a kálváriadomb látványa mintegy a belső érzelmek kivetülése, tárgyiasulása! Érdekes, hogy a magyar táblakép-festészetben nem vált igazán otthonossá ez a motívum. Fotográfiai példát az 1910-es évtized elejéről, *A Fény* című szaklapból említhetünk. Révész Imre baljós fellegek alatt, ellenfényben ábrázol kissé oldalnézetű, hajlított tetővel fedett feszületet, s tőle távolabb, balra, de vonzaskörében még férfialakot. Ember és természet, víz és érzelmeik hiteléért megszenvedő karakterek ábrázolására is van példa itt, folytatva a *Simon Judit*-ban megfigyelhető képkalkotói szemléletet. Göndör Sándor és Rózsi búcsúzásakor, majd Sándor és a kis Feledi Borika találkozásakor, csónakba ülésekor mozgóképpé válik az, amit Mészöly Géza festőként (*Tisza-parti komp* stb.) rögzített.

Meghatározó jelentőségű *Az obsitos* című népszínmű, Kálmán Imre és Bakonyi Károly darabjának filmváltozata, amelyet újpesti színészcsalád tagja, Balogh Béla rendezett 1917-ben. Ő színészként jelent meg az *Elnémult harangok* kamerája előtt. Ez a műfilm Zitkovszky Béla operatőri munkásságának összefoglalása. Itt is kálváriát jár a főhős. Gyuri (Petheő Attila játssza) öngyilkosságot fontolgat, de végül visszatartja édesanyjának (akit Veszprémi Jenőné alakít) maga elé képzelt látványa. Trükkkel oldja meg a feladatot az operatőr! (*A falu rosszában* egy külső, a szérűn zajló jelenetben óra közelképe gazdagította Zitkovszky Béla eszköztárát.) Mindvégig pontos, néha már-már kimódolt, de többnyire a roppant méretű felvevőgép kényszerít erre, a képmező szélében és mélységben való tagolása. Előtér, középtér, háttér: Zitkovszkynál nemcsak díszítő elem, ornamentum, hanem dramaturgiai szereppel bír. Kameramozgása finom, az adott célnak megfelelő.

Az obsitos legérdekesebb jelenete politikai és esztétikai szempontból is korszakos fontosságú. Eddigi filmanyagaink tanúsága szerint az első magyar filmes metafora – allegória – született meg itt! A békéé, a kint még dúló háború közepette! Talán politikai és esztétikai óvatosság egyaránt készítette Baloghot és Zitkovszkyt, hogy álomjelenetbe „csomagolja” üzenetét. Gyuri édesanyja, Nemzetes asszony azt álmodja, hogy fia nemsokára hazatér a frontról, mert vége a háborúnak. – Mi tudjuk persze, hogy Gyuri elesett, s barátja és hasonmása, Andris – dr. Torday Ottó – érkezik meg, hogy bejelentse a gyász hírt. A dolgok végül szerelmi boldogságban oldódnak föl itt is, mint az *Elnémult harangok* s *A falu rossza* mozivásznán. (Nem bizonyos, csak lehetséges, hogy Kisfaludy Stróbl Zsigmond a Gellért-hegyre tervezett felszabadulási emlékmű megalkotásakor *Az obsitos* allegorikus jelenetét is fölidézte magában, ösztönzést nyert belőle: az arcvonaltól fehér ruhás hölgy lépdél végig, magasra tartott pálmaággal, majd megáll; a katonák örömmámorba törnek ki, sapkájukat hajigálják.)

Ceruzával írt emlékezésében Torday Ottó Zitkovszkyról is kis portrét rögtönöz. *Az obsitos* Málcisját Bojda Juci személyében Zitkovszky Béla fedezte föl. Asztalos édesapa öt leányának egyike volt, nőikalap-üzletben inaskodott, majd gépiróiskolába járt, aztán a Haditermény Vállalatnál dolgozott. Az operatőr az utcán szemelte ki őt a filmszerepre. Zitkovszky – jegyzi föl Torday doktor – „sánta volt és bot segítségével bicegett”. Vajon mikortól? S mi volt ennek az oka? Nem tudjuk, mint sok egyebet sem a 140 éve születtről.

1919 nyaratól az első magyar kinematográfusról alig hallunk valamit az 1920-as évek elején. A Paedagogiai Filmgyár üzemvezetője, egyszersmind az itteni fotokémiai labora-

tóriumot irányítja. A mozgófénykép fizikája és vegytana – miként a fotográfiáé – szintén érdekelte őt.

Nem tudjuk, mikortól tűnt el a szakmai nyilvánosság elől. Sírhelyét nem ismerjük; a Farkasréten nem tudnak róla. De talán már itt van közöttünk az a fiatal kutató, aki majd megtalálja, összegyűjti, közzéteszi a még hiányzó adatokat, hogy legendák és tévedések ne akadályozhassák többé a magyar mozgófénykép kezdeteinek feltárását, a munkásságával máig velünk élő Zitkovszky Béla életének megismerését.

Bordás István

Természet és hagyomány Égerházy László művészetében

Égerházy László 1965-ben született Debrecenben. Hajdúhadházon nőtt fel székely származású kétkézi munkával foglalkozó szülők gyermekeként. 1984-ben érettségizett a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában. Gyermekkorától vonzódik a művészeti alkotó munkához, korán elkezdett faragni és verseket írni. 1985 óta Erdőbényén él, ahová elsősorban a táj szépsége és a természet közelsége vonzotta. Kezdetben egy kádárüzemben segédmunkásként kereste kenyerét. Elmondása szerint 1987-ben faragta első jelentősebb faszobrát. Innentől tekinti magát művésznek.

Autodidakta, soha nem járt semmilyen művészképzőbe, nem tartja magát egyetlen irányzat képviselőjének sem, nem tagja művészeti társaságoknak. 1993-tól állít ki rendszeresen az ország minden területén. Nagy, átfogó kiállításainak helyszínei: Sárospatak, Sátoraljaújhely, Miskolc, Debrecen, Hajdúhadház, Budapest, Siófok, Bodrogszerdahely. Számos település utcáit díszítik köztéri alkotásai. 1998-ban a Zempléni Nyári Tárlaton elnyerte Sátoraljaújhely Város Díját. Az idei Wass Albert-pályázat díjnyertese. A fafaragás mellett folyamatosan versel. Egyéni hangvételű lírai alkotásait tartalmazó Méhhalálkönyv című kötetét a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Társaság adta ki 2007-ben. E kötetből válogattuk a róla szóló cikket követő verseket.

Égerházy Lászlót gyűjtői, értékelői az egyik legeredetibb „hangú” magyar faszobrásznak tartják.

*

A művészeti elemzők gyakran boncolgatják, hogy mit gondolhat a művész az őt körülvevő világról. Hosszú értekezéseket lehet olvasni a társadalmi beágyazottságról, vagy épp annak hiányáról, a lázadásról. A mondanivaló és a közönség viszonya szintén kedvenc témája ezeknek az írásoknak. De olvashatunk logikus eszme-futtatásokat arról is, hogy az anyag, a technika milyen módon és mennyiben befolyásolja a munkásságot. Miért választja a művész az adott kifejezés-módot, milyen viszonyban van a festéssel, a papírral, a kővel, a fával, a szóval?

Hasznos, tanulságos és szép értékelések ezek. Sokat lehet belőlük tanulni a művészetről mint a körülöttünk lüktető világ egyik fontos eleméről. Mit tehetünk azonban, ha a formai jegyeknél sokkal mélyebbre kívánunk ásni? Ha nem a kifejezésformák kategorizálása, osztályba sorolása izgat bennünket igazán, s nem a körülmények tisztázása az elsődleges szándékunk. Ha valaki arra kíváncsi, mitől lesz egylényegű a művész a művével? Mi hajtja nap mint nap arra, hogy ecsetet, ceruzát, vésőt ragadjon, hangsorokat álmodjon? Ha ezt az utat választjuk a művek megértéséhez, nehezebb dolgunk van. Hosszabb, ka-

nyargósabb ösvényeket kell bejárnunk, míg eljutunk a lényeg egy-egy pici „kövecskéjéhez”.

Érdemes elszakadnunk a művészeti ágak vagy a művészeti esztétika által létrehozott irányzatok – elmékedésünket behatároló és egyben támaszt adó – korlátaitól. Ha ezt a lehetőséget választjuk gondolkodásunkban, hasznos olyan alkotót keresnünk, aki a lényegét mind stílusában, mind eszközeiben különböző módokon próbálja kifejezni. Azt sem árt figyelembe vennünk, hogy az eredendő gondolat nem csupán a művész és a kifejezőmódjából adódó kölcsönhatásból születik, hanem több együttműködő eszköz, alkotó, hagyomány, valóságalelem együttes világa jelenik meg a kifejezett művészi objektumban.

Égerházy László a szűkebb és tágabb környezete számára elsősorban fafaragó művész. Kevesen tudják, hogy a költészet területén is maradandót alkotott. Mind szobrászati alkotásaiban, mind pedig lírájában különleges, ugyanakkor sokak számára kedves világot teremt. Különleges abban a tekintetben, hogy szobrászművészként a fafaragás olyan megoldásait választotta, amely egyszerre képviseli a gondolat szabadságát és az ősi formákhoz való ragaszkodást. Elszakad minden olyan közvélekedésbeli és művészettörténeti sztereotípiától, amely a fával való munkálkodást a népi alkotóművészet kategóriájába kényszeríti be. Hasonló „formabontást” érzékelhetünk költői munkásságában is. Versei mind nyelvezetükben és formai jegyeikben, mind pedig gondolataikban egyszerre képviselnek természetközelséget és alázatos emelkedettséget. Egyszerre kelthetik olvasójukban az ősi sámánénekek érzetét, azzal a világfelfogással, amelyben a természet és az ember egysége még megbonthatatlan örök attribútum.

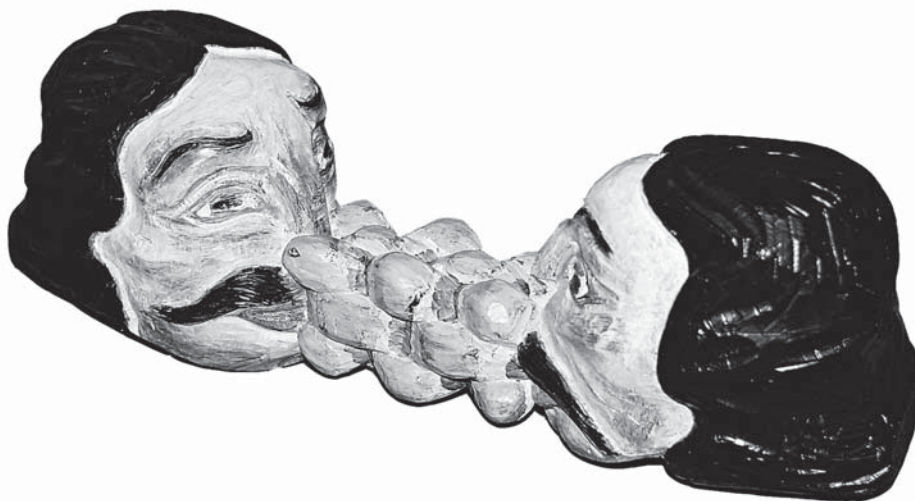
Mi lehet a lényeg abban a sokszínű, mégis egységes világban, amelyet Égerházy László művészetében létrehoz – legyen az tárgyi letét vagy szavakban megnyilvánuló gondolat? Ha a legmeghatározóbb alkotó elemeit keressük e munkáknak, alapvető kérdésként vetődik fel: szobrai, versei nagy szakértelemmel létrehozott kemény, kétkezi-gondolati munkájának eredményei csupán? Ha ez így lenne, egyszerűen lefordíthatóak lennének, az általa elképzelt gondolati tér elemeiként. Egyszerűen dekódolhatóak lennének a látványban, a szavak összhangjában rejlő mondanivalóra. Ha azonban többre vágyunk és a művészhez akarunk közelebb kerülni, újra kérdések sorát kell megfogalmaznunk. Választ tud-e adni a művész arra, hogy egy-egy munkájában mi az alkotás lényege: a fa adta textúra és anyagszerűség, vagy az asszonya iránt érzett szerelme? Meg tudja-e mondani a költő, hogy a szavak játéka, a természet által sugallt gondolatok sokszínűsége izgatja-e igazán írás közben, vagy a fák, a virágok iránt táplált ősi szeretete? Aligha! „Tudod – mondta egyszer egy szobra előtt megállva – különösen szerelmes voltam az asszonyomba, amikor ezt a fát csináltam.”

Égerházy László művei kapcsán sokkal inkább jut a nyitott szívű ember eszébe a szakralitás, mint bármilyen más művészeti esztétikai fogalom-együttes. Óhatatlan a sámán párhuzam gondolata. A sámánok a közösség szellemi vezetői. Éppen azok, akik valamely természetfeletti képességükkel kitűntek a többiek közül. Képesek falra festeni, fába faragni, elénekelni, eltáncolni mindazt, ami a közösségnek a legfontosabb, amit a közösség tagjai a világról a lényegnek éreznek. Itt elsősorban az érzésen és nem a megértésen van a hangsúly. A sámánok által létrehozott szellemi aurából nem az ábrázolást várja a közösség, hanem a lényegét, az útmutatást. A jóslások beteljesülését nem a jóslat valóságos alapja adja, hanem a beteljesülésben való hit. Ha az alakok elnagyoltak és

stilizáltak is, mindenki tudja, hogy „kiket” ábrázolnak. Ha a ritmus lüktetéséből, a dallam hullámvázisából nem is lehet kivenni a szöveget, mindenki tudja, milyen emberi érzések szólalnak meg a zenében.

Könnyű lenne azt az analógiát választani, hogy a ma művészei a ma sámánjai is egyben. Ez az analógia még könnyebben menne Égerházy László esetében, hiszen szellemi és anyagi formavilágában gyakran használ olyan eszközöket, amelyeket könnyű azonosítani a magyar nép – vagy más keleti pusztai népek – ősi kifejezőmódjaival. A használt motívumok régmúlt időbe visznek vissza, amelyek legendáriuma – történeti bizonyítékaiban vagy elképzelt elmeiben – hozzátartozik a magyar nemzet énképéhez. Ha tehát párhuzamot vonnánk művészünk és a sámánok között, valószínűleg nem sokat tévednénk. De aki ismeri ezt a művészetet és Égerházy László versben kimondott, beszélgetések során közzétett gondolatait, tudhatja, hogy Égerházy elsősorban nem közvetítőnek tekint magát. Nem az isteni igazság felmutatóját látja saját munkásságában. Nem ősi papnak, aki elvezeti közösségét az eredendő alapigazságok világába, és iránymutatást ad az élet helyes megéléséhez. Égerházy művészetével sokkalta inkább kutató elme, az „isten” kereső ember. Emóciói, kétkedései, munkája nem a megállapodott igazság, hanem út a lényeg felé. Ez a lényeg azonban nem csupán egy sajátos emberi ős-attribútum. Gondolatiban lélek és az anyag – a fa, a föld, a nyelvi kifejezőeszköz – alapvető közös eredendője ugyanaz. Az emberi álmok, az érzések és az anyag, az élő organizmus ugyanannak a természetnek a közös őselemei. Az általa használt kifejező eszközök a mű befejezése után is alakulnak, hiszen élő szervezetek. A nyelv elemei, a fa anyaga folyamatosan alakul: átértelmeződik, fejlődik, pusztul, nemesedik, reped. Mindeközben az örök lényeg ugyanaz marad. Ez viszi a művészt közelebb azon az úton, amelynek állomásait – reményei szerint – a művészetét értékelő, élvező ember is megérzi, meglátja. Több ez művészi programnál; életvitel, eszme és egyszerű napi lét. Vallja: alázat, egyszerűség és munka segít mindenkit – akár művész akár nem – az ősi „isten” keresésében, annak az egylényegű „ősatyának” a felkutatásában, amely minden formalizált „isten” előképe és minden földi élet spirituális értelme.

Égerházy László versei

Méhhalálkönyv (részlet)

2. ének

Teremtő akarat vezérel,
Íralt levelek rezegnek,
Bordák közt élet iramlík,
Kéregben lélek ároklík,
Legyenbe metsz a penge,
Éket hasít holdélú bárd,
Cseng-bong az égig érő fa,
Bronz harangok zúgnak-búgnak,
Rózsás-fehér szilánk harsan,
Barna-eres forgács döndül,
Ó-méz illat áradozik,
Dalt regöl az Istenfa,
Regét dúdol Világügy,
Apró husángot nevelget,

Emberizink kezeihez,
Íráló táltos ügyibe,
Nyolcszáz éve rendeltetett,
Elmetszeni sudár fácskát,
Ledönteni formás tönköt,
Nyolcvan év nem oly nagy idő,
Mert ami volt az most is él,
S ami most van is, tovább lép.
Vasszagú kéz metéli a fát,
Föl-föl villan holdívű szekerce,
Homlokon árok, barnás forgács buggyan,
Izzadtság vas-savanyún csöppen,
Pereg időben fény-véső nyom.

Mi bomlik a fa húsából?
Mi születik áldott méhből?
Kerekedik Istenfa más,
Ágas-bogas leveledzős,
Látó ember keze nyomán.
Várandósa Boldoganya,
Méhében az Istenfiú.
Szárnyas Griff-pár őrizője,
Napot tartó Csodaszarvas,
Táltosló hátán eredve,
Gerincéből formálódva:
Lótestében táltosholmik,
Telve varázsos ékekkel,
Erős tárgyak lelkes lények.
Hathatós íraló kövek.
S táltos ha lova hátára,
Táltoságyra felfeküdik,
Felindula Istenfára,
Láthat jósló álmokat,
Másik világokba rebben
Útmutatásokat érhet,
S mi nem egész, egybeforrrhat,
S mi nem egész, egybeforrrhat.

Ám vigyázz jargaló Egylélek,
Rossz utadra nehogy tévedj,
Óvakodj kísértésedtől,
Ne merészkedj erődön túl,
Tartózkodj hatalomvágytúl,
Ment legyél erőszakosságtól,
Rettegésnek áházátúl,
Rontó erőt nehogy szólíts,
Föld-Mennyekben szépen járjál,
Ég áldása legyen rajtad,
Ég áldása legyen rajtad.

Vasfű

Nézlek:

Selymesen gyűrűzik hold-szem udvar,
Fényhullámok dombtetőn omlanak,
Köd üldögél ajkadon,
Bomló kutyatej őr-dög vigyáz,
Távolba rejtél tüzes-nádas.

Nézlek:

Két combodon két szarvas zeng,
Párát lehel rá őszi rét,
Éjjeli madár tollait borzolja,
Kaput nyitálják vasfüvek,
Az érzékek összebomlanak.

Nézlek:

Elfeledett szentélyben állunk,
Léleknek csengettyűznek,
Öreg alvó fehér-pap előáll,
Fülemnek javallt tanács gyűrűzik,
Menyasszonyt öltöztetnek.

Nézlek:

Szalmaszentély ős-oszlop tömbjei,
Körbe dobogják hegy-manó szívét,
Arató Szűz rendezgette,
Napmeleg lent, fent csillagfény.
Rejtett aranyfészket a párnak.

Nézlek:

Gyöngyöző vízuhatag omlik,
Símogat két vergődő testet,
Lehellet párállik az égben.
Kaput nyitálta vasfű-kecs,
Lelket írálta ős-hívás.

Sziksófű

Poros konyhódba tértél hosszú útról.
hogy újra érezd ételed, hagyod magadba
ülni a port s nézed, fényesedik a
kopaszodó föld körülötted.

Ifj. Fekete Károly

A *Psalmus Hungaricus* vigasztaló üzenete

Czövek Lajos (1918-2008) emlékezete

Czövek Lajos karnagy, nyugalmazott főiskolai tanár 1918. március 27-én született Poroszlón. Tanulmányait a Sárospataki Református Tanítóképzőben végezte, majd 1946-tól 1948-ig a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola középiskolai ének-, zenetanár és karvezetőképző szakán Ádám Jenő, Gárdonyi Zoltán és Vásárhelyi Zoltán növendékeként szerzett diplomát. 1947 és 1949 között a karcagi gimnázium, 1949-től 1952-ig a debreceni tanítóképző intézet énektanára lett, 1952 és 1955 között a debreceni zeneművészeti szakközépiskolában szolfézstanár és karvezető volt. 1956-tól 1959-ig a Kosuth Gimnázium énektanaraként működött. Nemzedékeket nevelt 1959 és 1983 között a debreceni tanítóképző főiskola tanaraként. A Maróthi György Kórus és a Debreceni Népi Együttes karnagya, a KÓTA Hajdú-Bihar megyei titkára. Zeneszerzőként szoltár és népdalfeldolgozásokat komponált kórusra és népi zenekarra. Munkásságáért megkapta Debrecen város Csokonai-díját, életművéért pedig a Magyar Köztársaság Lovagkeresztje kitüntetését. 2008. február 11-én halt meg Debrecenben.

Czövek Lajos karnagy úr hamvai mellett – a család kérésére – abból a szoltárból szólnak most a vigasztalás igéi, amely Kodály Zoltán *Psalmus Hungaricus*ának is a bibliai textusa. „A karmesternek: Húros hangszerre. Dávid tanítókölteménye.

Istenem, figyelj imádságomra, ne zárkózz el könnyörgésem elől! Figyelj rám, hallgass meg engem! Bánatomban bolyongok és sóhajtozom az ellenség hangoskodása, a bűnösök nyomorgatása miatt. Mert bajt zúdítanak rám, és haraggal támadnak rám.

Szívem vergődik keblemben, halálos rémület fogott el. Félelem és reszketés lepett meg, borzongás járt át. Ezért így szóltam: Miért nincs szárnyam, mint a galambnak, hogy elrepülhetnék, és nyugton lehetnék? Messzire bujdosnék, a pusztában laknék.

Nem az ellenség gyaláz engem, azt elszenvedném. Nem gyűlölöm hatalmaskodik rajtam, előle elrejtőzném. Hanem te, magamfajta ember, bizalmas jóbarátom, akivel meghitt barátságban voltam; az Isten házába együtt jártunk a gyülekezet körében.

Én pedig Istenhez kiáltok, és az Úr megsegít engem. Bár reggel, délben és este gondban vagyok és sóhajtozom, ő meghallja hangomat. Megszabadít engem támadóimtól, hogy békecségyem legyen, bár sokan vannak ellenem. Meghallgat Isten és megalázza őket az, aki ősidők óta trónján ül. Mert nem akarnak megváltozni, és nem félik az Istent.

Vesd az Úrra terhedet, és ő gondot visel rád! Nem engedi sohasem, hogy ingadozzon az igaz.” (Zsolt 55,1-8; 13-15; 17-20; 23)

Czövek Lajos pályafutása alatt legelőször 55 éve, 1953-ban dirigálta a *Psalmust*, majd később többször is. A mű minden hangjában, zenei kifejezésárában érezte az ő saját életének hullámveréseit, mélységeit és magaslatait, küzdelmeit és csalódásait, útkere-

séseit és kötődéseit, sóhajtásait és vallomásait, indulatait és belenyugvásait. Mindezeket költői képekbe sűrítve idézte meg a *Psalmus Hungaricus*. A drámai víziónak lírai keretet adó főtéma zenei acrostichonja, a madár-röptét rajzoló fuvolahang, a kevélyek „aláhajigálását” dübörögve visszaadó unisono, a gonoszok által kifeszített „finomszálú háló” bonyolult polifónikus szövete, a siratókórus jajdulásai, az „égő tűzben” szavak hanglobogása és az „igazak” felemelését ábrázoló, quartokból épített hangtorony megszólaltatása mind-mind beszédesek. Mondhatnánk: meghangszerelt életrajzi elemekké lettek.

Az 1918-ban Poroszlón született Czövek Lajosnak zsoldár-indítású lett az útja és a Sárospataki Református Tanítóképzőbe vezetett, ahol oklevelet szerzett és pályája kezdetén a kántorkodásból is kivette részét (kiváló tanárának, Bolvári Zoltánnak köszönhetően a diák istentiszteleteken ő orgonálhatott). Mély és gazdag gyökerekkel ment tanárnak Hajdúnánásra és Karcagra. Benne volt az állhatatos tanulás-vágy, az elszánás. Ezt erősítették zeneakadémiai tanárai: Ádám Jenő, Gárdonyi Zoltán, Vásárhelyi Zoltán, majd Bárdos Lajos, akik tovább táplálták identitását, egyenességét és érzékenységét, amivel Debrecenbe érkezett és katedrára meg karvezetői dobogóra állt a képzőben, a zeneművészeti szakiskolában, a Kossuth Gimnáziumban, majd pedig a Tanítóképző Főiskolán.

Bizony illik ide Dávid 55. zsoldára, amelyikre a kommentárok azt szokták mondani, hogy az *emberi érzékenység zsoldára*. Invokációja Istenbe kapaszkodás, szövetségesre vágyás, segélykérés. A szabad élethez szokott zsoldáros szenvedett az ellenséges légkörtől a beszorított körülmények között, amikor idegen fogantatású gondolatok miatt, hatalmi érdekből korlátozottá vált a választott nép körében a gondolat-, a szólás- és a vallásszabadság, amikor behatárolttá vált a mozgástér, gúzsba kötötté lett az élet. Amikor a sok szempontból hozzá közelálló, egy közös ügyben forgolódókban sem bízhatott meg maradéktalanul, mert gyanakodtak vagy irigykedtek rá. Látott a zsoldáros maga körül kisszerű torzsalkodásokat, vádaskodásokat, hétköznapi rivalizálásokat, az uralkodó csoportokhoz való elvtelen viszonyulásokat.

Nem csak a bibliai kor sajátjai ezek. De – hála Istennek – mindig akadtak és akadnak olyanok, akik megpróbálják a csökevényeket, a kifogásokat, a nyafogást, a talmit eltakarítani. S még ilyenkor is tudnak közösségeket, akár kórusokat is formálni, nagy elszánásokat és nagy erőket mozgósítani. Kitérmelek ezek az idők azokat, akik mernek, akik tesznek, akik nemcsak szónokolnak, hanem alkotnak, akik nemcsak követelnek, hanem adnak is, akik áldoznak, akik hisznek.

Czövek Lajos is ilyen ember volt. De ára volt ennek. Amikor megadta a hangot, és a beintés előtt összeszedte a kórustagok tekintetét és adta az avizót, nem remegett meg a keze. De azért belül a galamb-lélek tusát vívott az újrászervezések, a rádolgozások, az amatőr-profi besorolások lelki megterhelései miatt. Számára ilyenkor megelégedtek a sorok: „*Csak sírok-rívok nagy nyavalyámban, Elfogyatkoztam gondolatimban, ... Hogyha énnékem szárnyam lett volna, Mint a galamb, elrepültem volna ...*” „*Messzire bujdosnék, a pusztában laknék.*” – De neki maradnia kellett, itt a pusztta mellett, Debrecenben.

Ki tudja számon tartani azokat, akiknek jóleső ajándék volt, hogy ő számított rájuk; azokat, akik neki köszönhetik a zenei pályán való elindulásukat, azokat, akiket ő vitt el először győztes nyugati kórusversenyekre, vagy akik az ő vezetésével kóstoltak bele a zeneirodalom maradandó alkotásaiba. Több generáció népes seregét tennék ki.

Korának körülményei műsorterveinek, koncert-álmainak megvalósulását sokszor nem segítették. Amikor szárnyaszegettnek érezte magát, amikor zokon esett neki a folyamatos szárnyalás és a tartós magaslatok hiánya, akkor vigasztalásul Isten gondoskodott újra és újra felröppenésekről, továbbblendítő hazai és külföldi sikerekről és nagytöltetű, lelkileg neki is sokat adó, istentisztelettel felérő oratórikus művek bemutatásáról. A Maróthi Kórus vele szólaltatta meg Haydn *Évszakokját*, Mozart *Requiemjét*, Purcell *Dido és Aeneaszát*, Monteverdi *Orfeoját*, Vivaldi kis oratóriumait, Schütz *Karácsonyi oratóriumát*, Kodály *Budavári Te deumát*, Händel *Saul és Sámson* című oratóriumait. Ezek mind jelek voltak arról, hogy a megtartó, oltalmazó, felemelő, kegyelmes Isten nem hagyta cserben Czövek Lajost, hanem jelezte neki is: *Ő az, „aki ősidők óta trónján ül.”* S ezt nem befolyásolja, hogy kik ülnek földi pozíciókban, s kik építenek maguknak püdesztált. Isten megingathatatlan!

A karnagy intésére pedig a kórustagok megnyíló szája egy behatárolt mozgásterű korszakban hirdethette: a lelkük nincs bilincsbe verve és a szívük nincs kalodába zárva. Énekük nem kiégett mozgalmi dal volt, nem üres szólam, nem egy korosztály múltó slágere, hanem „felségesen művészi munka és életteljes” értékörzés – ahogyan azt Bárdos Lajos írta neki egyik elismerő levelében. 1990-től még arra is futotta erejéből, hogy néprajzos leányával újra gyűjtsön népdalokat Kárpátalján, a fiatalkori szólósgyulai emlékek helyszínén.

Czövek Lajos munkássága is azt erősíti, hogy jobban meg kellene becsülnünk az énekzene kezünk ügyébe helyezett erőforrását. Napjaink hallgató, szégyellősen dűnyögő emberei mintha kiadták volna a kezükből ezt az erőforrást. Pedig az ének bekapcsolódás, ráhangolódás az Isten világára, mert az Isten világa éneklő világ. Míg az Isten világára az ének a jellemző, addig a Gonosz ki nem állhatja a dallamot és a harmóniát. Kiált, ordít, károm. Lehangeltség van a közelében vagy kibírhatatlan zaj, zöreje és lármája.

Kecskeméti Vég Mihály idejéből, a törökvilágból jegyezték fel, hogy az elrabolt magyar leányok keresésére elindultak az édesanyák. A gyermekek a szót már nem értették, az arcot elfelejtették, tökéletesnek tűnt az átnevelés. Azonban valamelyik anya elkezdte énekelni az altatódalt és ez felidéződött bennük. Az otthon és anya-élmény a dalhoz kötődött. Igen, az ének sajátja, hogy a lelkek mélyére hatol és a sokadik rétegből hoz elő, idéz fel elfeledett harmóniákat. Zsoltár-foszlányok válnak vigasztalóvá egy-egy élethelyzetben, mert felidéznek az elhagyott, elfelejtett Istent.

Az 55. zsoltár – és nyomában a *Psalmus* – a csalódást és sok szomorúságot okozó, hűtlen barát alakját nem engedi eluralkodni, hanem a hűséges Istent állítja vele szembe: „Vesd az Úrra terhedet, és ő gondot visel rád! Nem engedi sohasem, hogy ingadozzon az igaz.” Az összeroppanó emberi kapcsolatok, a terheibe belefáradt életek egyetlen reménye a végtelenül terhelhető Megváltó Úr, az Isten Báránya, aki elhordozta a világ bűneit. Nála nincs felső határa a terheink súlyának, s az annak elhordozásához szükséges erőből sem fogy ki. Gondviselő szeretete szilárdságot ad. Megóv a meghátrálástól, a fejletlen meneküléstől.

Az Istenben bízó ember boldog tudata: Isten a mi oltalmunk. Isten szeretetből való mentőve körülölel és biztonságosan tart. A zsoltáros és Isten összetartoznak, sorsközösségben vannak egymással. Áprily Lajos négysorosa ezt így vonatkoztatja reánk: „*S mikor völgyünkre tört az áradat, / s már hegy se volt, mely mentő csúccsal intsen, / egyetlen kőszikla maradt, / egyetlen tornyos sziklaszál: az Isten.*”

Isten hatalmának hatóterülete nemcsak az ember biológiai létének a végéig terjed, hanem azon túl is, mert Ő ott is jelen van. Ebből a jelenlétből jön a folytatás: feltámadás és örök élet. Meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem semmi nem szakíthat el minket Isten szerelmétől.

Ennek tudata még a terheket növelő veszteségben, a lelki erőnket megingató gyászban sem engedi, hogy ingadozzunk abban a hitben, hogy a világ bűneit elhordozó Isten Báránya a halálból is kihoz, Örök életre visz és vigasztalást ad. Ámen.

(Elhangzott igehirdetésként Czövek Lajos temetésén, Debrecenben, 2008. február 20-án.)

Szájpadlás

elhalt szavak porladnak szájpadlásomom
fogak kormos sziklái mögött
a bálnahátú csatakos nyelv próbálgatja erejét
szájpadlás unatkozó helye néma napoknak
a helyét nem találó sötétben
szerelmes szavak elhalkuló darázsűgása
nyálcseppek higanyszínű csillagrendszere
hajdani csókok raktára szájpadlás
féltett titkokat őriz
a pillanatokká zúzódott
örökkévalóság

*(Szerkesztőségünk tisztelettel köszönti az idén 60 éves
Fecske Csabát, lapunk állandó szerzőjét, akit 2008. március
15-én József Attila-díjjal tüntettek ki!)*

Magolcsay Nagy Gábor

<órák és fölemelt galaxishalmazok>

Vevának

órák és fölemelt galaxishalmazok forognak bennünk
siketek virágzó fákat könnyeznek lábaink elé
és mi a hajnal összekapaszkodott kutyái vagyunk
igen néha nehéz az álmunk
ilyenkor kristálygyerekeket ringatunk szemünkben
és fölépítjük a holnap eszelős geometriáit
íme hát
még mindig trapézok és eltévedt frekvenciák céltáblája vagyok
de hiszem
hogy légerek és logarlécek nélkül is megérinthetjük egymást
mert mi mind a te meleg szívedből vagyunk
és te vagy a kéz melyben összemosolyognak napjaink
a szándék mely kendőt nyújt felénk
s a szemünkben imádkozó némaság

az árnyék

titánvér

táplálja minden álmodat

útra kel

apollón tréfája

az árnyék

félelemhez fohászkodik

alkonyfád

és a bátor ember

testében köröz

Palágyi László

alkalmazkodás

gurul émyeg a világ a gombolyag
kuszán fonódnak
szálai az ingoványos végtelenbe
s csak véletlen ha azt hinnéd
hogy rímelnék egymásra
vagy hogy gondtalanok a gondolatok
talán légy te is egy könnyelműen
összekapott gombolyag
és talán jó időben szakadsz szét
mint világot-majmoló madzaggolyó
s ha futva nőni kezdene
egy szálad lehet hogy csupán
pár pillanatig éreznél fájdalmat
mert oly messzire szaladna tőled
hogy igazán már nem is te lennél
mindenesetre
nem kellenek a dölyfös
összefüggések akkor már inkább
a nagybetűs Semmibe burkolóznék
kissé szúrós takaró a meztelen
bőrnek de sok cigarettával
elviselhető az éhség

Valóságos gondtalanság

Kétségtelenül sodort gondtalanságba ez a ködös tekintetű,
ébredő délelőtt. A házak kötelességtudóan füstölögnek,
szennyesen lélegzik a város.

Minden kézzelfogható és szemérmetlen,
egymásnak ismeretlen hangok ütköznek,
de óvatosan szomorkodó, céltalan mollokká,
és hősködő, pofonegyszerű dúrokká zajlanak!
Egymástól idegen szavak egy töbe fakadnak,
és mint imára kulcsolt kezek tevődnek össze
mellék és főmondatokká!
Meztelenül játszik és ízlel a nyelv a hangok
és a szavak szoros értelmében.

Szabadok a versek, nem imádok faragott rímeket,
s míg e verssel vajúdom, délre ébred a reggel.

Bozók Ferenc

Istenek átká

Mummu Tiámat az ősöm,
vén, keserű vizek anyja,
rémalak ő, kusza hajjal.

S Kingu, papucs-puha férje
nem zabolázta meg őt, s lám
hintve a Föld tele jajjal.

S Marduk, elúnva a némbert
únva a bajt, meg a jajszót
kétféle vágta a testét.

Így alakult ki a létünk,
s váltja az éjjel a nappalt,
s váltja a nappal az estét.

Így alakult ki a szív is,
ambivalens, fura szívünk.
ördögi, angyali egyben.

Istenek átká, örökség,
ősi teher, hogy a szívben
jó meg a rossz keveredjen.

Filctolla rubinpirosat visz a nyárba

Filctolla rubinpirosat visz a nyárba
Mert érik a meggy, csupa vér ma az ingem,
És kábeleket, gyökeret húzigálva
Lágy hantok alatt tekerészget az Isten.

Tóth Barna

(A tökéletes szó)

„Azt mondtam a lánynak:
Szeretlek.

Ebben a szóban
benne van minden.

Ez a szó
a világ legtökéletesebb szava.

Ezzel a szóval
azt mondtam neki,
hogy nehéz az élet,
és én őt választottam,
hogy valami szép is legyen
az életemben.

Hogy könnyebb legyen
az életet elviselni.

Ezzel a szóval
azt mondtam neki:
Gyenge és gyáva vagyok.

Ezzel a szóval
azt mondtam neki:
Nem szeretlek.

Hogy szükségem van Valakire.
Mondjuk Rád.”

(Legyen tiéd a csönd)

„Legyen tiéd a csönd.

Megadom neked
a szavaim némaságát.
Elhallgatom a kedvedért
azokat a szavakat
amik megváltoztatnák
a világot.

Kettőnk világát.

Legyen tiéd a csönd.
Te rendelkez vele.

Igéimmal
én nem teremtek új világot.

Legyen tiéd a csönd.
Hogy te törd meg.”

Halmosi Sándor

A fenntartható csodákról

az éneklőmesternek, az életnek zsoltára.

1. És adtál te nekünk csókot, lelkünkre pecsétet, hogy bele ne romoljunk a hadakozásba, miként az ellen kívül s belül ránkront és a hazugságban megfürödik és a létrontásban el nem fárad.

2. De te kivettél minket a pusztaságból, és elvezettél a lugasba. És szánkra tetted a bort, és szánkra tetted a szót, hogy többé mi már ne tévelyegjünk.

3. Hogy sem mi, sem unokáink, sem azok unokái ne hibázzák el a mértéket, a csendet és a tisztánlátás kegyelmét. Hogy ne szomjúhozzunk többé mást, mint a napfényt, mint a tiszta és egyenes beszédet. Igéket, melyeknek múlt idejük van, jelenük és jövőjük. Szavakat a szóközök mögött.

4. Mondják, írod, Segoviában a nők még nyolcvan évesen is őrzik a szépséget, az eleganciát, a férfiak az irántuk táplált rajongást. Sok a fény, a meleg és a pompa, Kelet varázsa, Közép-Európa vallásos buzgósága.

5. És Hegyalja buzgalma és a Bodrog köze, a Hernád mente, a Tiszahát. És hogy neve legyen a csodának: Ezerjövölgy, Kopasz Csárda, Solitude, Bebenhausen, Szenttamás. Megadja a föld az ő gyümölcsseit.

6. Mert belé vagyunk helyezve a világba, mint belénk a szomorúság, és egymásnak öröme.

7. És belénktetted az elégtelenséget is, a pajkos civódást, az élcet, lamenteket, a kackiát. Hogy ne legyenek a te napjaid vígság nélkül valók, és a mieink is, kiket a legfőbb művednek mondanak, legyenek hozzájuk hasonlók.

8. S ki evett már mézzé lett körtét, aki csókolt már szomjas száját, és az visszacsókolta őt. Aki kitalálta a teaházat, a vízpipát, a brióst. A kardamomot, az oregánót, köményeket. A havat, a sültgesztenyét.

9. Aki a szerelmet.

10. Mert lakhatásom van tebenned, és neked énbenem. Otthon, mit megálmodni jó, megcselekedni érdemes. Hova betérni csendsziget, gyerekzsivaj, vendégvárás. Hol a bársonyok.

11. Zalán, Verona, Pfalz. Lecco. Monte Barro. Nem vagyunk egyedül. A dolgok lelke elkeveredik az élőkével, és a misztérium megvárandósul minden mozdulatban és szóban. Langeoog, Ikland, Zsámbék. Hany, Sárospatak.

12. Tango argentino.
Tabán.

13. És miénk a szenvedés története is, a hajlítók között is a legnagyobb. Hogy az alázatot el ne vétsük, hogy a létezésből könnyűség okán ki ne vetődjünk.

14. És lám megadtad nekünk a tapintás kegyelmét.
Simogatni, érinteni. Megfogni, átölelni, szorítani.
Megtartani, felemelni. Cirógatni, integetni,
megpofozni, verejtéket, szeme sarkát, szája sarkát
letörölni, kalászt fogni, markot vinni, barázdába
beleállni, nem billegni, eke szarvát, kasza nyelét,
kantár szárát átalvenni, palántázni, kacsot tépni,
lobot lopni, ágyat vetni, elengedni, elengedni.

15. Szájba venni, számbavenni.

16. Szépasszony völgye, Búbánatvölgy.
Madarasi Hargita.
Présház.

17. A klostromot benned is a csend építi. És
Piazzola mester, és Bartók tanár úr. Ünnepnapokon
zengedezik a teremtett világ. És amikor dolgozni kell,
kedves a szerszámok üteme.

18. Mert te kilopkodod szívünkből a bosszúságot, és
garmadba állítod a mi nagy tanulságunkra.

19. És hallják ezt minden népek, és felbuzdulnak,
miként a szarvasok Gemenc erdein.

20. Mert tudja mind az ő dolgát, és dolga vagyon
mindeneknek, amióta a folyók elindultanak a földnek
gyomrából, és a mi szemeink az csodáknak látására.

21. Mert elmúlik minden, csak a szentség az örök.
És ez a világ az ő képére és hasonlatosságára. A mi
kishitünk, a te nagy hosszútűrése. A hazugoknak
elvetemedése. Az ige és a bor. A szerelmes szavak.

(A vers megjelent a *Spanyolnátha irodalmi, művészeti folyóirat* Sárospatak-számában:
www.spanyolnatha.hu)

Merényi Krisztián

Micsoda különbség

Két alak sétál egymás felé. Az izomkolosszus integet, a nyeszlett, öltönyös reméli, hogy nem neki. Kerüli az efféle helyzeteket. Még ha egy finom úriember közeledne...

- Szevasz Sanyikám, hogy ityeg a fityeg?
- Üdvözlöm, Kun Sándor vagyok, ismerjük egymást?
- Hát persze! Általános sulii!
- Gyula?
- Igen, én vagyok!
- Milyen kicsi a világ! Nagyon megváltozott...
- Tegeződjünk, Dokikám!
- Rendben, ahogy kívánja, vagyis kívánod.
- Dobunk egy kört a kocsimmal? Háromszáz lovas!
- Jaj, ne... rossz a gyomrom.
- Akkor, legalább üljünk be ide! Ez a törzshelyem.
- Rendben, de csak húsz percre, mert...
- Sietsz valahová?
- Igen, hittanóra megyek.
- Szentfazék lettél?
- Két éve tértem meg!
- Szerintem ökörség, de te tudod.
- Odalép hozzájuk a kis szőke felszolgáló. Gyula Sándorhoz:
- Mit iszol, barátom?
- Szénsavmentes vizet, és koffeinmentes kávé.
- Nekem jöhet a szokásos, vodka és sör!
- Te vezetsz és iszol? – hitetlenkedik Sándor.
- Köpésre lakom, a zsernyákok haverok. Inkább azt mondd, hogy mi van veled?
- Elvégeztem az iskolát, aztán munkába álltam, és azóta...
- Család?
- Nincs senkim, de már itt lenne az ideje – rámutat őszülő halántékára.
- Te ugye csak házasság után nőzhetsz?
- Igen, Isten azért adta...
- Csak ezt ne! Hagyj már ezzel! Csinálok, ami jólesik, aztán a többi nem érdekel!
- És neked, hogy alakulnak a dolgaid? Egyszer eljöhetsz...
- A nőmet dobtam, rossz volt az ágyban. Most egy tizenhét éves ribivel kavarok, pont a fele, mint én. Jó mi?
- Magadhoz való kéne már!

- Ja, ja. És mit csinálsz, ha épp nem melózol, vagy imádkozol?
- Járok egy kereszténycsoporttal...
- Mondom, ha nem imádkozol!
- Épp ezt akarom... velük járok kirándulni. Édesanyámmal néha operákat nézünk, olykor egy-egy színház.
- Sanyikám, Sanyikám, neked van erre időd? Hogy állsz a sporttal?
- A szomszéd úrral néha lemegyünk szaunázni.
- Végre, ami nem olyan áhítatos. Én meg kondizok!
- Mármint tornázol?
- Igen, gyúrok, resztelek, testépítek. Na, nem hivatásból. És ami frankó, semmi kocsz.
- Itt laksz a közelben?
- Jee! Luxus lakópark! Fitness, masszőr és bár! Télen egy szál ingben le a teremgarázsba, koktél a Csocsónál – amúgy ő is testépítő – aztán be a verdába. Nyugati élet! És te hol fészkelsz?
- Édesanyám mellett vettem egy kis lakást. Tavasszal az a rengeteg madár és virág... nem cserélném semmire. Ismerek egy ilyen szép vers...
- Tele van a tököm a versekkel! Ne félj, nekem is kijut a romantikából! Haverok, vidék. Jókat zabálunk, télen disznóvágás. A fejhúsért egyenesen megveszek!
- Én azt soha! Halat, csirkét is csak néha. A rizsnyáktól és a szójától jobb a gyomrom. Megszóla Gyula telefonja.
- Halló!... oké, küldöm... mikorra?... Rendben... Ahogy megbeszéltünk... vizlát... Majmok! Mindig hajtják az embert, na de szóra se érdemes. Hol is tartottunk? Ja a kaja! Szóval ilyen kis tápos lettél? Te érzed, hogy mi a jó a belednek. Na és a melód? Mennyit pengetnek érte?
- Mármint mennyit keresek?
- Igen, a nettód érdekelne.
- Hát az a helyzet, hogy teljesítménytől függ. Istennek hála, imádom. Amikor belekezek, elfelejtem a gondokat, és csak szárnyalok. A többiekkel eleinte nehéz volt kijönni. Ha jobb hónapom van, és többet dolgozom, nem ritka, hogy százezer felett, de általában nyolcvan körül kapok...
- És hol koptatod a székét?
- Nem irodában dolgozom. Anyagot keverek, helyezem a járólapokat. Burkoló vagyok! Elindulok hajnalban, az emberek álmosak. Érzem előre a cement, a műkö és az épület illatát. Kora reggel még senki sincs az építkezésen. Gyengén világít a nap, csodálatos, amikor a fénye megcsillan a lapáton. Nekilátok anyagot keverni. Amikor megérkeznek a szakik, a vállamat veregetik. Aztán megiszunk egy kávét. A többiek felest, én soha...
- Jól megoldotta a nyelvedet ez a munkatéma. A haver festő, majd szólók neki, hátha lesz közös bolt.
- Köszönöm, de én nem szeretném. A pénzem megvan. Délutánonként segítek édesanyámnak, utána séta a hegyekben vagy gyülekezet. És ha így rákérdeztél, te mivel keresed a kenyered?
- Firkálással. Az előbb is a *Vétek és Riadalom* hívott, ígértem nekik szociográfiát. Na és most elég jól fizet a *Birkatáj*. Néha vers, próza, de a konyhára az újság hoz. Tele vagyok minden szarral. Folyóiratot szerkeszték, dilettánsok szemete között keresem az értéket. Bár általában a névre megyek, legyen ismert, és akkor tök mindegy... közöljük!

Legalább nem kell annyit szarakodnom. Ja, tegnap felkértek, hogy mutassam be a hatodik könyvemet. Most nem azért, de elmennél két órát pofázni nyolcrongyért? Ráadásul rendelésre írok mesekönyvet. Gennyes dolog. Szóval meg vagyok áldva, persze, amúgy nem rossz.

– Fura munkád van! Persze biztos ennek az írogatásnak is megvan a maga szépsége.

– Hát meg!

Zavartan egymásra mosolyognak. Gyula fizet. Villámkézfogással búcsúznak el.

Jakab István

Anyanyelv és magyarságtudat

A szlovákiai magyar ember – tapasztalatom szerint – szívesen beszél a nyelvről, pontosabban: anyanyelvről. A nagy többség ugyanis tudatában van annak, hogy az anyanyelv a legerősebb alapja magyarságtudatunknak. Magyarjaink egy kisebb, de sajnos, már elég jelentős részét fenyelezi ez a téma: azokat, akik utódaik elképzelt érvényesülése érdekében hiszékeny módon lemondtak arról, hogy gyermekeik magyar nyelvi és kulturális közegben szerezzék meg legalább az általános műveltségüket. A büntudathoz olykor talán némi csalódottság is társul, különösen, ha azt tapasztalják, hogy magyar környezetből származó gyermekük a szlovák tan nyelvű iskolában elért gyengébb eredmények miatt nem jutott annyira, mint azok, akik anyanyelvi oktatásban részesültek, s a felsőoktatási intézményekben jó tárgyi alapokkal indulva, aránylag könnyen pótolták szlovák nyelvismeretük hiányait.

Amikor egy-egy közösségben napjainkban nyelvünkről kezdünk beszélni, a résztvevők elsősorban azt említik panaszképpen, hogy nyelvünkben eluralkodott a trágárság: a tévéadásokban, a színházakban, de a való életben is. Itt mindjárt szükség van egy kis helyreigazításra: nemcsak a mi nyelvünkben, hanem más nyelvekben is tapasztalható ez a jelenség. Sőt azt is mondhatnánk, hogy ez nem csupán nyelvi kérdés; ennek mindenekelőtt magatartásbeli alapja van: a valóságos élet jelenségei és szóhasználata tükröződnek a tévé-

műsorokban és a színházak előadásaiban. Gondoljunk csak a szinte nyilvános csókolózásokra, férfi-nő kapcsolatok megnyilvánulásaira s a bárhol elhangzó, fülünket sértő trágár kifejezésekre! Kinek nem volt már olyan „élménye”, hogy akaratlanul is végighallgatta néhány tizenéves lány (!) élménybeszámolóját az utcán, parkban, autóbusszmegállóban? Vidám nevetés közben mesélték el egymásnak előző esti kalandjukat, nevükön nevezve a szerelem – vagy inkább a kaland – műveleteit. Hányszor történik meg, hogy mi fordítjuk el szemérmesen a fejünket a nem nyilvános helyre való látvány miatt! S a film- és színházrendezők részben joggal védekeznek azzal, hogy ők a valóságot mutatják be, csak néha nem kellene ennek annyira naturalisztikusan történnie, mint mostanában szokás. A trágárság tehát valójában nem nyelvi kérdés, csak nyelvi vetülete is van; itt a védekezésben az erkölcsi nevelésnek volna inkább szerepe. Meglazultak a társadalmi normák. Gondoljunk csak az elszaporodott lopásokra, betörésekre! Persze ezek is összefüggnek valamivel: az emberek létbizonytalanságával (munkanélküliség, hajléktalanság) vagy éppen a könnyű élet utáni vágyával. A védekezést tehát valójában a társadalmi élet javításával kellene kezdeni. Amit az iskola, a család biztosíthat, az egyenlő az ún. tüneti kezeléssel. Természetesen ez is több a semminél. Azt azonban kijelenthetjük, hogy közlésünk választékossága annak

is fokmérője, mennyire becsüljük azokat, akikhez szólunk.

Magyarországon már régebben szervezett harc folyik a nyelvi környezetszennyezés ellen: elsősorban a beözönlő fölösleges angol szavak, másrészt a nyilvánosság elé kerülő nyelvhelyességi és helyesírási hibák ellen. A cégtáblákon a magyar feliratok helyett sokszor angol szöveg jelent meg a külföldiek becsalogatása végett, az esetleges magyar szövegek meg a nyelvhelyességi és helyesírási hibákat terjesztették. Már 1992-ben ennek a kérdésnek szenteltek egy nyelvművelő konferenciát. Akkor én ott azt javasoltam, hogy hivatalosan ellenőrizzék a nyilvánosság elé kerülő feliratokat. Ahogyan bizonyos feltételekhez kötik például az iparendelékek kiadását, ugyanúgy kössék nyelvi ellenőrzéshez a cégtáblák szövegeinek a nyilvánosság elé kerülését. A vitában nem reagáltak erre a javaslatomra, csak a folyosói beszélgetések közben hozták finoman a tudomásomra, hogy minden olyan módszert kerülni szeretnének, amely valamiféle nyelvtörvényre emlékeztetne bárkit is.

De mivel a helyzet nem javult, hanem romlott, a nyelvészek a hatóságokkal összefogva mégiscsak harcot indítottak bizonyos frontokon (például a reklámozásban) a nemkívánatos idegen elemek és hibák ellen. Bizonyára emlékeznek azokra a nyelvi vonatkozású tévéműsorokra, amelyekben Grétsy László és Balázs Géza szóvá tette a feliratok hibáit. Öt év múlva, 1997-ben a Magyar Tudományos Akadémia hívott össze egy széles körű értekezletet, amelyre engem is meghívtak hozzászólási felkéréssel. S ott már elismerték, hogy többre van szükség, mint nyelvművelő cikkekre és előadásokra: más nyelvművelő, jobban mondva: nyelvvédő formát is alkalmazni kell, ha anyanyelvünk fejlődését helyes irányba akarjuk terelni. Ismerjük el – s ezt nyíltan ki is jelentettem ott –, hogy mi, ma-

gyarok néha túlságosan óvatosak, a szükségeseznél toleránsabbak vagyunk. Attól tartunk, megsértjük a demokrácia alapelveit, ha a nyilvános nyelvszennyezés lehetőségét hivatalos módszerekkel korlátozzuk. Azzal még nem vétünk a demokratizmus ellen, ha másokat közös kincsünk, az anyanyelv nyilvánvaló rontásában legális módon korlátozunk. Nálunk is zavaró az angol szavaknak a beáramlása, akár csak ott, de talán itt nem olyan mértékű, mert a szlovák hatóságok – bár a szlovák nyelvben jóval több az idegen szó, mint a magyarban – jobban védik anyanyelvüket a most terjedő nemkívánatos angol elemektől, mint mi magyarok. (Néha még a magyart is nemkívánatos idegen elemnek tekintik némelyek.) De azt is látnunk kell, hogy bizonyos angol szavak ellen nem szabad hadakoznunk, hiszen az angol ma már a tudomány terjesztésének nyelve, s elkerülhetetlen e szavak használata. Elég, ha például a számítógéppel végzett műveleteket, fogalmakat jelölő szavakat említem. Amíg nem sikerül ezeket magyar elemekkel helyettesítenünk, addig el kell fogadnunk őket saját érdekünkben.

De nekünk, felvidéki magyaroknak nem is az angol okozza a nagyobb gondot, hanem a többségi szlovák nyelv hatása. A szlovákiai magyar ember reflexszerűen beszerkeszti a szlovacizmusokat magyar nyelvhasználatába. A szlovák hatásokat nem tudjuk kizárni, hiszen a szlovákokkal élünk egy országban, s az ország irányítása szlovák nyelven történik. Nekünk legalább a választékosabb magyar megnyilatkozásainkban az egyetemes magyar standardhoz kellene igazodnunk, de valljuk be, ez sem mindig sikerül. Még a kultúra, az oktatás, a tudományos élet területén sem. Nem, mert az idegen hatások elleni védekezéshez nem elég, ha csupán hangsúlyozzuk: kerüljük ezeket, közben meg a szlovacizmusokról konkrétan esetleg csak

nyelvművelő cikkekben szerzünk tudomást. Ezeket a szlovácizmusokat meg kell ismertetnünk még az iskolában a tanulókkal, illetve gondoskodnunk kell arról, hogy minél többen tudomást szerezhessenek róluk. Nem azért kell megtanítani ezeket, hogy használják, hanem elsősorban azért, hogy elkerülhessék őket legalább a standardban. Elkerülni pedig csak azokat vagyunk képesek, amelyekről tudomásunk van. A bizalmas társalgásban senki sem tilthatja meg a használatukat, de a választékos nyelvhasználatba nem valók.

Itt most nincs arra lehetőségünk, hogy konkrétan formában, részletesen foglalkozzunk ezekkel, ezért csak a főbb típusaira hívom fel a figyelmet.

1. Szlovák szavak keverése a magyar beszédbe. Ezekből a szükségtelen szavaktól már csaknem megszabadultunk, de a *párky*, *horčica*, *platnička*, *súprava*, *chripka* és még néhány makacsul tartja magát.

2. Az idegen eredetű szavakat – nyilván a latin nyelvi ismereteik hiánya miatt – sokan szlovákos formában veszik át a szlovák nyelvből: *promócia*, *internát*, *dokument*, *infarkt* stb.

3. Nem gondolunk arra, hogy az idegen szónak nemcsak az alakja, hanem a jelentése is különbözhet a magyarban és a szlovákban. Például a *promócia* magyar *promóció* megfelelője használatos ugyan a magyarban, de nem jelenti azt a fogalmat, amelyet mi gyakran nevezünk itt meg vele; annak a neve ugyan is *diplomaátadás*, *oklevélkiosztó ünnepély* stb.

4. Nem akarok senkit lebeszélni arról, hogy modern nevet válasszon gyermekének, unokájának, de sokan választják itt is a szlovákban használatos alakot. Az *Alica* a magyarban *Aliz*, az *Adriena*: *Adrienn*, *Adriána* is van, de nálunk szórványosan előfordul a magyarnak vélt *Adrianna* is. Az *Iveta*: *Ivett* vagy *Ivetta*, a *Henrieta*: *Henriett* vagy *Henrietta*.

5. Sokkal nehezebb felfedeznünk azokat a hibákat, amelyeknek elkövetésekor magyar szavakhoz kapcsolunk szlovák jelentéseket. Például az *átmegy* igéhez az 'elmúlik', 'megszűnik' jelentést (átmegy rajtunk a betegség), az *érdekkör* szóhoz, amelynek a jelentése ez: személy vagy közösség főleg anyagi érdekeltségi köre, még sok pedagógus kapcsolja a 'szakkör' jelentést ma is (a tanulók sajnos, érdekkörre, nem szakkörbe járnak több iskolában). Az *érdekkör*-nek mint iskolai szakszónak még a bizalmasabb társalgás nyelvében sem lenne helye.

6. Sok a szlovák hatás a mondatok szerkesztésében is. A szlovákiai magyar emberek nagyobb részét már vakbélre, nem pedig vakbéllel operálják, epére, nem epével kezelik, s rákra, nem rákban hal meg.

Megállapíthatjuk tehát, hogy kisebbségi környezetben – az állandó idegen nyelvi hatás miatt – még a magyar tanyelvéű iskolákban sem ismerik meg a kívánt módon és mértékben anyanyelvünket tanulóink. Főként azért, mert keveset olvasnak; a tévéadások nem pótolják az élő irodalmat. Okkal vetődik fel tehát a kérdés: mi van azokkal, akik nem magyar iskolába járnak? Mindenki ismeri ezt a szállóigét: *Nyelvében él a nemzet*. Sokszorosan igaz ez a nemzeti kisebbségekre vonatkoztatva. Minket, magyarokat itt és nemzetközi viszonylatban is a közös nyelv köt össze. Kötelességünk hát, hogy ezt továbbadjuk gyermekeinknek, unokáinknak. De arról is gondoskodnunk kell, hogy e nyelv őket is elsősorban a magyar kultúrához kösse. Talán sokan rádöbbenek már arra, hogy ezt csak a magyar nyelvű iskoláztatással érjük el. Bevezetőben azt mondtam: az anyanyelv a legerősebb alapja magyarságtudatunknak. Aki más nyelven szerez általános műveltséget, azon a más nyelven lesz művelt, a másik nyelvet fogja maga-

sabb szinten beszélni, nem az anyanyelvét. Udvarolni is inkább azon a nyelven fog, mintsem a gyengébben ismert anyanyelvén. Ez utóbbit talán még szégyellni is fogja azért, mert nem tudja jól kifejezni rajta gondolatait. S ha magához hasonló vagy más anyanyelvű partnerre talál, házasságuk meghatározza jövőendő családjuk sorsát is. Így az anyanyelvünkhöz való viszonyunk kisebbségünk sorsát is eldöntheti. Most, amikor már lehetőségünk nyílt arra, hogy fiataljaink anyanyelvükön tanulhassanak az alapiskolától kezdve az egyetemig, bűn lenne, ha nem élnénk ezzel. S ha azt is tekintetbe vesszük, hogy a magyarság nemcsak az anyaországban, hanem jelentős hányada kisebbségi körülmények között él, más nyelvek és más kultúrák hatásainak kitéve, fokozott felelősséget kell éreznünk, hiszen tőlünk függ a magyarság közös jövője. Mi sokszor elvárjuk – nyilván joggal –, hogy az anyaország érezzen felelősséget értünk. De nézzük csak, mit ír Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című cikkében: „A világon mintegy tizenöt-tizenhat millió magyar él. Ebből azonban csak tízmillió az ország területén, határain belül; a többi úgy tapadva a térképbeli országra, mint kenyérré a héja.” Ez a találó hasonlat nemcsak az anyaországi és a kisebbségi magyarok egybetartozását érzékelteti, hanem azt is, hogy ahogyan a kenyér héja védi az egész kenyeret, úgy védik a kisebbségek is az anyaország épességét. Ha megsérül a héja, megromolhat az egész kenyér.

Fel hát a fejjel, és félre a sérelmekkel! Kormányok jönnek, kormányok mennek, de a

nemzet marad, s nekünk, kisebbségieknek is szilárdan helyt kell állnunk ott, ahová a sors rendelt bennünket. Mert nekünk itt szerepünk van: nemcsak magunkat, hanem az egész nemzetet kell védenünk.

Természetesen azzal is tisztában vagyok, hogy a jó tanács önmagában nem elég hatékony segítség. Ezért anyanyelvünk megőrzésében és magyarjaink nyelvi ismereteinek bővítésében, nyelvi készségeink fejlesztésében is segíteni szeretnék. Sajtónk nyelvhasználatát és az egyéni nyelvi megnyilatkozásokat azt bizonyítják, hogy – minden ellenkező híresztelés ellenére is – szükség van a nyelvművelésre: a hiányos nyelvi ismeretek pótlására. Ezt a célt szolgálja ez a könyv is – sorrendben a hetedik nyelvművelő munkám, amely *Anyanyelv és magyarságtudat* címmel kerül most az olvasók kezébe. Ebben nemcsak nyelvi ismereteket és gyakorlati tanácsokat találhatnak az olvasók, hanem nyelvünkkel összefüggő történeti érdekességeket is, mint például a szólások eredetének magyarázata, bizonyos szavaink keletkezésének érdekes körülményei, meghatározó adatai stb. Remélem, haszonnal forgatják majd azok is, akik a standard nyelvváltozat használatában szeretnék nyelvi készségeiket tökéletesíteni, de segítségükre lesz azoknak a nyelvjárásban beszélőknek is, akik – anyanyelvi iskolázottság hiányában – most szeretnék megismerni anyanyelvük választékosabb változatát. Ezenkívül segítségére lehet minden magyarnak, aki anyanyelvével kapcsolatos ismeretei körét nyelvtörténeti ismeretekkel is bővíteni szeretné.

(*Jakab István: Anyanyelv és magyarságtudat. Nyelvi ismeretek és nyelvhasználati tanácsok, Madách-Posonium Kft., Pozsony/Bratislava, 2006. Lapunk szerkesztőbizottsága tiszteletbeli tagjának új kötetére a szerzői előszó közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.*)

Bolvári-Takács Gábor

A Vay-család a társadalmi, politikai közéletben

Aligha vitatható, hogy a Vay-család tagjai a 18-19. századi Magyarország egyházi, társadalmi, politikai közéletének legkiemelkedőbb befolyású és hatású szereplői közé tartoztak. A magyar kultúra fejlesztése, a református egyház közéleti szerepvállalásának növelése, a nemzeti függetlenségi törekvések elősegítése egyaránt megtalálható a jeles hazafiak ismertetőjegyei között. Az alábbiakban, négy generáción átítelve, a család legismertebb tagjainak bemutatásával kívánunk tisztelegni emlékük előtt.

A kiindulópontunk *Vay Ábrahám* (1697-1762), aki 1735-től a Tiszánineni Református Egyházkerület első főgondnoka volt. Közéleti szerepvállalási hajlandóságát és alkalmasságát négy fia örökölte, s főleg a két fiatalabbik ért el utóbb komoly szakmai és politikai sikereket. Születési sorrendben az első fiú, *Vay István* (1734-1800) az apja által betöltött főgondnoki tisztséget 1776-1788 között viselte, majd követ volt az 1790-91-es országgyűlésen. Öccse, *Vay Dániel* (1749-1798) a főrendiház tagjaként szintén részt vett az 1790-91, 1794. és 1796. évi diétákon.

A harmadik fiú *Vay József* (1750-1821), aki tanulmányait Sárospatakon végezte, később a Habsburg-ellenes köznemesi mozgalom mérvadó alakjává vált. 1786-tól 1789-ig Szabolcs vármegye alispánja, 1796-tól haláláig a Tiszánineni Református Egyházkerület főgondnoka. Részt vett az 1790-91-es, majd az 1802, 1805, 1807.

és 1811. évi országgyűléseken. 1789-96 között helytartótanácsos. A pataki kollégium érdekében végzett, korszakos jelentőségű, negyedszázados tevékenységét külön méltatnunk kell. Vay József 1801-ben kezdeményezte a kollégium új épülete anyagi alapjainak megteremtését, majd főgondnokként 1806-tól haláláig irányította az építési munkálatokat. A kollégium fejlesztésére 1809-ben feleségével együtt ötezer váltóforint alaptőkével létrehozta a Vay-Mocsáry Alapítványt.

A negyedik fiú, *Vay Miklós* (1756-1824) szintén Sárospatakon tanult. Hadmérnöként diplomázott, majd II. József nyugat-európai tanulmányútra küldte. Ennek keretében bejárta Angliát és Franciaországot, 1785-88 közötti útjáról félezer oldalas útinaplót hagyott hátra. Optikai műszerészként olyan kiváló eredményeket ért el, hogy 1787-ben a brit Royal Society taggává választották. Számos technikai (textilipari) és mezőgazdasági újítást honosított meg Magyarországon, például neki köszönhető Szabolcsban a burgonyatermesztés megindítása, de volt salétromvállalkozása is. 1790-től haláláig követ volt az országgyűléseken, egyébként alsószolcai birtokán gazdálkodott. 1802-től királyi biztosi megbízást kapott a Tisza- és a Körös-viadék szabályozására, e munkakörében felügyelte a mérnökök tevékenységét.

A következő generáció legjelesebb tagjai Vay Ábrahám, valamint az ifjabbik Vay Miklós és Vay Lajos voltak. *Vay Ábrahám*

(1789-1855) – Vay József fia – szintén a pataki kollégium neveltje. 1825-től Borsod vármegye alispánja, az 1825-27. évi országgyűlés követe. 1830-tól Bereg vármegye főispáni helytartója. 1832-től Máramaros vármegye élén állt 1845-ig, majd 1848-ban újra e megye főispánja volt. A szabadságharc után visszavonult a politikától. Vay Ábrahám neve, elsősorban mint a Magyar Tudós Társaság (később: MTA) egyik alapítója maradt fenn. Bár az Akadémia alapításának kezdeményezőse és az ezt alátámasztó felajánlás (egy-évi jövedelem kamatai) Széchenyi István nevéhez fűződik, 1825. november 3-án az országgyűlés kerületi ülésén Széchenyihez további három követ csatlakozott: Károlyi György 40 ezer, Andrassy György 10 ezer, Vay Ábrahám pedig 8 ezer forinttal járult hozzá az ötlet megvalósításához. 1830-ban mindhármukat az MTA igazgató tagjává választották.

Vay Miklós fia, ifjabb *Vay Miklós* (1802-1894) már a 19. század vezető politikusa. Iskoláit ugyancsak Patakon végezte, jogi tanulmányokat folytatott, majd 1825-től Zemplén vármegye aljegyzője, utóbb alispánja. 1830-ban országgyűlési követ. Az 1831-es kolerajárvány idején kormánybiztosi megbízást kapott, majd Borsod megyei főispáni helytartó. 1840-től a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka. 1841-ben az MTA igazgató tagjává választották, e tiszteről 1845-ben lemondott, de 1860-tól haláláig ismét igazgatói tag volt. 1845-től helytartótanácsos. A forradalom és szabadságharc idején politikai pályája egyik csúcspontjára emelkedik: 1848 nyarán Erdélyben főkormánybiztos, szeptemberben – Battyhány lemondása után – kijelölt miniszterelnök, de a felkínált lehetőséget elutasította. Bár visszavonult a közélettől, 1852-ben halálra, majd kegyelemből négyévi fogságra ítélték; ebből nyolc hónapot töltött le. Egyik vezéralakja

volt az 1859-es protestáns pátens visszavonására irányuló küzdelmeknek. Egyházi közéleti tevékenysége ismét megélénkült: bár 1849-ben lemondott a Tiszántúli Egyházkerület főgondnoki tiszteréről. 1860-ban vállalta ugyanezt a tisztséget immár a tiszáninnyi területben, s ezt a haláláig be is töltötte. 1860-ban udvari kancellárrá nevezték ki, de a kiegyezés meghiúsulása miatt lemondott. 1865-től két évig Borsod megye főispánja. Az 1867-es kiegyezés után mint a közélet egyik meghatározó egyénisége koronaőr, 1884-től alelnöke, 1888-tól elnöke a főrendiháznak. E tisztelet haláláig ellátta. (Csupán érdekességként említjük meg, hogy 1880-92 között a képviselőház élén is volt pataki diák állt: Péchy Tamás.)

Idősebb Vay Miklós másik fia, *Vay Lajos* (1803-1888) szintén politikai pályára állt. Borsod megye követe, majd 1848-ban főispánja lett, és e tisztséget ismét betöltötte 1860-tól 1872-ig.

A negyedik generáció tagjai közül szintén három jeles személyre emlékezünk. Sárospatakon tanult Vay Ábrahám fia, *Vay Dániel* (1820-1893), aki 1843-tól országgyűlési követ, majd 1864-től 1867-ig Szabolcs vármegye főispáni helytartója volt. A nevével történetíróként is találkozunk. Vay Lajos fia, *Vay Béla* (1829-1910) jogi tanulmányait magánúton végezte, majd 1850-52 között a Berliini Egyetemen tanult. 1852-54 között európai körutazáson járt. Hazatérése után bekapcsolódott a politikába, 1861-től 1872-ig országgyűlési képviselő, 1872-94 között Borsod vármegye főispánja. (E posztón apját váltotta.) 1894-ben – elhunyt nagybátyja, Vay Miklós helyére lépve – a Tiszáninnyi Református Egyházkerület főgondnokává választották, amely tisztségét haláláig viselte. 1886-tól 1900-ig a főrendiház alelnökeként is dolgozott, részben párhuzamosan a szintén alelnöki, majd elnöki posztot betöltő nagy-

bátyjával. A család többi tagjától eltérő pályát választott *Vay Miklós* (1828-1886) szobrászművész, a politikus *Vay Miklós* fia. Ő Bécsben tanult. Akadémikus stílusú alkotásai több hazai közterületen (Kazinczy Ferenc szobra a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében, Vörösmarty Mihály szobra Székesfehérváron, Deák Ferenc szobra Zalaegerszezen), illetve a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található. Bár diákélmények nem kötötték Sárospatakhoz, gondnoki tisztséget vállalt a református kollégiumban.

Csupán négy generáció 18-19. századi működését kívántuk vázlatosan áttekinteni, de meg kell említenünk, hogy a Vay-család református egyházi befolyása egészen a 20. század közepéig érvényesült. 1933-46 között például a Tiszántúli Refor-

mátus Egyházkerület főgondnoki tisztségét *Vay László* (1890-1966) töltötte be.

A Vay-család tagjai meghatározó befolyást gyakoroltak a reformkori, majd kiegyezés kori magyar közélet, főleg a felső-magyarországi vármegyék politikai befolyásának alakulására. A gyakran több évtizeden át betöltött, olykor családon belül öröklődő hivatalok és választott tisztségek biztosították a protestáns nemzeti öntudat továbbélését, és átsegítették az országot a nehéz történelmi periódusokon. A Vay-család különösen sok szállal kötődött Zemplénhez és Sárospatakhoz, tevékenységük a polgári átalakulást, az életszínvonal fejlesztését és a nemzeti kultúra ügyét egyaránt szolgálta. Példaértékű teljesítményük előtt az utókor hálás szívvel hajt fejet.

(A Vay-család néhány jelentősebb tagjának munkásságára Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756-1824) [ELTE Eötvös Kiadó, 2003] című könyve irányította rá a figyelmünket. A levéltári forrásokon alapuló, adatgazdag és olvasható kötetet jó szívvel ajánljuk olvasóinknak!)

Szűts István Gergely

A szent korhely Galíciája

Majd húsz évet kellett várni, hogy az egykori, s talán sosem volt k.u.k. világ sajátos miliójét és lassú elmúlását Joseph Roth regényeiből újra megismerhessük. Az utoljára, 1989-ben megjelent *Jób* és a *Zsidók vándorúton* című könyvei után most *A szent korhely legendája* címmel három elbeszélése látott napvilágot. A címadó munka mellett, *A hamis súlyban* először olvashatunk magyarul egy oroszországi kisváros korallkereskedőjének, Nissen Piczeniknek tragikusan boldog haláláról, valamint közel harminc év után újra a *Leviatánban*, a Sziléziából Párizsba tántorgott egykori szénmunkás, a korhely Andreas groteszk szentté válásáról.

Roth történetei, játszódjanak azok Amerikában vagy a Szajna partján, mindig magukban hordozzák azt az egyedi kelet-európaiságot, azt a boldog szomorú esszenciát, amely csak e etnikailag és felekezeti-
leg színes, határokkal szabdaltságtól teli térségben érzékelhető igazán. Roth tragikusan rövid életének meghatározó élménye maradt gyermekkorának helyszíne, a Monarchia keleti határvidéke, Galícia. 1894-ben itt az orosz-osztrák határmenti kisvárosban, Brodyban született egy zsidó búza- és fakereskedő fiaként. A városka, amelynek lakossága közel fele részben zsidó volt, minden sajátos jegyet magán viselt, mint a vidék más „stetl”-jei is. Apja még születése előtt elhagyta családját, így őt soha sem ismerhette meg. Iskoláit a helyi zsidó általános iskolában és a Rudolf

trónörökös nevét viselő német nyelvű gimnáziumban végezte, innen a tartományi székhely, Lemberg egyetemére jelentkezett az 1913/14-es tanévben. Még ebben az esztendőben Bécsbe költözött, hogy 1917-ben, mint az osztrák hadsereg katonája térjen rövid időre vissza szülőföldjére. A Monarchia összeomlása után Bécsben, Berlinben majd Párizsban élt, ekkor már komoly alkoholproblémákkal küzdött, amely egészen odáig vezetett, hogy 45 évesen egy párizsi kórház kórtermének elfüggönyözött végében teljesen elfeledve halt meg.

Joseph Roth írásaiban, a helyszínekben, hősei jellemében és sorsában folyton felbukkannak saját személyiségének jellemvonásai. Nincs ez másképp a most megjelent három mű esetében sem. *A hamis súly* főszereplője Anselm Einbenschütz mértékemester, mint állami hivatalnok érkezik tizenkét évi katonai szolgálat után a keleti határvidék poros kisvárosába. Abba a tartományba, amely hosszú évszázadok óta ütközőzónaként szolgált a térség regionális nagyhatalmai között, olyan etnikailag kevert vidékre, ahol az írástudatlanság, a szegénység a társadalom általános jellemzője volt. Aztán 1772-ben, majd másfél századra az Osztrák Birodalom része lett, s ezzel létrejött az a sajátos galíciai civilizáció, amely egyszerre jelentett Bécs számára gazdasági és kulturális missziót. Az osztrák hatalom a térség integrálódásának egyik kulcsát az adminisztrációs

struktúra kiépítésében látta, ennek köszönhetően német nyelvű hivatalnokok, katonák és más állami alkalmazottak érkeztek Bécs új provinciájába. A térség tehát a Monarchia civilizációs hódításának mintaterepéül szolgált. A történet főhőse Anselm Eibenschütz mértékmester és mellette Wenzel Slama csendőr őrmester jelentette az államot e távoli tartomány legtávolabbi pontjában. Egy zsidó és egy morva alkalmazott mint a német nyelv terjesztője és az osztrák hatalom végrehajtója. Eibenschütz egy boldogtalan házasság miatt a kaszárnya biztonságát egy tőle oly idegen civil életre cserélte fel. Mint állami alkalmazottat kérelmei elutasítása után, a még megmaradt és betöltetlen hivatalok közül, a keleti határvidék egyik határ menti járásába helyezték ki. Olyan vidékre, ahová önszántából szinte senki sem jött szolgálni, és ahol a „táj” az idegent vagy a maga képére formálta, vagy örökre elűzte ebből a világból. Az a táj – vagy nevezhetnénk mentalitásnak is –, amely a birodalom nyugati tartományaiból nézve szürkébb, lassabb és kegyetlenebb, egytől egyig felemésztette, majd a halálba kergette az ide érkező állam végrehajtóit. Lápvidékek, mocsaras és ingoványos területek tarkították a vidéket, amelyek fizikális voltukon túl szimbolikus veszélyeket is jelentettek az ide érkező idegenek számára. Az emberi kapcsolatok szövevényes hálóját, a mocsáron átvezető gázlókat felülről nézve nem lehetett sem megtalálni, sem kibogozni. Ennek oka egyszerűen az volt, hogy az itt élő lengyelek, ruszinok és zsidók sajátos kevert kultúrával rendelkeztek, amelyek megváltoztatására az ide száműzött állami tisztségviselők nem lehettek képesek. Roth mértékmestere, aki becsületes, józan életű férfiként érkezett Zlotogrodba – hasonlóan a *Radetzky-induló* főhőiséhez, Franz von Trottaéhoz –, rövid idő alatt az alkohol rabjává, hivatalát

elhanyagoló, korrupt emberré válik. Roth írásaiból jól kirajzolódnak a helyzetek, amelyek csak a határ menti térségekben történhetnek meg. A *hamis súly* központi témája is egy ebben a köztes térben lévő vendégfogadó, amely se nem osztrák, se nem orosz terület, az átjárás, az áramlás központi helyszíne. Embercsempészek, szökött katonák, rablók, csalók, tehát a törvény elől menekülők a vendégek, ahová a törvény keze nem mindig ér el. Olyan ki nem mondott, le nem írt szabályrendszerek szerint zajlik az élet, amelyek több évszázad óta meghatározzák az itt élők mindennapjait. Egyik ilyen, a határ által kiváltott illegális cserekereskedelmi forma a csempészés, amely bár Bécs szerint törvénytelen, de a galíciaiak és az ide helyezett és már hamissá vált tisztviselők számára lehetőségként jelenik meg. Természetesen léteztek kivételek, egyik ilyen a főhősünk, a becsületes, romlatlan Eibenschütz, aki a törvény betűinek érvényt szerezve lép fel a majd egy évszázada a csempészés központjának számító vendégfogadóval és annak urával, Jadlowkerrel szemben. Erejéből addig futotta, míg sosem szeretett felesége meg nem csalta saját titkárával, míg nem találkozott Jadlowker szeretőjével és a meneküléshez erőt adó kilencvenfokossal. Eibenschütz mióta letette uniformisát, menekült. Menekült felesége ismeretlensége, a hivatalnoki civil lét és végül Jadlowker szeretőjének, Euphemianak veszedelme elől. A mértékmester rövid és tragikus menekülésének végén a nagy Mértékmester elé került, aki megvizsgálja súlyait és így szól az egykori romlatlan és becsületes Eibenschützhöz: „*Minden súlyod hamis és mégis mind igazi.*” *Nem fogunk hát feljelenteni. Azt hisszük, hogy igaziak mind a te súlyaid.*” A mértékmestert, mint oly sok elődjét, elnyelte a mocsár, senkinek sem hiányzott és senki sem emlékezett rá, hi-

szen újból jöttek igaz és hamis súlyokkal mérő mértékmesterek, akiket hamarosan szintén beszippantott a galíciai táj.

Roth 1935-ben párizsi tartózkodása alatt írta meg saját alkoholfüggőségének is emléket állító művét egy hozzá hasonló korhelyről. Főhőse Andreas, aki ugyancsak a Monarchia keleti vidékéről, Sziléziából származik, és akivel a Szajna hídjá alatt találkozunk egy szurreális történet keretén belül, magán viseli a Roth szereplőit alapvetően jellemző vonásokat. Csodás emberi találkozásai és Lisieux-i Kis Szent Teréznek tett ígéretei vezetik végig Párizson hőszünt, aki csak halálával képes méltó módon hálát adni a szentnek segítségéért. Andreas mellett szinte kivétel nélkül szülőföldjüket elhagyott barátok, szerelmek tűnnek fel, akik idegenségükben, otthontalanságukban hasonlóan a szerzőhöz az elviselhetetlenség egyetlen elviselését az alkoholban látják. A szent korhely és történetében megjelenő alakok ugyanahhoz az emberi csoporthoz tartoznak, akik Galícia poros kisvárosaiban a számukra elkerülhetetlen deklasszáció fájdalmas, ám tiszta útján tévelyegnek.

A kötet harmadik egysége szintén a keleti határvidéken, de már annak túloldalán, egy oroszországi kisvárosban játszódik. Nissen Piczenik, aki feltűnik Anselm Eibenshützt történetében is, zsidó korallkereskedőként, gyermektelenül, boldogtalan házasságban él soha el nem hagyott kisvárosában az osztrák határ mentén. Ismerős élethelyzetek, jellegzetes személynévadások ezek. Joseph Roth figuráinak többsége, hasonlóan önmagához, becsületes, ám gyenge, boldogtalanságában is boldog hétköznapi ember, aki a társadalom szemében vesztésként, de

mégis tiszta lélekkel hagyja el a földi világot. Nissen Piczenik számára sikertelen emberi kapcsolatain túl sokkal fontosabbá váltak imádott koralljai és a soha nem látott, elérhetetlennek tűnő tenger látványa. A köztisztelőben álló mélyen vallásos férfit, Roth hőseihez hasonlóan az ördög, ez esetben egy budapesti kereskedő, Jenő Lakatos képében egyik nap megkísértette. Emberi gyengesége, boldogtalansága és boldogság utáni vágya, amelynek tárgya a tenger végtelene volt, az ördög kezére játszották Piczenik korallkereskedőt. Rövid meggazdagodása, üzleti sikerei után nála is bekövetkezett a Roth figurák elkerülhetetlen sorsa, a magány, a kizártság, az elfeledettség és a megváltást jelentő halál.

Joseph Roth történetei egy olyan eltűnt világba kalauzolják az olvasót, amelyből az egykori Monarchia keleti határvidékének kettőssége mesterien kibontakozik. Ám ezt a kettősséget nem tudjuk pontosan meghatározni, erre csak az képes, aki ismeri a vidék misztikáját, poros városait, a határt és az annak mentén élők mentalitását. Az utóbbi évtizedekben az egykori keleti tartományok, Galícia és Bukovina legendává, mesés kultushellyé váltak, ebben nagy szerepük volt az innen származó szerzőknek, akik erről az elsüllyedt, mára teljesen átváltozott világról tudósítottak. Roth mellett elsősorban Karl Emil Franzos, Gregor von Rezzori, Stanislaw Vincenz, Paul Celan vagy Rosa Ausländer neve említendő. Közülük az egyik legeredetibb, bár nálunk alig ismert író volt Joseph Roth, aki saját életének folyamatos bizonytalanságán átszűrve a legbizonyosabban festette meg a keleti határvidék, Galícia minden napjait.

(Joseph Roth: A szent korhely legendája, Scolar Kiadó, Budapest, 2007)

Bertha Zoltán

Világló fényekkel, képekkel

Jubileumi kötettel ünnepli – olvasóival, tisztelőivel együtt – ötvenötödik születésnapját a kiváló költő, a Bükkalján élő, Mezőkövesden lakó Cseh Károly. S ebben a legújabb verseskötetében – amelyet, mint a korábbiakat is annyi alkalommal, Koscsó László illusztrált művés grafikkal, érzékeny és finom vonású rajzokkal – a megélt évekkel egyező számú lírai mű foglaltatik. Olyan versek sora, amelyek híven tükrözik jeles alkotójuk elismerten megragadó poétikus világát: a természet, a lélek és a lét érzékelésének magkapó hangulatszépességét, sajátosan és igézetesen rezdülékeny kifinomultságát, varázsos légkörűvé párolt szemléletességét. Éterivé és rejtelmesen szakrálissá légiesített „fénytisztások” „két-szerelmes” költészete ez, „csupa lebegés, ragyogás, kiérlelt színszimbolika, égi, földi tükrözés”, „édeni és aranyló” tünemény-szerűséggel, ahogyan Cs. Varga István is méltatta. Szuverén látásmód és öszszetéveszthetetlenül sugallatos egyéni hang közvetíti – szinte delejező hatással – az impresszív életképekben (a testi, lelki, közösségi, tájhazai, metafizikai élmény-villanásokban) utolérhető egzisztenciális áhítat derűvel, bájjal, kellemmel, merengő elégiával átítatott atmoszféráját. Amelyben minden illanó helyzetrajz, a legapróbb leírásrészlet is valami sugárzó létáramlás szelíden-átválósultan borzongató részesévé, emanációjává avatódik vagy szentesül. Ez az érzelmi és spirituális nyitottság fedi fel szuggesztív önmagát a most jelképes

számmal csokorba szedett költemények tágas horizontjában is.

A *Gesztenyék ideje* címadó kifejezés nemcsak a nyár és az ősz közötti röpké átmenetet idézi, hanem, természetes jelképiséggel, a pillanatnyi életidőt is; (élet)korjelző tehát egyben. Megsejtetve, megjelenítve ugyanakkor a kinti és a benti közötti egylényegűséget. S ez a hasonlóságokon alapuló egyensúly a kötet egész menetére is jellemző. Napfordulótól napfordulóig ível és hanyatlík, de irányt is mutat: nyáriból télibe hajlik, s többnyire a mérlegidőt, a hulló gesztenyék idejét látatja, s őszi jelzéseit hallatja. Időben és térben egyaránt kitágul a versek kerete, a kozmikus végtelenedő háttérsugárzás felerősödik, s mágikus, mitikus jelentéstöbbletet kap vissza-visszatérő szimbolikus képzetekben és motívumokban. A templom és a csillagábrás mágussüveg archaikus összefüggésrendbe szervesül („az alig derengő / templomtorony / mágussüvegére / csillag-, nap-, s holdjeleket rajzol a hó”), a harang lengése és visszhangja a versorisméltés és az ideiglenesség érzetét keltő szórendcsere megejtő költőisége által ősi misztériumok titkaival telítődik („itthon vagy már csak / sóhaja / udvarnak kertnek sírkertnek is / mikor a harangszót halkan / ki-belélegzi mindük // mikor a harangszót / halkan ki-belélegzi mindük / udvarnak kertnek sírkertnek / sóhaja / vagy itthon is már csak”). Meghittség és filozofikum, bensőség és misztikum, szívmeleg ottho-

nosság és talányos, transzcendens elvonatkoztatás szétválaszthatatlanul és szételmezhetetlenül hatja át egymást.

Évszakok járását követve épül ez a könyv, de még a ciklusokon belül is; ezért is tűnik fel úgy, mintha az előzőekkel – a *Bibliás földdel* és a *Toronyiránttal* – együtt valószínű táj- és szülőházai triptichont alkotna. Olyan poétai hármassort, amelyben emlék és emlékezés, számadás és számvetés, mélység és magasság, időiség és időtlenség szorosan egymásba fonódik.

De a korábbi kötetekhez képest most változás is észlelhető. Megsűrűsödtek a kötöttebb formájú, de kötöttségükben, metrumaik kimértségében is változatos költemények. Mintha a még inkább érvényesülő fegyelem aranypántja fogná egybe a sorokat, amelyek kristályossá csiszolódnak immár: az időmértékesek éppúgy, mint a vizuális benyomásokat rögzítő képversesek, a klasszicizáló méltóságúak vagy a keleties árnyalatokkal teljes, gyöngylő formákat cizellálók a haikuktól a tankákig. Érzik rajtuk, hogy hosszú érlelés során deleltek-teleltek ki; nap- vagy hófény süt belőlük, áthevítve a mondandót. Lépten-nyomon megérint bennük a színek sugárzása (az arany, az ezüst, a fehér, a kék, a lila, a zöld, a barna-piros, a sárga, a narancs, a rózsza, az ibolya, az azúr és a többi színvarázsa), s így nem csupán nyelvi erejükben, hanem a kolorit életszerű bőségében és elementaritásában is lenyűgözővé válnak. A „képvillantó költő” egész költészetét „a természetközeli mágia lengi be” – írta erről Erdődi Gábor. Az egyfelől pontos és realista jellegű, másfelől képzeleti, látomásos képesség által pedig nemcsak érintés-, hanem illetésközeli is kezesül a világ. Meg a sajtósággal képtársításokkal, asszociációkkal összekapcsolt eredeti és egyedi szóalkotások, a gyakori ígésítő szóképzések folytán; „kékel” az este, „morzsáll fejünkre a zúzmará”,

„dárdáll a vágy”, „sárgáll” a sütőtök szelete; és „szivárványló” a friss harmat, „tintálló” a kút mélye, „illong” vagy „holdálló” a hó, „bronzló” a nap. Az árnyalatok, a nüanszok és a leheletnyi modulációk itt is kulcssze-rephez jutnak: a nyelvbe simuló szemlélet harmóniájában, a szókapcsolatok összhangzatában semmi nem tüskésedik erőszakoltá. Így formál és „reformál” költőien a lírikus – radikális újítás helyett. A mozgósított metaforák, szóképek életessége és elevensége ettől nem kevesbedik, lüktető jelenlétük izgalmassá fokozza a rejtetten is búverejű jelentéstartalmakat. Belső és felső fényekkel töltekeznek az eleve szakrális holdudvarú színhelyek és térségek, a templom vagy a temető és környéke, de a táj többi része is valamiképpen megszen-telődik, transzcendentális dimenziókba emelkedik. „Udvarról és kertből felhabzó fáink / kúsznak égre”; „Földön is égé, égen is földé: / tudja kötődését / temető közepén / sárgálló kápolna / keresztje hegyén / lebegőn / az ezüstös ökörnyal / míg idelent / a halottak / szentjánosbogarával / virraszt / az odaáti örök nyár”. Az érzékfölötti ott rejtezik a rögben és a vízben, a fűben és a lombban, s ettől a köznapok is ünnepbe fordulnak és átvalósnak: „tanújelekké”, krisztusi aurától érintett „hierophaniává” válnak: „Felpárallik éjjel a régi szekérút, / s mintha annyi szagos hold sorjázna végig: / alján vadkörtefa s kökénygally fehérlik. // Tavasz csordultával jár erre valaki, / barangol fel-le a keréknyomok ráncán, / tanújel-nek hagy a bíborpalástból itt, / szerte a bokrokon egy csipkebogonyit, // s mutat-óba töviskoronája körül / galagonyavirág-ágból kettőt, hármát. / S nem támad forgó-szél nyomán, míg járkálgat”. Év- és nap-szakoknak már a verscímekben is megje-lölt rendje emberi és kozmikus jelentőségű jeles napok, ünnepkörök ciklikus tagolása szerint igazodik valami magasabb rendű, törvényadó mindenségelvhez. Nem vélet-

len annyi ünnepi pillanat felidézése és felmutatása, annyi vers az adventi, karácsonyi, újévi, nagypénteki, húsvéti, pünkösdvárakozásokról és beteljesülésekről, reményekről és röptető csodákról. A portányi, röghöz kötött történelem mikrovilágában is mindig ott bujkál az egyetemesítő jelentés- és érzelemtöbblet – a soros szimbólumok távlataiban vagy a zsoltáros utalások hanghordozásában. A keserű tónusokban is; amikor például a roskadozó kémény gömbjében a katasztrófát, a falu kihalását jelző nap és hold együttállása vetül elének („Harangját még nem felejtí a dél el, / megkondítja most is, megszokottan, késve, / züllő kert zöldje hasal a sövényre, / ribiszke rebben pilledt-rőt szemével – / már csak történésük a történelem. / Hőség játszik-e vagy jelenés velem?; / nap és hold együtt – az üres szomszéd ház / kéménytetején porló kőgömb mélláz”). És a mulandóság természetét és melankóliáját az ökönyálak idején keresztül megérzékítő, a lélek titokzatos „fénybe tűntét” sejtető, egymásba lebegő sorokban is („Olyan észrevétlen és könnyű / lehet a lélek fénybe tűnte, / ahogy délszaki leheletű / délben muzsikát csobogó strand / hangszóró-csokra ereszt szélnek / egy-egy tusázó ökönyálat”). A kifejezés tömörsége és törékenysége, a csipkefinomságúvá rétegzett szófűzések bensőségessége: a vallomásosság hitelét növeli. De nem hiányoznak ebből a vallomásos intimitásból a játékossá, groteszkké pördülő mozzanatok sem, s ezek a

kevert hangnemű darabok egész ciklussá szerveződnek. Konkrét helyhez és időhöz feszesen kötődő aktualitások, korjelenségek is előbukkannak itt, különös szemléleti prizmák fénytörésébe állítva, afféle útirajzos, krónikás vagy mitikus-apokaliptikus parafrázisokban, tűnődő-borongós láttelepekben. Március 15. fájdalmasan pusztán a hetvennegyedik nappá fokozódik le (amikor „Fehérben böjtöl hoszszan a zöld, / csak a tetők cserepe pirul”, s „Kokárdánk is / összemegy, és nyítt ronggyá fakul”), s „az utolsó krónikalapok” (Dsidára, Kányádíra is rájátszó) látomása szerint pedig „Éjféltkor a várótermek / plexifalai közt / romlott mézszínű fények / csorognak / utasokra / örökös készenlétben / virrasztó bőröndökre / legyek röpte fon glóriát / a fejek fölél / egymást fedő óramutatókká / merevednek / a malmozó ujjak/mozdulni fáradtak / világkésésben lesz / holnap is / minden járat”. Hely- és szívközelségben fénylenek Cseh Károly szavai. A lírai vers ősi jogát képviselik – kikövetelve az alkotás mindenkori létformáját: a mondhatóságot.

Az előző könyvekben a versek száma mindig osztható volt hárommal. Ez a költői számmisztika most átvált a tízes rendszerbe – a költő éveinek számához igazodva. Így sorakoznak összegző érvénnyel a versek ebben az ünnepi, ünneplő könyvben. Hasonlatosan ahhoz, mint amikor két kéz öt-öt ujja imára kulcsolódik – „Gesztenyék idején”.

(Cseh Károly: *Gesztényék ideje. Ötvenöt vers – az ötvenötödikre*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2007)

Máriás József

Balla László számvetése nyolcvanas évei határán

A magas életkor elérése önmagában is kegyelem. Ám az, hogy a költő/író élete e szép korszakában is alkotó ereje – bár csökkenő intenzitásban – birtokában marad, külön ajándéka Istennek. Boldog embernek mondhatja magát, akinek – jóllehet a határok ide-oda tolódtak, rendszerek jöttek-mentek – megadatott a biztos hátér, s a lét értelmét adó alkotás: „*Körötem biztonság: feleség, család: / szilárd üvegbetonfal, / kemény, mégis áttetsző, / millió színével süt át rajta a világ. / No és jöjj, munka! / Írógépem édes kopogása: / kis Niagaraként zuhog, / jólesőn verdesi, masszírozza / minden porcikám*” – olvashatjuk Balla László *Komfort* című költeményében. E nyugalmat, harmóniát sugalló millió nem csupán az öregkor sajátja, hosszú élete egészére jellemző vonás. Az utóbbi években megjelent kötetekben a számvetés igénye testesül meg: az *Árva aranyesők* (2004), a *Vakrepülés* (2006), az *Őszi nyárfák* (2007) című könyveiben a publicista, a költő, illetve a prózaíró áll elénk válogatott írásaival, az összegzés természetes igényével. Az első kötetről lapunk 2006. évi 2. számában már írtunk; ezúttal az utóbbiakat kívánjuk az olvasók figyelmébe ajánlani.

(*A lírikus rejtett vallomása*) A *Vakrepülés* utószavát olvasva elbizonytalanodunk. Mit írjunk, mondjunk egy olyan kötetről, amelyről alkotója „előre bocsátja”, hogy „ezzel a könyvvel nem tartok számot elismerés-

re, (...) nem azért állítottam össze, hogy sikert arassak vele”, csupán az volt a célja, hogy „így pályám vége felé, némi módon képet adjak hosszú költői utamról”. A kötet alcíme: *Válogatott versek*. Nem olyan értelemben azok, hogy az eddig megjelent kötetekből fűzte egybe azokat, hisz java részük sem az 1951–1961 között megjelent versesköteteiben, de még az 1993-ban kiadott *Ikebana* című válogatásban sem szerepel. Zömük ebben a kötetben jut először nyilvánosság elé.

Balla László tájleíró költeményeit ismertük. A képzőművész plasztikus ábrázoló képességével, az eléje táruló látványt az impresszionista festők hatásos megjelenítésével elénk táruló kárpátaljai tájak életre kelnek, magunk is elmerülhetünk azok lélekmelegítő gyönyörűségében. A bőséges kínálatból a Tóth Árpádra s az erdélyi Áprily Lajosra emlékeztető *Novemberi séta* című versét emeljük ki. Szép költői képei, a természet varázslatos őszi világa az olvasóban is mély érzéseket ébreszt. A szülőföld a kisebbségben élő ember számára a legerősebb fogódzót jelenti: „*A föld alattam gránittalapzat... / Bár lennék rajta örök hűség szobra, / suttogva néki varázsszavakat, / öt százszor áldva, százszor megcsókolva.*” (*Hazai táj*) Ehhez hasonló erőforrás a zempléni földből kiszakadt család: a vékei előkönyörgő és kántortanító nagypapa, az impériumváltásokat megszenvedő, a főjegyzőségből az élet peremére sodródott édesapa, kik-

nek emléke előtt szép sorokkal adózik: *Nagyapám a szószéken*, illetve *Balla bácsi* című verseiben. A család, a házasság biztosította nyugalom és harmónia olyan kikötő, ahova a külvilág zajából bármikor megtérhet. *A Hogyha jössz majd*, *A szerelem színváltozásai*, az *Együtt*, *Majd* című költemények mind-mind arról tanúskodnak, hogy magánélete révbe ért, a házasság, a családi élet mindenkor erőt ad a küzdelemhez, ahhoz hogy felülemelkedhessen a hétköznapok gondjain, keserűségein. Az öregség jeleit a dolgok természetébe való belenyugvással fogadja, nyugtázza, bár szeme előtt ott lebeg a vágy: mint makrancos lovat, visszatartani az évet, hisz akkor „biztosan valóra váltanék minden tervet, álmat”. (*Ha egy héttel...*) De tudja, az idő véges, ideje megköszönni mindent, mit az élet adott, s azt is „ami nem valósult meg, / de ami után / epekedve vágyakoztam”. (*Azt is köszönöm*)

A több száz alkotást tömörítő kötet palettáján ott vannak a súlyos mondanivalót hordozó gondolati költemények – a Vörösmarty emlékéért idéző *Gondolatok a képtárban*, az élet dolgain töprengő *Homokóra*, a századvégi állapotokat elemző/értelmező *A XX. század vége* – éppúgy, mint a játékos hangulatú, derűt sugárzó versek, köztük talán a legsikeresebb *Fűzfavessző, fűzfaág* című alkotás. Mellettük azonban ott vannak azok is, amelyekről nem tudunk, nem tudhattunk, amelyek tükréből mindmáig „ismeretlen” Balla László-arc tekint ránk. A versek keletkezésének időhatárai jelzik, hogy ennek az arcnak a vonásait, barázdáit nem csak az utóbbi másfél/két évtized szántotta, jóval idősebbek annál. Az elsők már 1947-ben kiütköznek. A *Mikes Kelemenhez* „címzett” költemény a történelmi példa ellentettje: nem a költő, hanem a szülőhely – Ungvár, Kassa, Kolozsvár – lett száműzött, kizsáffiatva, kiszakítva a haza testéből, hol

reményvesztés-vasra verve jajdul dalra a lélek: „Az otthonunkból haza-számkivétve, / jött idegenek parancsszavát lesve, / zsoldárt feledve: szögesdrót-igéket / tanulunk...” A fény és a sötétség, az égő csillagpálya és a vakondélet világtalansága közti párhuzammal, szembeállítással utal saját sorsára az 1953-ban keletkezett költeményben: „Dőrén hiszem: csillagok útja vár / fent szennytelen, s a meglátott sugár / varázserejét lelkem mohón issza – – // de Kötelesség-Fátum köt: vakon / kell földet túrnom unt Sors-járaton, / s csak sártól fenten maradhatok – tiszta.” (*Vakond-szonett*) A Kötelesség-Fátum, a Sors-járat nagybetűs írásmódja a kor teremtette tragikus élethelyzetet érzékeltet. A Rend – értsd: diktatúra-szabta pálya, amely felkiáltó jelként övező jegenyék közt vezet: vakvágány. De van-e választási lehetőség a buján zöldellő felkiáltó jelek, határkövek mögül kilépni? „...erre, / csak erre mehet az élet, / vagy – a Pusztulásba”. (*Allé*) De a tétlenség, a pusztulás elfogadhatatlan. Az életet, a cselekvést kell választani! Mily belső vihart kavarhat az emberben ez, ha tudva tudja, hogy „a fák mögött titok van: / nagy monumentális semmi”, ha szembesülnie kell a valósággal, a felismeréssel: „hisz magam is hazugságban élek, / a Nagy Hazugság csecsét szopom” (*Moszkva felé, 1978*).

A nyolcvanas évek végén kibontakozó „glasznoszty” tette, hogy maga is számot vessen élete vargabetűivel? *A damaszkszi úton* című költeménye a bizonyosság rá, hogy megtette: „Az én nemzedékem életében / minden út Damaszkuszba vezetett, / s voltam / ma Saulus, holnap Paulus, / majd ismét Saulus s megint Paulus, / vagy Saulus-Paulus egy időben.” Mily ördögi rendszer az, amely ilyen borzalmas helyzetbe, alakoskodásba sodorja az embert! De mentesíthet ez bűneink alól? – kérdi a költő a *Mérleg* című verse mottójaként vá-

lasztott Horatius-idézetrel. A két serpenyő, mondhatnánk, vad táncot jár, hol alant, hol fenn: „*Tettem a dolgom, mint más. / Napjaim: merész harc a Hétfejűvel, / Napjaim: sárkányszárny alatt / gyáva kuksolás. // Élttem: erény. / Élttem: ez gaztett. / Élttem: pezsdtítő erő s pusztító orkán. / Élttem: dicsőség nekem! / Élttem: átok rám!*” Átéli, érzi a helyzet tragikumát. Ez a felismerés nyer őszinte, rezignált vallomást a *Nullszaldó* című nagyon szép szonettjében:

„...*Ma már értem: / bukás volt minden vélt diadal s érdem.*” Vágya: csak egy döntetlent, „*csak egy nullszaldót elérni a sors-tól!*”, megelégszik azzal, ha késői korok annyit mondanak róla: „*Hogy általam a lét kevesebb nem lett.*” Nem áltatja magát: „*A rendelés betöltve: / voltam mákszemnyi óriás / és égbenyúló törpe.*” (*Pályám*) Az őszinte kitarukozás, a lét terheitől, súlyától elnehezedett évek sem némitják el, az írás lételeme. „*Minden átlebzselt óra szólítja a halált.*” Bár több versében szól róla, mégsem az elmúlás, hanem az írás, a munka az, amely a magas korban is élete alaprincípiuma marad.

A kötet verseinek másík, meglepetést keltő, igencsak figyelemre méltó csoportját a „vallásos” költemények alkotják. Az előbbiekhöz hasonlóan szembe mennek mindazzal, amit kora társadalma elvárt. Bizonyára – mint oly sokan közülünk – meggyőződéssel hitte, hogy az életben az emberi tettek jelentik a biztos támpontot, adnak célt és értelmet mindennek. Aztán adódik egy pillanat, amikor valahogy minden összezavarodik bennünk, amikor elbizonytalanodunk, s azt mondjuk: „*Jó volna hinni Istenben.*” (*Jó volna...*) Aztán elgondolkozunk azon, hogy „...*ki (vagy mi) kövezi / az útunk, / ki mozgát évmilliárdok óta egy világmindenséget / abban az irányban, hogy legyünk, / ki s mi végre hívott bennünket a földre?*” (*Ateisták*) Sőt ennél is tovább megy, gyengeségét bevallva, a

zoltároshoz hasonlóan sóhajt fel: „...*de jó volna leborulva / bízni, rádbízni, hinni benned, / s dicsérni, / eleitől fogva.*” (*XC. Zoltár*) Hajdúszoboszlón félve, óvatosan körültekintve – „*nehogy valaki majd oda-át jelentse*” – több évtizedes kiesés után, belép Isten házába. Torkából előtörnek a jól ismert dallamok. „*S ekkor már éreztem, hogy ott van. Hogy ismét belép életembe. / Hogy útvesztőim végére érkeztem.*” (*Szoboszlói emlék*)

Élete – elismeri – vakrepülés volt, amelynek elkerülhetetlen velejárója a zuhanás, a megsemmisülés. A jelképes Fekete Doboz azonban megőrzi a repülés – a költői pálya – minden momentumát. Bizonyosságtétel lesz arról, hogy röppályáját a társadalom, a politika hamis műszerei szabták meg. Ama dobozban azonban nemcsak tévedések, nemcsak a kompromisszumok, a kényszerű megalkuvások lesznek benne, hanem ezek a vallomásos versek is, amelyek kiteljesítik, korrigálják a róla alkotott, elfogultságtól sem mentes képet.

(*A prózáiró szélesre tárta a kapukat*) Balla László elsősorban prózáirónak vallja magát. Kötetek hosszú sora jelzi – tárcái, novellái, ifjúsági- és kisregényei, önéletrajzi regényciklusa – e pálya ígéretes, erőteljes kibontakozását, gazdag termését. Az *Őszi nyárfák* tartalmilag és műfajilag egyaránt sokszínű kötet, amelynek írásai az egy-két oldalas „akvarellektől” – rövid írásait maga nevezi így – a cselekményt részleteiben kibontó kisregényekig terjednek. A sorokból kibontható az a sokirányú érdeklődés, amely ifjú korától sajátos személyiség-egyeként érhető tetten, nyer kifejezést az alkotásokban. A szerző hatvanhárom alkotó esztendő esszenciájaként teszi asztalunkra e kötetét – első, nyomtatásban megjelent írása, a *Februári napsütés* 1944-ben jelent meg –, amely *A világra ketyegése* (1970), a *Visszapillantó tükör* (1977), a *To-*

tális fényben (1983), a *Sosem volt repülések emléke* (1989), a *Szobor a főtéren* (2001) című kötetekre épül. Számos írás azonban e könyvben jut első ízben az olvasó elé. Témaválasztása igencsak széles skálán mozog. A család, a háborús emlékek, a kárpátaljai művészvilág, a sajtó, a szovjet hatalom összeomlását kísérő, azt követő zűrzavar, a társadalmi élet torzulásai jelzik főbb tájékozódási koordinátáit. Meglepő, hogy a mindig célra törő, lelkiileg kiegyensúlyozott, lankadatlan munkabírással bíró alkotót mágnesként vonzzák azok az emberek, akik talpa alól – társadalmi vagy egyéni okokra visszavezethetően – kicsúszik a talaj, érzelmviláguk megbicsaklik, társas kapcsolataik rendre zátonyra siklanak, megfeneklenek.

Jeleztük fentebb, hogy a társadalom, a külső világ többnyire áttételesen – sorsok, életutak háttéréként – szerepel e kötetben. Annak súlya terhe különösen éles vonásokkal van jelen a zsidóüldözést, a vész-korszakot megidéző *Sábesz* című novellában. A háború borzalmairól a *Holdtölte szentestén*, a doni katasztrófa tragédiájáról az *Ároni áldás* nyújt megrázó képet. A rendszerváltás kiváltotta torzulásokról a *Mirku*, az érdekeinek, törtetésének, előbbre jutásának mindent alárendelő hivatalnok jellemrajzáról *A szék*, a szovjet rendszer fonákságáról az *Andropov, bíráló* című írások „adnak hírt”. Ihletének legbőségesebb forrása, élményanyagának leg-hitelesebb háttere a család. A Gerlóczyak felmenői, a szerteágazó rokonság – mint szobrásznak a modell – elődök és kortársak képében novellák sokaságában járul elénk. A nagypapa még a békebeli időket idézi: „ő volt családunkban az utolsó szép életű ember”. A *Bogánacs* című novella a zempléni Vékén teljesített több évtizedes szolgálatát, a *Hazatérés* a temetését idézi az olvasó elé. *Isten rostájában* a polgári jómód alkonyáról szól, a következő nem-

zedék, az író édesapja súlyos gondjairól, az ínséges napokról, amelyek megmérgezik a családi békét. Ehhez mért, ezzel arányos az apai örökség is: egy, az édesapja ültette hársfasor, egy ronggyá olvasott Petőfi-kötet és öt fénykép, amelyekről az *Apai örökség* című írás ad számot. Gerlóczy Attila tragikus halála, a 2. magyar hadsereg Don-kanyarnál szenvedett súlyos veszteségeinek, megrázó képei közepette az emberi szolidaritás szép példájáról is olvashatunk. Attila és Csomár Tibor sorsának rajzolatában nem csupán a visszavonulásról kapunk képet, hanem előéletükről, a két család minden gondja-bajáról, a rendszerváltások életutakat kettétörő következményeiről is. Az *Ároni áldás* című kisregény a kötet egyik legértékesebb, legszebb darabja.

Balla László életpályáját két meghatározó körülmény befolyásolta: a művészeti főiskola és az újságírás. Bár szobrászi képzettségével nem sokra jutott, a művészet iránti alázata és vonzalma végigkísérte életét. A művészvilág az alkotói portrékon, ilyen jellegű írásain, kötetein túlmenően – *Csillogó, lobogó, vibráló tájak* (1975) és az *Erdélyi Béla és kortársai* (1994) – helyet kér szépirodalmi munkáiban is. Az *Őszi nyárfák* hét, álmokkal és optimizmussal teli fiatal indulásáról „tudósít”, kiket a sors a szélrózsa minden irányába szétszórta, de a korabeli körülmények, művészetpolitikai előírások és gátak lehetetlenné tették a képességeiknek, tehetségüknek megfelelő kibontakozást. Az *Inkarnáció* című novella a hetedik évfolyamtárs, Éva sorsát követi nyomon, akinek – talán mondanunk sem kell – az Ungvári Képzőművészeti Főiskola csak egy állomás volt az életében, külföldre kerülésével nemcsak a művészeti életnek, hanem egy ígéretes párkapcsolatnak is hátat fordított.

Az újságírás – a kezdet emlékeit őrzik a *Botticelli* és a *Tulipánok* című írások

– kiváló lehetőséget és alkalmat teremtett Balla László számára a mindennapok életének megismeréséhez, a társadalom belső erőit kiapintásához, jobb megértéséhez. Helyzeti előnynek számít, hogy a téma nem egy esetben házhoz jön. Rövid főiskolai tanári pályafutása, a tankönyvkiadónál eltöltött évek jelenthették, táplálták azt a különleges vonzalmat, amely a pedagógusokhoz fűzte. Ebből az érzésből és megbecsülésből számos igen szép, bensőséges, finom vonásokkal megrajzolt novellahős született. A *Távvezetékben* e típus egy lelkiileg sérült zenetanár képében áll előttünk. A *Parázs a hóban* című novella hőseit, Konkoly Tibort a környezettel vívott harc viszi idő előtt a sírba. A felsőbbeknek tetsző statisztikák gyártóival folytatott küzdelme tragikus kimenetelét egy szép metafora: a hóba eldobott parázs elhamvadása teszi még érzékletesebbé számunkra. Vállalja a harcot, zokszó nélkül végzi a rábízott, képzettségével és képességével aránytalan munkát. Pedagógiai sikerei mégsem elismerést, hanem sanda pillantásokat váltanak ki, a tehetégtelenség, a kényelmesek, a közönyösök ellenszenvét. Mögötte a rendszer lélektelen oktatási gyakorlata sejtik ki. A zilált, a látszatra, hazugságra épülő társadalom törvényszerűen tükröződik le az egyéni életutakban. A tiszta érzelmekre épülő társas életet is megmérgezik a külső világban tapasztalt visszásságok. A társadalmi erkölcsi törvények fellazulása visszahat az egyénekre, súlyos érzelmi válságba sodorja őket. Ez olvasható ki *A perzsa* című novellából, amelynek hősei – Feri és Lenke – szépen induló házassága is semmivé lesz. Az érzelmi válság, a társkeresés kudarcai és csalódásai okozzák, hogy Erzs – az azonos című írás hőse –, a jobb sorsra érdemes bütormodell-tervező negyvenöt éves korában szívinfarktusban meghal. Az író „oknyomozó” munkája sem

tudja feltárni a novellahős életútjának minden mozzanatát, így a kérdés is nyitott marad. Köllő András szobrász műtermében a félig kész portré torzó voltában is értékes alkotás, mintegy kivetítve Erzs életének tragikus voltát, a magány, a társtalanság zsákutcáját. A *lét határán* című kisregény hősnője Törő Olga hiszékenységgé áldozata. Látszólag egy kalandos szerelmi történet – válással, új házassággal, s egy abszurd helyzettel: az elhunyt férjet az első házasságából származó fiai a korábban elhunyt első felesége mellé temetik. Ami azonban elfér egy-egy könyvlelapon, az életben kálváriák sorozatos stációit jelenti, amelyben a szenvedő félnek – ezúttal is egy pedagógus – szembe kell néznie önmagával, a kialakult helyzettel. Harsányi Jolán biológia tanárnő – a *Szegény feleségem háza* című kisregény hősnője – tragédiájának oka mélyebben rejlik. Sorsába, életébe beleszól az a gazdasági, társadalmi káosz, amely a szovjet hatalom bukásával köszöntött Kárpátaljára. Férje tehetséges és szorgalmas csoportvezető mérnök, de a cég megszűntével ő is utcára kerül. Munkát sehol sem lel. A tehetetlenség felőrli idegeit, az alkoholba menekül. Érettségizett fia is csak cselleng. Jolán a tanítás terhe mellett piacozást vállal, hogy előteremtse a mindennapit. Bár az összeomlás előtt rendezett körülmények közt éltek, a ház, amelyben Ungvár előkelő negyedében laknak, nem az ő keresményük gyümölcse, Jolán beregszászi szülői házában az árából vásárolták. Az unoka ráveszi nagyanyját, hogy kétes, felelőtlen kalandokba bocsátkozó élete miatti adósságai törlesztéséért adja el azt. A feleség az új helyzet súlya alatt összeomlik, beteg szíve felmondja a szolgálatot. Megrázó, elgondolkodtató alkotás. Hova vezethet az a világ, amelyben csak a spekulánsok érvényesülhetnek, ahol a lejtő oly síkos és meredek, amelyen megállni csak az erős jellemű emberek tudnak?

A kötet függelékeként tizennyolc reprodukciót láthatunk: szobrok, domborművek, linómetszetek kicsiny galériája jelzi, hogy ha a szerzőt az írás le is térítette a képzőművészet útjáról, mégsem maradt hűtlen ahhoz. A képek alatti dátumok jelzik, hogy vissza-visszatért hozzá, mintegy önigazolásképp. Jellemzőjük, akárcsak írásaié: a meditatív készség, az érzelmek kinyilvánítása.

A lírikus rejtett, költői képekbe kódolt valóságait a prózaíró teljesíti ki. A szélesebbre tárt kapukon egy tágabb világba lép be, amelyben valóban otthon érzi magát. Realista ábrázolásmódja, a színes és rendkívül őszinte lélekrajz, az írói szándék nem öncélú: mint minden író, Balla László is a világot akarja jobbra tenni vele. Könyvünk bibliográfiai adattára elősorolja eddig megjelent köteteit: 35 magyar nyelvű kötet; műveiből tizenhárom ukrán, illetve orosz nyelvű fordítás jelent meg. A sor ezzel sem teljes, hisz nem tartalmazzák az általa az ukrán és orosz irodalomból fordított műveket.

Balla László termékeny alkotó évtizedeket tudhat maga mögött. Aki valamelyest is

ismeri a kárpátaljai terület szovjet korszakának történetét, politikai és társadalmi viszonyait, aki megtapasztalta azt, hogy mit jelent kisebbségi sorsban élni – a kárpátaljai magyarság nyelvében és vallásában többszörösen is abban élt, él. Ezekben az írásokban felismerhetők az anyanemzetből kiszakított magyarság lelki kálváriái, küzdelme a mindennapokért, a megmaradásért, kultúrája megőrzéséért.

A cselekvő ember nemcsak sikereket tudhat maga mögött. A küzdésben nem egyszer adunk, s magunk is kapunk sebeket. Sokszor méltánytalanul súlyosakat, helyrehozhatatlanokat is. Kompromisszumokat kötünk, ha a helyzet kényszere úgy diktálja, meg is alkuszunk, hogy mentjük, ami még menthető. Balla László sem kivétel. „Mindenkinek szem a láncban.” Az 1990 és 2001 között megjelent *A végtelenben találkoznak* című regényciklus szubjektív vallomásaiban részleteiben is megismerhetjük azt a harcot, amelyet nem egyszer önmagával kellett megvívnia. Számos tárca, vers jelzi ezt a belső tusakodást, küzdelmet. Az író életpályája megítélésekor azonban semmi más, csak a Mű az, amely az „ítélethirdetéskor” számításba jöhet.

(Balla László: *Vakrepülés. Válogatott versek, 1942–2006*, PoliPrint Kiadó, Ungvár, 2006; Balla László: *Őszi nyárfák. Válogatott novellák, tárcák, kisregények*, Kárpáti Kiadó, Ungvár, 2006)